

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Гендерні дослідження»

Збірник наукових праць

Випуск 2

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2016

УДК [396+572] (082)

ББК 28.7

Н 34

*Друкується за рішенням вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 8 від 26 лютого 2015 року)*

Редакційна колегія:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія» (*головний редактор*), м. Острог

Кралух П. М., доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету «Острозька академія», м. Острог

Петренко О. Б., доктор педагогічних наук, професор Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Цимбал Т. В., доктор філософських наук, професор ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг

Абікенова А. М., кандидат філософських наук, доцент Карагандинського державного медичного університету, м. Караганда, Казахстан

Кісь О. Р., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту народознавства НАНУ, м. Львів

Петрушкевич М. С., кандидат філософських наук, доцент Національного університету «Острозька академія» (*відповідальний редактор*), м. Острог.

Рецензенти:

Шевчук К. С., кандидат філософських наук, доцент Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне;

Карпенко К. І., доктор філософських наук, професор Харківського національного медичного університету, м. Харків.

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження» / укл. М. С. Петрушкевич. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – Вип. 2. – 172 с.

У збірнику наукових праць представлено широке коло проблем з різних галузей науки: культурології, фольклористики, педагогіки, психології, історії, філософії, досліджень масової культури, бізнесу, всі вони об'єднані антропологічною проблематикою. Особливістю даного видання є його різноспрямованість, прагнення пояснити феномен гендеру використовуючи метод доповнення. Автори доводять, що антропологічна проблематика безпосередньо пов'язана із гендерними питаннями. Матеріали збірника можуть стати у нагоді усім, кому не байдужий розвиток української культури та суспільства.

**УДК [396+572] (082)
ББК 28.7**

*Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність інформації
та може не погоджуватися з ідеями авторів.*

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016
© Автори статей, 2016

УДК 159.992.1+316.346.2

Ірина Головащенко
(м. Вінниця)

ГЕНДЕРНА ФІЛОСОФІЯ В ПОСТМОДЕРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У статті досліджується як виникло й розвивається сучасне гендерознавство, яку роль у його становленні відіграє філософія. Розглядаються методологічні аспекти становлення та взаємодії жіночих студій та неминучості гендерних досліджень як актуальних практик, що спонукаються соціальною практикою. В роботі підкреслюється, що переосмислення присутності жінки в історії формується філософським дискурсом в постмодерній перспективі.

Ключові слова: гендер, стать, влада, мова, постструктуралізм, жіночі студії, фемінологія.

Спонукою до написання цієї статті стали дискусійні питання щодо легітимації присутності жіночих та гендерних досліджень в сучасному дослідницькому полі. Хотілося б вважати, що цим полем стає філософський дискурс, що формується в напрямку критичності до досягнень культури і переосмислення співвідношення між філософією та соціальною критикою, що здійснюється в постмодерній перспективі. Постмодернізм пропонує критику філософії як глобального метанаративу і пропонує нову парадигму критики – локальної, контекстуальної. Цей процес дав змогу актуалізувати маргінальні сфери. Однією з них є тема філософії статі та гендерних досліджень, гендерних студій як педагогічної практики.

Проблеми широкого кола філософських, психологічних, політичних, соціальних розвідок щодо статі та гендеру з'явилися у другій половині ХХ століття у Західній Європі, в Америці і завдячують своїм змістом та динамікою жіночим та гендерним студіям. Дослідження жінок спочатку з'явилося в традиційних академічних, соціальних та гуманітарних дисциплінах – в основному, в літературі, історії, філософії, соціології та психології. Викладання багатьох, дуже строкатих за тематикою та змістом курсів було започатковано як офіційно, так і неофіційно. Перші феміністські вимоги були пов'язані з «додаванням» жіноцтва до навчальних пла-

© Ірина Головащенко, 2016

нів, посібників, підручників, видавничих каталогів. Дуже скоро стало зрозуміло, що підхід «додати жінку» в соціальне, філософське знання недостатній, оскільки жодна з традиційних дисциплін не могла представити вичерпну характеристику жіночої проблематики. В результаті було усвідомлено нагальну необхідність більш цілеспрямованого розвитку самостійних програм жіночих досліджень, що принципово цілісно відображали б та вивчали життя жінок на основі так званого «жіночого досвіду», але ні в якому разі універсалізованого чоловічого.

Таке переосмислення стало початком усталених жіночих досліджень та переходу їх в університетські програми, де уможлилювалося отримання знання про світ та людей в світі за допомогою міждисциплінарних та феміністських позицій, а найголовніше, – з жіночої точки зору. Саме така відмінність стала характерною для програм жіночих досліджень та поставило їх осторонь програм факультетів соціології, психології, філософії, економіки, історії університетських факультетів та департаментів. Найголовнішим постало розуміння, акцентування на тому, що світ може бути досліджений не лише з позиції чоловічої перспективи, а й власне з позиції жіночого досвіду. Коли пізнавальний досвід жіноцтва опинився в центрі пізнавального процесу, це дозволило поставити нові аналітичні питання, розвинути оригінальні теорії та привнести суттєвий внесок в розуміння світу та людини в ньому.

На початку 1980-х років відбувається інтеграція жіночих досліджень у вищу освіту США, а також триває процес створення так званих «гендерно-збалансованих навчальних планів» за допомогою введення нового знання про жінок в традиційні соціальні та гуманітарні предмети. Основною метою цього періоду була загальна інституалізація жіночих досліджень в систему вищої освіти. В цілому цей період набув назву *мейнстріму* жіночих досліджень, а його основні зусилля були спрямовані на узагальнення всієї ідеології вищої освіти, зокрема, в США. Найбільш серйозні програми відкривали дослідницькі інститути та центри, почали видавати наукові та популярні видання, журнали, деякі навіть набули статусу окремих навчальних підрозділів, факультетів. В університетах почалось широке обговорення статусу жіноцтва, явищ дискримінації в публічному житті та приватній сфері, гендерних передсудів, що існують в соціумі, літературі, освіті. Було запроваджено спеціальні проекти та спеціальні журнали, узагальнюючі жіночі дослі-

дження – *Feminist Studies, Women's Studies, Signs, Quest, Sex Roles, Women's Studies Newsletter*. Вперше було опубліковано антології з жіночих досліджень.

Другий період розвитку жіночих досліджень був пов'язаний не лише з переосмисленням ролі жінок в житті суспільства, а й з переосмисленням самого принципу традиційної, дисциплінарної організації знання. Справа в тому, що гуманітаристика традиційно має поділ на дисципліни. Деякі з них мають давню історію. Це зауваження справедливе щодо історії, філософії. Цілий ряд інших – психологія, соціологія, економіка – почали розвиватися як самостійні сфери нещодавно, лише одне-два століття тому; сьогодні ж існують та розвиваються зовсім нові академічні дисципліни, такі як генетика, комп'ютерні науки, теорія комунікацій, персонологія тощо. Незалежно від часу існування кожна з цих дисциплін має деякий набір основ та положень, що мають непереборну силу істин та етичних настанов. Ці істини, уявлення та передумови стають для дослідника керівними, до того ж, висновки та інтерпретації їх не є однаковими для жінок та чоловіків. Вони далеко не завжди відповідають жіночому досвіду та можуть невідповідним чином пояснювати жіночу поведінку. Фактично таке вивчення світу починалося та триває з точки зору чоловіків.

В свою чергу, жіночі дослідження фокусуються на жіночому досвіді та опиняються в такому стані, що допомагають відтворити жіночий світ. Жіночі дослідження – це не лише доповнення та виправлення традиційних наук; це ще і нова самостійна академічна дисципліна, що вимагає від інших дисциплін перегляду їх основ та пояснювальної логіки. Іншими словами, жіночі дослідження – це спроба набути фундаментальних змін в академічних дослідженнях за допомогою наукового пошуку та новітніх методик. Саме як самостійна наукова галузь жіночі дослідження не тільки піддають сумніву основні методи та гіпотези традиційних наук, але й забезпечують цілісний погляд на світ за допомогою міждисциплінарної методології, що піддає сумніву сам факт розподілу знання на окремі, ізольовані дисципліни та такої, що дозволяє вивчити будь-яке питання різнобічно, піддавши критиці бачення предмету в традиційних науках та стимулюючи тим самим їх розвиток.

Традиційний науковий погляд, безумовно, досліджує не лише чоловіків, але й жінок. Але в ньому присутні прогалини, заблуди та неточні висновки, що доводять, як мало і недостатньо ми зна-

емо про половину людства – жіноцтво. Одним із завдань, що мотивують дослідників, стає пошук інформації про жінок минулого та сьогодення. Кожна дисципліна застосовує специфічні теорії про побудову світу та особливі методи. Ряд концепцій та методів було взято жіночими дослідженнями з інших дисциплін, але при цьому вони були доповнені жіночою точкою зору. Жіночі дослідження – це нова сфера занять міждисциплінарного плану, але можна сказати й про те, що жіночі дослідження не лише перебирають на себе методи традиційних соціальних та гуманітарних наук, але й сприяють їхньому розвитку. Тут формулюються нові питання та переглядаються прийдешні тлумачні моделі, з'являються нові теорії та методи дослідження. Жіночі дослідження багато в чому використовують уже розвинені області знання, отримуючи засоби для відповідей на питання саме з них. Крім того, в жіночих дослідженнях багато питань формулюються вперше.

Для учених, що працюють в царині жіночих досліджень, перш за все, найважливішим видається доповнити інформацію в потоці академічних публікацій різних дисциплін по відношенню до праць, що аналізують життя та досягнення жінок. В процесі виконання цього завдання вочевидь стало зрозумілим, що основні поняття, якими оперують ті чи інші академічні дисципліни, виключають можливість адекватного відображення жіночого досвіду. Для того, щоб жінки опинилися в центрі уваги науки та соціальної практики, необхідно заподіяти певні зміни в ті настанови та мову, що структурують наукове знання, в тому числі академічного рівня. Самозрозуміле питання інституалізації жіночих досліджень в 1980-ті роки привело до сильних дискусій, що тривають дотепер. Ця дискусія торкалася питань доречності, перспектив розвитку жіночих досліджень як окремої дисципліни на противагу ідеї дифузії нового знання серед традиційного наукового знання. Невизначений статус таких досліджень, яскраво проявлений міждисциплінарний характер таких досліджень поставив знак питання на самостійному характері таких досліджень, а також очевидну інтеграцію її в традиційні галузі знання – як то – *жіноча історія, жіноча література, психологія жінок* тощо. В той же час популярною стала ідея: жіночі дослідження – це основа для формування нових теорій та понять, що вивчають жінку з негетеросексистської перспективи, а тому можуть претендувати на роль і статус самостійної наукової дисципліни, а не просто фігурувати в рамках існуючих. Особли-

вістю таких досліджень стала не ізолюваність розвитку, а, навпаки, вона перетворилась на поле для інтеграції багатьох галузей. Беззастережною особливістю жіночих досліджень стають власні концептуальні основи, за допомогою яких уможливорюється спосіб перевірки та перегляду, розширення усталених та звичних теорій.

Особливим спеціальним етапом розвитку жіночих досліджень став період середини 1980-х років. Він ґрунтувався на принципі мультикультуралізму та пов'язаний з продовженням реструктуризації навчання в напрямку залучення досвіду меншин, більшої толерантності та сензитивності до мультикультуральних відмінностей людей. Академічні програми жіночих досліджень піддавались критиці з точки зору авторів-жінок, що представляють меншини: расові, сексуальні, етнічні тощо. Відбулися серйозні трансформації теоретичної феміністської думки, що стала на позиції заперечення есенціалізму, характерного для визначення категорії *жінка*, та концептуалізувала множинні ідентичності жінок, що мали підґрунтя множинності ідентичностей. Вони не могли бути зведені до категорій раси, етнічності, економічного та професійного статусу, праці, віку, сексуальної орієнтації, релігії, національного походження та культури.

Починаючи з цього періоду, фемінізм продовжує розвивати все більш і більш мультикультуральну перспективу, враховуючи досвід жінок всіх рас, етнічних груп, соціальних прошарків та сексуальних орієнтацій. Стадія розвитку мультикультурального гендерного аналізу дала змогу піднятися на якісно вищий рівень в жіночих дослідженнях. Дослідники звернули увагу на особливості існування різних жінок в різних расах, етнічностях, класах, релігіях, національностях, сексуальній орієнтації, віці та людей з інвалідністю. Освітні програми стали застосовувати дослідження, що знаходились на перетині гендерних, етнічних, мультикультуральних. Це сприяло тому, що академічний світ перетворювався на толерантний, уважний до проблеми різнозначності та особливостей людей. Ідеї та проблеми різних груп жінок розширили межі фемінізму, сприяли розвитку теорії мультикультуралізму та практикам свободи та рівних прав.

Разом з тим, слід усвідомлювати, що всі дослідники так чи інакше є представниками різних рас, культур, соціальних класів. Вони репрезентують різні етнічні групи, професійні та вікові інтереси, вони самі є носіями різних інтересів та уявлень, що може утрудню-

вати розуміння, змінювати дискурс, ставити перепони для певного консенсусу. Жінки розподілені не лише за расою та класом, але й віком та сексуальною орієнтацією. Як наслідок такої диференціації та індивідуалізації інтересів, «фемінізм перевизначається як ринок самопомогі індивідуалізованих споживачів»; в цьому випадку «політики боротьби за рівність відправляються на дно». Тим, хто перш за все вважає себе дискримінованим, важко зрозуміти однаковість інтересів різних жінок. Відмінною рисою жіночих досліджень стало досягнення свободи від расистського, етнічного або класового пригноблення. Саме це перетворюється на істинний пріоритет. В суспільстві поступово нарощується запит на експертів та спеціалістів, що здатні сприяти подальшому розвитку відповідальності, толерантності, соціальному взаєморозумінню.

В 1980-х – 1990-х роках країни Західної Європи залучаються до процесу формування мережі Центрів гендерної освіти. Їх основними завданнями стають: забезпечення критичної перспективи дискусії з проблем жіноцтва, осмислення різнобарв'я феміністських підходів, а також важливість філософського осмислення категорії *відмінність* в сучасних феміністських дослідженнях; розвиток знання про розмаїття дослідницьких методологій в жіночих дослідженнях; сприяння усвідомленню філософських та етико-моральних аспектів, що виникають в ситуації дослідження жінок; осмислення зсуву акценту в феміністській теорії та методології в напрямку філософського дискурсу, здійснення феміністської критики культурних досліджень тощо. Центри гендерних досліджень стали виконувати проекти з проблематики: ідентичність та репрезентація, конструкції маскулінності та фемінінності в міжнародному масштабі; сім'я, право та різні дискурси гендеру; гендер та простір; теорії іншості (*queer theory*); рівні можливості; робота та освіта; насилля та порушення прав; феміністський рух та феміністська теорія.

Стає доречним центральний термін – гендер – що фіксує одночасно новий предмет дослідження – стосунки статей в конкретному соціально-історичному ситуаційному контексті – і новий підхід дослідження, новий ракурс – прагнення *зняти* ієрархічність цих відносин.

В 1990-х роках поступово в більшості європейських країн відкриваються дослідницькі організації, в назвах яких присутній термін *гендер*. В число своїх завдань такі асоціації включають під-

тримку проектів в сфері гендерних досліджень, розвиток теорії етики, справедливості та демократії, розширення перспектив соціальної політики за допомогою дослідницьких програм, міжнародного співробітництва учених, неурядових організацій, засобів масової комунікації, бізнесу та політиків. Проекти розробляються на таких напрямках: гендер та соціальна філософія; теорія етики, справедливості та репродуктивних прав; культурні конфлікти, колективні ідентичності та гендерні відносини; громадянство, мобільність, співробітництво; рівні можливості та освіта протягом всього життя; перспективи трансграничних форм демократії. Основним принципом таких досліджень гендеру стало поєднання етики, теорії та прагматики: гендерні дослідження стали міждисциплінарними, долаючи традиційні рамки соціальних наук, використання порівняльного підходу, підкреслюючи натомість спільність та розбіжності між країнами та регіонами. Гендерні дослідження стали диференціюватися за своєю структурою, характером та завданням, хоча мають вони зазвичай загальні теми та цілі. Дослідницькі дискусії, обмін ідеями та результатами, осягнення нових предметних областей стимулюються завдяки розвитку сучасних інформаційних технологій освіти та викладання.

Методологічною проблемою розвитку гендерних досліджень в Західній Європі постає питання про взаємовідносини жіночих досліджень власне в Західній Європі та Північній Америці. Контекст розвитку цих світових регіонів має свою специфіку. Співвідношення американського та європейського типів фемінізму та жіночих/гендерних досліджень характерне домінуванням західного фемінізму на світовому ринку, але воно «не зупиняє розвитку інших видів фемінізму в інших країнах та не звужує їх до варіантів західного.... Навпаки, в різних країнах різні види фемінізму розвиваються всередині власних політичних культур та історій і змінюють в свою чергу західні моделі фемінізму» [1, с. 19].

Поступово становлення гендерної теорії дійшло до розмежування з жіночими дослідженнями. Така розбіжність та її обґрунтування було викликано видозміною самого предмету дослідження – замість однієї або двох статей в центр уваги гендерних досліджень потрапили п'ять – жіноча, чоловіча, гетеросексуальна, гомосексуальна, транссексуальна. Відбулися потужні зміни й в самій феміністичній методології. Академічний фемінізм еволюціонував, політична практика також відчувала видозміни. З плином

часу феміністська методологія есенціалізму перетворилася на різні форми постмодернізму. Характер таких видозмін видбився на переході від логіки сутності (есенціалізм) до логіки різниці в гендерних дослідженнях. Єдина субстанціальна категорія *жінки* в жіночих дослідженнях перестала існувати як домінанта. Основними причинами перетворення жіночих досліджень на гендерні слугувала усталена ідентифікація жіночих студій з фемінізмом. Навіть позбавленим радикалізму, він набував духу інтелектуальної та ідеологічної замкненості. Пріоритети певним чином отримали статус константи, легітимізувалися, але такий підхід дуже скоро обмежив себе, відмовивши в своїй території іншим дослідженням, не пов'язаним із суто жіночою проблематикою. В соціологічному контексті відносини між чоловіками та жінками отримали сконструйовану теорію маскулінності, маскулінностей, гендеростворюючих шаблонів або альтернативних моделей гендера.

Гендерні дослідження заохочують до роздумів більше, ніж класичні традиційні феміністичні студії тому, що вибудовують свою методологію на основі толерантності як принципу. В гендерних дослідженнях припускаються дослідження і чоловіків, і жінок. Сучасні дослідники-гендерознавці, серед яких є і чоловіки, і жінки, заперечують нав'язування соціальних ролей, які немовби відповідають властивим лише жінкам, або лише чоловікам рисам: «Ми заперечуємо ті оцінки, що фіксують передумови існування „маскулінних” властивостей, наприклад, агресії, і заперечуємо усталені наперед зрозумілі та визначені „фемінінні” якості, такі як, наприклад, співчуття. Будь-яка властивість може проявитися у будь-якої людини і повинна бути оцінена сама по собі, а не в термінах статі тієї людини, у якої вона проявилась» [2, с. 26–27]. Особливістю вибору предмету та об'єкту гендерних досліджень стає принциповий підхід до вивчення не статі як такої, а дослідження діалогу статей, який знаходиться принципово за межами ієрархічних відносин, стратифікації.

В самих різних науках гендерна проблематика знаменує їх оновлення в термінологічному та методологічному відношенні, вона безпосередньо змінює їх суттєві властивості: аксіологічний плюралізм в концепціях даної науки дає можливість зблизити різні науки на основі міждисциплінарності як принципу гендерних досліджень. В цьому сенсі філософія отримує унікальну можливість реалізувати закономірну тенденцію об'єднання політичних, психологічних, онтологічних та гносеологічних концепцій.

Бажання наблизитися до розуміння «невиразимого / невимовного» в механізмі розвитку суспільства уможливило появу нових проблем та понять в науковій дослідницькій практиці. По-перше, увага теоретиків зосередилася на головному інструменті гуманітарія-інтелектуала – мові, що було пов'язане з «лінгвістичним поворотом» в усій системі гуманітаристики та гендерних досліджень зокрема. По-друге, в сучасних гуманітарних науках народилося поняття практик мовної поведінки або дискурсів. По-третє, набуло абсолютного значення важливе поняття сучасного гуманітарного знання, яке, як і два попередніх, було запроваджене французькими філософами, – це поняття «позамовних» (недискурсивних) реальностей, якими виступають тіло, дія та влада. Ці поняття стали потужною підтримкою сучасних філософських концепцій, в тому числі гендерних та феміністських.

Принагідно варто назвати найбільш значущі фігури в постструктуралізмі. Це психоаналітик Ж. Лакан, який вперше артикулював проблему «мови несвідомого» та визначив статі як «маскарад» практик та знаків, культуролог та мислитель М. Фуко, знаменитий новими концепціями та узагальненнями філософського гатунку, в тому числі концепцією влади, та як такий, що вперше запровадив у науковий ужиток поняття «дискурс», а також Ж. Деріда, філософ, автор теорії деконструкції та феномену «інакшості» в культурології.

Саме цим ученим та їх послідовникам належить відкриття проблеми мови як механізму та позамовних реальностей. Саме ці філософи обґрунтували проблему необхідності розшифрувати проблему невиразного – вияву символів його, побудови їх системи та системи їх проявів. Зрештою, саме тому популярною назвою їх теорій стала назва «символічний фундаменталізм».

Для того аби той чи інший статус людини (статевий в тому числі) був очевидним, як вважав М. Фуко, потрібна система знаків як засобів самовиразу [3, с. 84]. Вона формує дискурс. Філософії-феміністки підхопили цю думку: мова і влада взаємопов'язані, а соціальний дискурс, завжди суттєво «гендерно спрямований», створює та відтворює дискримінацію жінок.

Як подолати цю дискримінацію? Місцем можливого набуття жінкою себе завжди було і залишається жіноче письмо. Це поняття застосували учениці М. Фуко Е. Сіксу та Л. Ірігарей. Заперечуючи можливість повністю «об'єктивного» тексту, фемінологи закли-

кають визнати, що будь-яке дослідження – завжди заангажоване, суб'єктивне та політизоване, і що досліджувати слід (якщо її вже не позбавитись) саме суб'єктивність.

Відомо, що саме через мову жінку було «усунуто» з текстів. Через набуття своєї мови жінка може повернутися, вважають вони, тому що коли створюється текст, оприявнюється дещо, що знаходиться поза автором і продовжує існування поза його усвідомленими прагненнями. Творець тексту на певному етапі перестає бути автором (пам'ятаймо знамените твердження постмодерністів про «смерть автора» та парадоксальний в цьому контексті заклик: «Що ж ви не пишете? Пишіть самі себе!»). Саме в процесі написання автор, а жінка в першу чергу, сам «створюється» текстом, оприявнює себе або, як кажуть психологи, «проектуюється». Таким чином, вивчаючи жіноче письмо, ми, в такий спосіб, можемо вивчати й те, що читається «на поверхні», й те, що втаємничене, інколи і від самого автора.

Отже, саме тому в останній час одним з найбільш популярних предметів наукового дослідження стає біографія у соціологів, автобіографія у психологів та педагогів, а у фемінології жіночі Еґодокументи і жіночі оповіді про ті чи інші переживання подій та «станів жіночого тіла». За допомогою таких джерел триває пошук нових технологій дослідження в тексті індивідуальної і, перш за все, жіночої аутентичності.

Фемінологи 1990-х років наполягають на обов'язковості дослідження істинного жіночого «я», а не лише його відбитків в актуальній культурі. Це істинне «я» потребує співставлення з уявою (в книгах, фільмах, мас-медіа) про ті відчуття та переживання, які буцімто має відчувати в ті чи інші життєві моменти жінка. У зв'язку з таким підходом до текстів, що створені жінками, американська філософ-феміністка, активна прихильниця постструктуралізму та деконструктивізму Дж. Батлер запропонувала нове означення статі: «Стать – це репрезентація» [4, с. 17], тобто відображення стилю життя, що демонструється оточуючим. Зрозуміло, що гендерна концепція: стереотипи, норми, ідентичність, – і дозволила оприявнити історикам питання про те, як репрезентувалась приналежність тій чи іншій статі в різні історичні епохи, причому репрезентувалась не лише в мові, а й в недискурсивних практиках.

Окрім мови величезне поле досліджень для істориків-фемінологів та гендерознавців – це дослідження втаємничених мо-

вою стратегій влади. Основи такої методології запропонував М. Фуко, який виступив з теорією «влади того, хто говорить». Він продемонстрував, що сучасна наука зробила видимими різні типи владних відносин, що не можна редукувати до питання про просту участь / неучасть жінок у формуванні та функціонуванні політичних структур. «Влада – це не будь-який інститут, не сила, якою володіє хтось. Влада – це ім'я, яким називають стратегічну ситуацію в даному суспільстві». Філософині-феміністки продовжили цю думку, доводячи, що найефективнішою влада є саме на мікрорівні [5, с. 56]. Тут влада непомітна, не переживається нами і постає як «визначене природою» панування. Історично поведінка жіноцтва завжди контролювалась більше, ніж поведінка чоловіків, тому історія примусу жінок (аби вони діяли відповідно до певних культурних норм) – це особлива сторінка історії насильства.

Література:

1. Рудінеско Е. Про рівність статей. Вступ. Збірник / Елізабет Рудінеско. – Київ : Альтерпрес, 2007. – 484 с.
2. Женщина. Гендер. Культура. – Москва : МЦГИ, 1999. – 323 с.
3. Фуко М. Забота о себе. История сексуальности / М. Фуко. – Киев : Дух і літера, 1998. – Т. 3. – 289 с.
4. Butler, Judith P. Gender trouble: feminist and the subversion of identity / by Judith Butler / Routledge, Chapman & Hall, Inc., 1990.
5. Pilcher, Whelehan I. Fifty Key Concepts in Gender Studies. Sage Publication. – London. Great Britain. The Cromwell Press Ltd, Trowbridge, 2004. – 210 p.

Holovashenko I. O.

GENDER PHILOSOPHY IN POSTMODERN PERSPECTIVE

The article investigates the gender philosophy issue in contemporary research field. Essential methodological ideas concern postmodern paradigm in philosophy. The article examines the philosophy of sex on current research and educational practice. Women's cognitive experience appeared at the center of the educational process in the early 1980s. This period has been named women's studies mainstreaming. The second period of the women's studies was associated with rethinking of traditional knowledge principle. The article concluded: women's studies are a new independent academic discipline and the attempt to acquire fundamental changes in academic social studies using the latest

techniques. Gender studies are interdisciplinary and based on the principles of multiculturalism. This cognitive space shift promoted tolerance, practice of freedom and equal rights.

Gender Studies History starts at 1990s and aggregates ethics, theory and pragmatics. Gender studies covering a wide range of research, changing scientific terminology and methodology. The author, basing on contemporary literature, analyzes kinds of feminist and gender studies. Principles of gender theory and women's studies separation are in focus. The article concluded that gender studies take into account the presence and interaction of many genders. Substantial assistance to the implementation of axiological pluralism in gender studies was made by attention to the main intellectual's tool – language. The article demonstrates how modern humanities encourage the creation of new verbal behavior. Michel Foucault has played the major role in the articulation of new linguistic practices. His famous followers Hülune Cixous and Luce Irigaray show in their investigations the importance of practical purposes of creating objective text. Woman was removed from texts through the language.

Author points out the one of the main problems of poststructuralism – the death of the author. This women writing's position and research make it possible to dive into the initiate. Such position is supported in this paper by the Judith's Butler creative contribution. Main thesis of her philosophy is «sex is a representation».

Power strategies are a vast field for research of gender studies. Different types of power relations is not only a political issue. «Power is the name used to label the strategic situation in a given society». Thus, this article outlines the problem field of contemporary gender studies in their development and perspective.

Key words: gender, sex, power, language, poststructuralism

УДК 338.22:316.346.2-55.2(477)001.8(045)

Джон Джонсон
(м. Фенікс, США)

ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ДО УСПІШНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ КІЛЬКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завданням даного кількісного дослідження було отримати підтвердження чи спростування серед українських жінок-підприємниць фактів урядової бюрократії, браку фінансування бізнесу, недостатньої кількості висококваліфікованого персоналу, відсутності урядової підтримки та впевненості у власних силах як головних перешкод на шляху до успіху у бізнесі. Дані, отримані в результаті проведеного опитування серед 1000 українських бізнес-леді, продемонстрували три очевидні перешкоди. Першою та головною перепоною стала урядова бюрократія та брак належної підтримки, друга має стосунок до початкового фінансування та відсутності висококваліфікованої робочої сили, а третя – такої особистої риси, як самовпевненість. Комунікаційні якості жінок-підприємниць було визнано ключовою перевагою. Дослідник завершує експеримент окресленням обмежень дослідження та рекомендаціями потенційного використання його результатів у майбутніх вченнях у цій галузі.

Ключові слова: підприємництво, фінансування, перешкоди, комунікація, жінки-підприємщиці.

Проблема дослідження

Гартен, Джонсон та Буко (2013) продемонстрували брак уваги до проблеми жіночого підприємництва в Україні, здійснивши кількісне феноменологічне дослідження, яке полягало в проведенні опитування успішних бізнес-леді щодо перешкод, з якими вони стикалися, започаткувавши власну справу. Дослідження є кількісним феноменологічним експериментом (складається із 23 регіональних глибинних інтерв'ю та однієї фокус-групи з 10 учасниць), метою якого було продемонструвати саме практичний досвід таких жінок, дізнатися їх думку та ставлення до перешкод у

сфері підприємництва. Цей дослідницький проект ґрунтувався на результатах експерименту, у якому перевірялися вже висунуті гіпотези з метою розширення потенційного опитування вже серед більшої вибірки учасниць. Було здійснено спробу дослідити, чи перешкоди до успішного підприємництва, виокремлені учасницями в кількісному дослідженні, є тими ж, що і для більшої кількості бізнес-леді. Анкети були розповсюджені серед 1000 жінок з різних регіонів України (схід, центр, північ, південь та захід країни) для підтвердження цього факту.

Дослідження є емпіричним експериментом (1000 кількісних опитувань), що визначає перешкоди та мотиваційні фактори у жіночому підприємстві в Україні. Таким чином результати опитування проливають світло на статистично важливі фактори, які можуть бути корисними для ефективного українського державотворення. З наукового погляду дослідження є чудовим прикладом експерименту, що розпочався із якісного вивчення проблеми, а згодом переріс у статистично більше кількісне дослідження. Даний експеримент є унікальним завдяки своєму змістовому наповненню і тому, що він є першим дослідженням такого масштабу з вивчення проблем підприємництва на теренах колишнього радянського простору.

Історичне та соціальне підґрунтя дослідження

Для того, щоб зрозуміти, з якими перешкодами жінки-підприємці зустрічаються сьогодні, важливо поглянути в історію та усвідомити соціальний контекст їхнього життя. Після отримання Україною незалежності у 1991 році, однією із найбільш важливих політичних подій стала Помаранчева революція, яка відбулась у 2004 році. Аслунд (2005), висвітлюючи економічні наслідки, спричинені Помаранчевою Революцією 2004 року, зробив невтішний прогноз. Він зазначив, що економічна політика зазнала краху у врахуванні інтересів бізнесу. Така ситуація не заохочуватиме інвестиції з-за кордону, а зосередження на державній владі лише спричинить посилення корупції. Він завершив своє спостереження висновком: «Можна небезпідставно очікувати на припинення економічного зростання та розвитку країни, як наслідок різкої політичної поведінки» (с.350). Передбачення дослідника стало реальністю у 2013 році, коли Президент України Віктор Янукович відмовився підписати документ про асоціацію між Україною

та Європейським Союзом. Такий перебіг подій вилився у низку демонстрацій, що згодом переросли у революцію (Євромайдан, кінець 2013 р. – початок 2014 р.) та відставку уряду, ставши каталізатором соціальних змін. Дана ситуація спричинила також зміни у політичному керівництві країни та довготривале військове протистояння Росії. Зважаючи на Грузинську війну у 2008 році, чимало аналітиків пророкують потенційну загрозу суверенності Східноєвропейських країн, які історично перебувають під локальним впливом Росії. Як зазначає Ельмурадов (2015), анексія Криму Росією та криза в Україні привернули увагу міжнародної спільноти в контексті зростаючої тривоги у Євро-Атлантичному просторі.

Криза спричинила серйозний вплив на кілька регіонів країни. Крим був анексований Росією у 2014 році, а Луганськ та Донецьк (на кордоні з Росією) були поглинуті військовим конфліктом, спричинивши переміщення населення в інші регіони України. Беручи до уваги дані Кабінету міністрів України, кількість внутрішніх переселенців із Луганська та Донецька склала 808.872 людей. За даними ООН, протягом періоду з середини квітня 2014 року по березень 2015 року на сході України в результаті військового конфлікту загинуло 6083 людей, а 15397 – отримали поранення (5). Близько 600000 українців отримали політичний притулок або інші форми легального перебування на території сусідніх держав, зокрема Росії, Білорусії, Молдови, Польщі, Угорщини та Румунії (7), а кількість українських біженців перевищила 830000 людей (10).

Усі ці факти мали значний вплив на економіку держави та можливість працевлаштування. Ґрунтуючись на даних Ради національної безпеки та оборони України, загальні втрати протягом військового конфлікту станом на вересень 2014 року складають 30 мільярдів гривень (приблизно півтора мільярди доларів США) (3). Більшість українців підтримують спроби уряду, спрямовані на припинення війни на Донбасі (6), проте споживчі настрої в Україні у лютому 2015 року погіршилися, впавши до 41,1%, таким чином продемонструвавши найнижчий показник з січня 2009 року (1). Через погіршення ситуації на Донбасі та нестабільність фінансового ринку, показники очікуваних змін фінансового становища та покращення державної економіки суттєво погіршилися. Споживчий настрій громадян із середнім та високим рівнем прибутку значно знизився, проте, на противагу, настрої громадян із прибутком нижче середнього та людей, яким за шістдесят, покращився (1).

Усі ці показники спричинили ситуацію, в якій зовнішні інвестори розглядають Україну як країну підвищеного ризику для інвестування. Вони також зазначають нагальну важливість усвідомлення та подолання перешкод у підприємництві для жінок та необхідність залучення більшої кількості бажаючих до цієї діяльності, не зважаючи на стан бізнесу та виробництва у країні.

Методологія

Ціллю цього кількісного дослідження було зрозуміти, чи вважаються перешкоди у підприємстві, окреслені жінками у якісному дослідженні, проведеному Гартеном, Джонсоном та Буко (2013), ключовими перепонами у бізнесовій діяльності серед більшої вибірки респонденток з України, а саме 1000 бізнес-леді. Головним завданням було дослідити, чи справді українські жінки-підприємщиці вважають урядову бюрократію, брак належного фінансування у бізнесі, а також малу кількість висококваліфікованого персоналу, відсутність підтримки уряду та низьку самооцінку головними перешкодами на шляху до успіху у підприємстві. У даному опитуванні, градація відчуття «важливості» згаданих «бар'єрів» демонструється за допомогою середнього показника «3» та вище за п'ятибальною шкалою Лікерта. Гіпотезою є думка українських жінок стосовно того, що усі перераховані компоненти є вагомими. Нульовою гіпотезою є переконання стосовно неважливості згаданих вище перешкод. Учасниці заповнили паперову або електронну анкету Survey Monkey, що допомогло гарантувати їхню анонімність.

Нижче наведені ствердження, які респондентки мали відмітити в своїх анкетах для участі у дослідженні, давши відповіді на питання «Що заважає Вашій підприємницькій діяльності в Україні?»:

- Брак урядової підтримки є перешкодою у моїй підприємницькій діяльності.
- Відсутність належного фінансування є перешкодою у моїй підприємницькій діяльності.
- Недостатня кількість висококваліфікованого персоналу є перешкодою у моїй підприємницькій діяльності.
- Урядова бюрократія є перешкодою у моїй підприємницькій діяльності.
- Брак особистої впевненості у ймовірних досягненнях є перешкодою у моїй підприємницькій діяльності..

- Я спроможна знайти персонал, потрібний для розвитку власного бізнесу.
- Я здатна відшукати належне фінансування для власного бізнесу.
- Я постійно спілкуюсь із іншими жінками-підприємцями в Україні та проводжу із ними час, обговорюючи існуючі перешкоди.
- Розпочати власну справу виявилось найбільшим досягненням мого життя.

Вибірка

Респондентками були українські жінки, які мають власну справу в Україні (а саме ті з них, хто розпочав та розвиває власний бізнес у різних регіонах України). Загалом, лише жінки, чий бізнес є офіційно зареєстрованим, та ті жінки, які не проживають на території військового конфлікту (в Луганську чи Донецьку) в Україні брали участь. З метою отримання кращого доступу до результатів, відбір учасниць було здійснено на користь жінок, які проживають у містах із розвинутою системою залізничного транспорту. Проте, незважаючи на згадані обмеження, було здійснено спроби залучити до участі в дослідженні також жінок з більш населених регіонів України (див. малюнок 1).

Малюнок 1: Розміщення 1000 респонденток у різних регіонах України, %

Північний регіон охоплює Київ із великою концентрацією бізнесу. Вибірка зі сходу стала відносно невеликою через військовий конфлікт та військові дії біля кордонів України з Росією. Проте

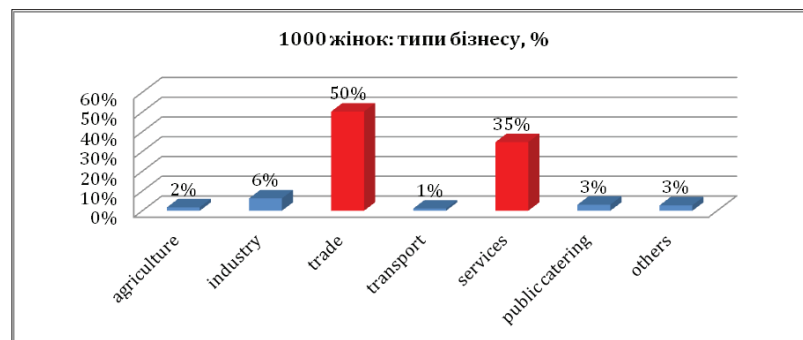
слід зазначити, що південний регіон за головними характеристиками нагадує східний (мова повсякденного вжитку, надання електоральної переваги, релігія та інше).

Збір даних

Анкети було розповсюджено серед 1000 жінок із загальнодоступного списку підприємців України за допомогою Survey Monkey (електронно) або особисто (паперові анкети). Анкета та згода на обробку даних були перекладені російською/українською мовою (а), а відповідність перекладу було підтверджено та погоджено із дослідником. Анкету було запропоновано англійською, російською чи українською мовами, враховуючи бажання респонденток. Більшість учасниць експерименту були носіями російської або української мов. У таких випадках опитування здійснювалося їхньою рідною мовою.

Аналіз

Українські жінки, які брали участь у цьому проекті, переважно представляли сфери торгівлі та послуг, тобто малий або середній бізнес в країні. Сфери діяльності графічно зображені у Таблиці 1.

Таблиця 1: Сфери бізнесу 1000 респонденток з північної, південної, центральної та східної України.

Аналіз було здійснено за допомогою SPSS. Ціллю аналізу було продемонструвати зв'язок між ствердженнями, а також здійснити спробу зрозуміти дві ключових перешкоди, які вважаються респондентками найважливішими.

Результати

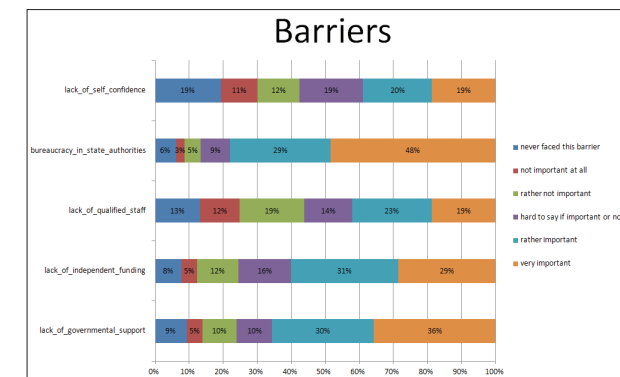
• Найбільшою перешкодою для українських бізнес-леді є бюрократія в органах державної влади. Менш, ніж 10% опитаних зазначили, що ніколи не стикалися з цією перешкодою у своїй підприємницькій діяльності.

• Відсутність підтримки уряду – друга вагова перешкода.

• Брак незалежного фінансування є третьою серед найважливіших перешкод на шляху українських жінок. Зважаючи на те, що більшість малого бізнесу (сфери торгівлі та послуг) не вимагають великих інвестицій, ця перепона є особливо важливою.

• Недостатня кількість висококваліфікованого персоналу є менш ваговою перешкодою, порівняно із попередніми трьома, проте все ще залишається важливою для 42% респонденток. Виникає чимало питань без відповіді у країні, в якій чимало людей потребують працевлаштування.

• Майже 40% опитаних зазначили, що борються із низькою самовпевненістю. Можна переконливо стверджувати, що велика кількість бізнес-леді має сумніви у власних можливостях, коли розпочинає власну справу в Україні.

Таблиця 2: Перешкоди на шляху до успіху українських бізнес-леді

Проблеми із пошуком персоналу

• Лише 8% респонденток зазначили, що знайти персонал, необхідний для розвитку власної справи, є легким завданням. Зрозуміло, що це дуже низький показник (див. малюнок 2).

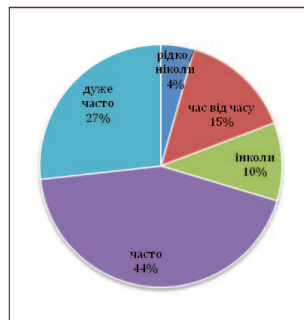

Малюнок 2: Проблеми із пошуком персоналу

Комунікаційні навички жінок у бізнесі:

- Українські бізнес-леді демонструють високий рівень комунікативної культури: 71% респонденток спілкуються між собою. Це добра ознака, що демонструє наявність підтримки та готовності до співпраці (особливо зважаючи на те, що професійні спільноти та асоціації не дуже розвинуті в Україні).

- В графічному малюнку 3 нижче зображені процентні показники відповідей респондентками на запитання-ствердження: *Я постійно контактую із іншими жінками-підприємцями в Україні та часто проводжу з ними час, обговорюючи існуючі перешкоди.*

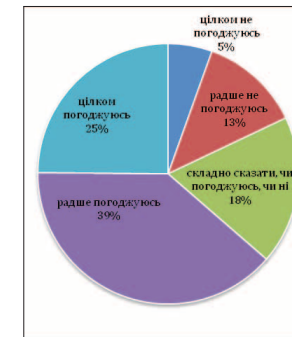

Малюнок 3: Відповіді респонденток на запитання-ствердження: *Я постійно контактую із іншими жінками-підприємцями в Україні та часто проводжу з ними час, обговорюючи існуючі перешкоди.*

Впевненість

- 25% опитаних учасниць цілком погоджуються і 39% майже погоджуються із тим фактом, що розпочати власну справу виявилось одним із найбільш важливих досягнень в їхньому житті. Дехто не погоджується із цим твердженням, перебуваючи в полоні стереотипів про роль українських жінок у бізнесі. Є «неправильним» вважати бізнес найважливішим досягненням, оскільки діти та хатні справи мають завжди бути на першому місці.

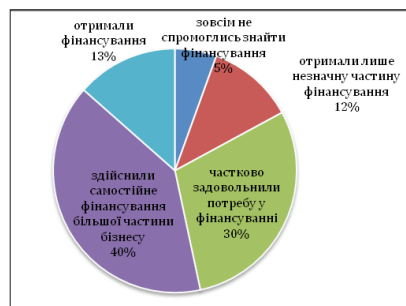
Нижче на малюнку 4 зазначені відповіді учасниць на наступне запитання у процентному співвідношенні:

Малюнок 4: Відповіді респонденток на питання, чи власна справа виявилась найбільш важливим досягненням у їхньому житті.

Стосовно запитання «Я спроможна знайти необхідне фінансування власного бізнесу», лише 13% відповіли схвально. Більшість опитаних значну частину фінансування здійснили самостійно (40%). Хоча пошук капіталу є випробуванням у багатьох країнах, особливо складно це зробити в Україні, країні з відсутністю належного фінансування та високими відсотками кредитних ставок.

Наступний графічний малюнок 5 демонструє шляхи фінансування власної справи жінок-підприємців:

Малюнок 5. Відповіді респонденток на питання щодо шляхів фінансування власної справи жінок-підприємниць.

Обмеження

Учасниці опитування були проінформовані щодо цілей проекту та професійної асоціації дослідників, анонімності відповідей та відсутності стосунку до уряду чи подібних установ. Анкети було розповсюджено професійними дослідницями, які проживають в Україні, щоб обмежити незручності, які можуть з'явитись стосовно представників іншої держави та гендерного аспекту. Дослідниці, залучені до участі у цьому проекті, мали попередній досвід розробки анкет для здійснення кількісних експериментів та раніше допомагали у проведенні досліджень, результати яких було опубліковано в українських та міжнародних наукових виданнях. Головний дослідник (Доктор Джон Джонсон) має двадцятирічний досвід проведення досліджень в Україні (з 1994 року), декілька років поспіль проживав в Україні та володіє українською і російською мовами, що допомогло подолати ймовірні обмеження.

Багатомовна природа дослідження може вважатись ще одним обмеженням. Анкета була розроблена англійською мовою. Проте, перед поширенням була перекладена російською та українською мовами професійними перекладачами, а згодом знову на англійську з ціллю уникнення можливих помилок у перекладі. Пілотне дослідження було здійснене серед групи з 10 жінок, які не були включені у більшу вибірку (1000) експерименту. Анкету було вивірено американським експертом у сфері статистичних досліджень та вченим з України, який є носієм державної мови.

Результати

Результати дослідження опубліковані та поширені серед неурядових організацій, які займаються проблемами жіночого підприємництва в Україні. Результати – база для розробки тренінгів та закликом до уряду допомогти зменшити та подолати існуючі перешкоди. Результати також представлені на конференціях в Україні та Сполучених Штатах. Очікується, що інформація, отримана від респонденток стосовно перешкод на їхньому шляху, надасть ґрунтовніші знання для організацій, які працюють у цій сфері. Їхній досвід проллє світло на те, як долати існуючі перешкоди жінкам, які розпочинають власну справу в Україні чи вже залучені до бізнесу.

Державотворці повинні усвідомити, що бюрократія та програми підтримки підприємництва в Україні вважаються головними перешкодами для жінок-підприємниць. Застосуванням результатів дослідження є ймовірна розробка урядом програм підтримки жіночого підприємництва в Україні. Такі програми підтримки для жінок-підприємниць, які включають можливість субсидованої позики та прямих субсидій із заданими квотами, існують, зокрема, у таких країнах, як Бангладеш та Індія. Представники органів державної влади повинні здійснити пошук таких програм.

Банки, місцеві фонди та інвестори-меценати повинні зосередити свою увагу на українських підприємствах, щоб сприяти успішному пошуку стартового капіталу для жінок. Підприємницький капітал повинен частково інвестуватись у бізнесову справу жінок. Такі обов'язкові для здійснення директиви можуть допомогти подолати фінансову перешкоду у жіночому підприємстві.

Освітні програми з підприємництва, запропоновані жінкам, можуть допомогти подолати брак самовпевненості. Наприклад, фонд Кауффмана та Бабсон коледж у Бостоні (США) мають кілька курсів з підприємництва, які можна легко перекласти та запропонувати для вивчення в Україні.

Той факт, що українські бізнес-леді є чудовими комунікаторами, можна вважати як гарною, так і поганою новиною. Перевага пов'язана із високим рівнем навичок спілкування серед жінок-підприємниць. З іншого боку, спілкування не є суто професійним фактором за своєю природою та не обмежується лише поширенням знань з підприємництва. Переваги спілкування можна активніше розвивати, якщо у ньому братимуть участь консультанти, фінансисти, представники уряду, меценати та капіталовкладники. Стратегія для побудови ширшого та більш насиченого спілкування

може бути розвинута вже на існуючих природних комунікаційних навичках жінок-підприємців в Україні.

Висновки

Дослідження заповнює недостатньо вивчену нішу про жіноче підприємництво у країнах пострадянського простору. Не зайвим буде додати, що такі паралелі із іншими країнами пострадянського простору спонукають до продовження дослідження, оскільки рівень життя та культурні аспекти конкретної країни можуть мати інший ефект на результати. Незважаючи на це, проект сприяє поширенню додаткових знань в галузі жіночого підприємництва у глобальному контексті та пропонує важливі кроки для реформування підприємництва та сприяння бізнесу, у якому залучені жінки, покращення жіночого підприємництва у інших державах.

Література:

1. Aidis, R., Welter, F., Smallbone, D., Isakova, N. (2005). Female entrepreneurship in transition economies: The case of Lithuania and Ukraine. Retrieved from <http://www.homepages.ucl.ac.uk/~tjmsrai/aidis-welter-smallboneisakova.pdf>
2. Consumer Mood in Ukraine. (2015). February 2015: Decrease by 4.8 points to 41.1. GfK. Retrieved from <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/press-room/press-releases/pages/cci-ukraine-february-2015.aspx>
3. Elmuradov, A. (2015). Challenges for Common Security in NATO under the Auspices of the Ukrainian Crisis. Scholar Forum, the Journal of the Open Society Scholarship Programs, (17), Spring 2015, 12-13.
4. Kanevskyi, D. (2012). Global Rating of Gender Equality: Ukrainian Women Have a Long Way to Go to Reach Equal Rights. Deutsche Welle Online. Retrieved from <http://bit.ly/1DBi3kU>
5. Kischak, V. (2015 April, 20). Lost «Breadwinner». How Much Ukraine Spent on Donbas. Espresso.tv. Retrieved from http://espresso.tv/article/2015/04/20/vtrachenyy_quothodualnykquot_skilky_ukrayina_vytratyta_na_donbas_infografika
6. Korukalov, M. (2014). Gender Policy and Institutional Mechanisms for Its Implementation in Ukraine, National Overview of Ukraine's Implementation of Beijing Declaration and Platform for Action of 23rd Special Session of the UN General Assembly. Retrieved from <http://bit.ly/1cwbhTl>
7. Kys, O. (2003). The construction models of female gender identity in the modern Ukraine. Independent Cultural Journal «І», 27, 24-35.
8. Larcon, J. (1998). Entrepreneurship and economic transition in Central Europe. Dordrecht, NL: Kluwer Academic Publishers.

9. Majority of Ukrainians Support Government Concessions in the Name of Stopping the War at Donbas. (2015 March, 13). Gfk. Retrieved from <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/press-room/press-releases/pages/postupky-vlady-dlya-prypynennia-viyny.aspx>
10. Occupied Territories abandoned. (2015). iPress.ua. Retrieved from http://ipress.ua/news/okupovani_terytorii_pokynuly_mayzhe_830_tys_osib_119835.html
11. Pfirrmann, O. & Walter, G. (Eds.). (2002). Small firms and entrepreneurship in Central and Eastern Europe: A socio-economic perspective. Berlin, DE: Physica-Verlag.
12. Sexton, D. & Landstrom, H. (Eds.), Murray, H. & Usmanova, Z. (2015). The Future of Democracy in the Eastern European Neighborhood. Scholar Forum, the Journal of the Open Society Scholarship Programs, (17), Spring 2015, 10.
13. Sukovata, V. (2001). Entrepreneurial stereotypes in the mass consciousness: Gender analysis. Sociology: Theory, Methods, Marketing, 2, 131-143.
14. Tolstykh, V. (2014). Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective. Chinese Journal of International Law, 13 (4), 879-886.
15. UNHCR (2014). Number of Displaced inside Ukraine More than Doubles since Early August to 260,000. The UN Refugee Agency. Retrieved from <http://www.unhcr.org/540590ae9.html>
16. Welter, F., Smallbone, D., Isakova, N., Aculai, E. & Schakirova, N. (2003). Female entrepreneurship in post-Soviet countries. Greenwich, CT: Information Age. Women's Studies, 8, 29-49.
17. Zhurzhenko, T. (2001). Free market ideology and new women's identities in post-socialist Ukraine. The European Journal of Women's Studies, 8, 29-49.
18. Алексеева А. В. Гендерні аспекти політики зайнятості [Gender Aspects of Employment Policy Employment Market and Population Employment] / А. В. Алексеева // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 4. – С. 34-38.
19. Концептуалізація детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві [Conceptualization of Determining Gender Inequality in the Ukrainian Society, Abstract of Dissertation for Obtaining the Degree of Candidate of Sociological Sciences] : автореф. дис.... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Бондар Габрієла Георгіївна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
20. Весельська А. Л. Гендерний аспект лідерства : теоретичний аналіз / А. Л. Весельська // Наука і освіта. – 2014. – № 5. – С. 19-24.
21. Ганзицька Т. С. Інституційна система механізму забезпечення гендерної рівності в Україні / Т. С. Ганзицька // Право і Безпека. – 2012. – № 5. – С. 12-15.

22. Говорун Т. В. Економічна культура у гендерному вимірі / Т. В. Говорун // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С. 34-40.
23. Костюченко Т.С., Марценюк Т.О. «Жіночий» малий бізнес в Україні в період соціальних трансформацій // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2011. – Випуск 5. – С. 226-233
24. Кохан Ю. В. Гендерна політика в інформаційному суспільстві / Ю. В. Кохан // Філософія науки: традиції та інновації. – 2014. – № 2. – С. 123–130.
25. Кравец, Ю. С. Гендерный аспект на рынке труда Украины / Ю. С. Кравец // Вісник Студентського наукового товариства Донецького національного університету. – 2014. – Вип. 6, Том 2. – С. 180–184.
26. Марценюк Т. О. Гендерні аспекти сфери зайнятості в українському суспільстві (згідно з опитуванням ISSP 2009 року) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 328–333.

Johnson, John.

BARRIERS TO SUCCESSFUL ENTREPRENEURSHIP OF UKRAINIAN WOMEN: NATIONWIDE QUANTITATIVE RESEARCH

The aim of this study was to agree or to disagree with the treatment of Ukrainian females-entrepreneurs of government bureaucracy, lack of funding in business, problems with finding qualified personnel, lack of both government support and self-confidence as key barriers to business success. The data, obtained from the survey among 1000 Ukrainian business women, demonstrated three obvious obstacles. The first obstacle was considered to be government bureaucracy and lack of its support, another barrier was related to the initial funding and lack of skilled staff, and the third one dealt with such personal feature as self-assurance. Communicative trait of women-entrepreneurs was recognized as a key advantage. matter. It's interesting that businessladies enjoyed running their own businesses in spite of the challenges. They find it very difficult at times but do not regret the choice they made to open the business. The Ukrainian women who participated in this project mainly represented trade and services, which are usually micro or small businesses in the country. The results of the study revealed statistically significant factors that can inform effective policy making in Ukraine and support business women from different regions of the country. The researcher finishes the experiment pointing out limitations and developing recommendations

for potential use and application of its results in future studies of this subject. American researcher believes that educational programs in entrepreneurship offered to women entrepreneurs can be a good solution to the problem, helping to increase both expertise and confidence. The Kauffman Foundation in the United States and Babson College in Boston have several specific course offerings in entrepreneurship that could easily be translated and tailored for Entrepreneurs in Ukraine, provided the proper permissions were given. The US State Department and USAID offers training opportunities for women in business in the regions (spring/summer 2015) as well. The provision of such training could go a long way to help reduce the existing barrier and be an important regional initiative to accelerate economic growth.

Key words: entrepreneurship, financing, barriers, communication, women-entrepreneurs.

УДК 396(477) «18/19»

Віктор Жезицький,
(м. Кам'янець-Подільський)
Ірина Олійник,
(м. Хмельницький)

ГЕНДЕРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАЦІ У СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглянуто проблему гендерної диференціації праці, гендерного розподілу основних господарських функцій та відповідальності у селянських родинах Подільської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття.

Ключові слова: гендерна диференціація праці, селянське господарство, соціальна роль, соціальний статус, трудова мобільність.

Антропологізація історичних досліджень, прагнення поставити людину та її досвід у центр наукового пошуку дедалі частіше знаходять своє відображення в розширенні «території історії» за рахунок уваги до проблематики, пов'язаної з діяльністю жінок. Домінуючі до недавнього часу подієва, політична, економічна історії ігнорували ту частину життя суспільства, яку зазвичай називають «приватною» і де традиційно важливу роль відігравали жінки.

Якщо йдеться про селянське господарство, де виробництво, споживання та родинні стосунки були міцно між собою переплетені, то андроцентристський підхід у його дослідженні ажнік не припустимий. Досить актуальним є вивчення гендерного розподілу праці у традиційному селянському господарстві, бо саме з ним пов'язують підпорядковане становище жінки, закутої у приватному жіночому просторі хати та городу. Подібні дослідження дозволяють глибше усвідомити процеси гендерної соціалізації та ідентифікації у сучасному українському суспільстві, з'ясувати причини стійкості стереотипів стосовно жіночої приватної та чоловічої публічної сфер діяльності.

Диференціації господарських ролей та влади в українській селянській родині ще у XIX та на початку XX століття свої дослі-

дження присвятили економіст і соціолог, філософ та громадський діяч М. Зібер та етнограф, економіст, педагог-просвітник Т. Рильський. Так, М. Зібер відзначив у ментальності українського народу важливу характерну рису – зв'язок економічних прав особистості з характером праці, з її господарськими обов'язками в сім'ї [1, с. 122]. Т. Рильський наголосив на помітній економічній самостійності всіх членів родини незалежно від їхньої статі [2, с. 56]. Гендерний розподіл праці в українському селянському господарстві дослідила сучасна українська вчена та громадська діячка О. Кісь, підкресливши значну автономію жінки. Разом з тим, дослідниця вважає, що немає достатніх підстав для висновку про цілковиту рівноцінність жіночого та чоловічого голосу у прийнятті загальногосподарських рішень та про їхню паритетність у господарських правах [3, с. 164]. Інший український дослідник Р. Чмелик притримується думки, що гендерна диференціація праці, прав та обов'язків між чоловіком та дружиною була характерною для всієї етнічної української території і саме чоловік мав панівне становище у господарстві, а жінка виконувала роль його помічниці [4, с. 99].

В контексті усіх цих досліджень так чи інакше згадуються певні регіональні особливості такої диференціації. Тому видається не зайвим зосередитись на специфіці розподілу господарських функцій та відповідальності у селянських родинних господарствах Подільської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття.

Можна впевнено стверджувати про наявність певної економічної незалежності й авторитету подільської господині в межах традиційного селянського господарства. Гендерна диференціація господарських ролей, а отже й економічних прав, розпочиналась, власне, ще до утворення нової сім'ї. За місцевим звичаєм доньки майже ніколи не успадковували земельного наділу, живого та мертвого господарського інвентарю, а отримували тільки придане у вигляді телички, овець, кожуха, подушок та ін. Окрім того, коштом родини дівчини мало бути влаштоване весілля. Згідно з цим і визначалась її участь у господарстві. Дівчата, звісно, допомагали матері в догляді за городом, на жнивях, бавили молодших дітей. Однак, заробіток на стороні вони ніколи не віддавали до спільної сімейної каси, а використовували його на власний розсуд (на одяг, намиста тощо) [2, с. 34]. Дещо інакша модель поведінки була при таманна хлопцям. Зароблені ними гроші надходили до сімейного бюджету, і лише за мовчазної згоди батька якась мала їх части-

на утримувалась іноді на чарку чи тютюн. Віддаючи заробітки до спільної каси, хлопці відчували і своє право контролювати ведення родинного господарства. Т. Рильський зауважив, що найняті ним строкові робітники – хлопці – зазвичай самі отримували «до рук» зароблені ними гроші, іноді доручали виплатити їх «до рук батька», іноді прямо вимагали, щоб батькові грошей не давати. Це траплялось тоді, коли вони помічали, що зароблені ними кошти не йшли на користь господарства. Водночас, батьки ніколи не ставили під сумнів право синів контролювати процес ведення господарства, а лише доводили помилковість їх підрахунків. Натомість, вони іноді просили певним чином утруднити отримання зароблених сином грошей через переконання, що він занадто багато витрачає на особисті забаганки та задоволення, ігноруючи нагальні потреби родинного господарства. Та навіть у такому випадку батьки не претендували на цілковите заволодіння заробітками сина [2, с. 36].

Очевидно, що цими та їм подібними прикладами не вичерпувалась значна економічна самостійність дівчат та хлопців. Останні були спадкоємцями та мали помітно вищий рівень впливу на ведення батьківського господарства.

Родинне життя ставало для молодого подружжя неабияким випробуванням, адже доводилось поступатися частиною індивідуальної свободи на користь родинної господарської солідарності, налагоджувати стосунки зі «старими», розв'язувати відомий антагонізм свекрухи та невістки, часто шляхом повного відокремлення, «щоб відступитися від гріха». Недарма народні прислів'я стверджували: «оженився – зажурився», «зажурилась молодиця і ложкою, і мискою, і третьою колискою» [2, с. 40].

Якщо у Швейцарії доїння корів для жінки вважалося принизливою справою, а в Херсонській губернії на початку ХХ ст. можна було побачити жінку з косою на полі, то нічого подібного не спостерігаємо на Поділлі. Місцеві господині вважали непристойним і навіть шкідливим, коли доїти корову буде чоловік. Водночас, тут неможливо було зустріти жінку, яка б косила у полі. Подільському селу була притаманна сувора гендерна диференціація праці в родині. Так, фізично важку роботу – косовиця, молотьба, вивіз на поле гною, оранка, засів, поїздка до млина, до лісу за дровами, звезення снопів, спорудження та ремонт будівель, перекриття дахів – виконували чоловіки. У випадку вдівства жінки звертались за до-

помогою до сусідів чи наймитів. Вдови майже ніколи не тримали коней, бо на їхнє стійке переконання коні пасували виключно чоловікам. Якщо чоловіка немає, то й коней не потрібно [5, с. 11-12].

На відміну від селянок, паньанки могли мати кінні екіпажі, незалежно від наявності чи відсутності чоловіка. Так, у місцевій польській пресі часто зустрічаємо візуальну рекламу від виробників карет та фаєтонів, із зображеннями жінки у ролі погонича є [7, с. 4]. Сам по собі соціальний статус селянки накладав чимало обмежень і не тільки у випадку відмови від володіння кіньми.

Диференціація праці залежала й від місця її виконання. Польові роботи та все, що виконувалось за межами садиби, перебувало у компетенції чоловіка, а майже всі присадибні справи залишались за дружиною. Поле, догляд за ним та, відповідно, й всі прибутки від нього, були цілковито в руках чоловіка-господаря. Коні – то його робітники, а розведення іншої худоби для нього важливе, передусім, як спосіб отримання гною. Молочні продукти – це так, між іншим (потрібно ж дітям молоко). Господар понад усе переймався гарним врожаєм з поля, прагнув, щоб родина не весь зерновий хліб спожила, а залишилось щось і для його кишені.

З іншого боку, робота на городі, а часто й пов'язані з нею витрати, були виключно турботою господині. Всі продукти з городу перебували у її розпорядженні, саме вона займалася їх переробкою та приготуванням їжі. Кошти від реалізації залишків городини утворювали своєрідний запасний капітал дружини. Звісно, у більшості випадків такі прибутки виявлялись незначними, оскільки майже всю городину споживала сама родина. Більш-менш істотними вони могли бути лише у приміських районах та поблизу торгівельних пунктів.

Переробкою коноплі та льону на пряжу і полотно займались виключно господині: тільки насіння іноді потрапляло до рук господаря, якщо не перероблялося у власному господарстві на конопляне масло. Цілком зрозуміло, чому якась відважна Олена Козак вважала, що має право, віднести полотно на селянську виставку-ярмарок, незважаючи на протести чоловіка. Останній побоювався, очевидно, посилення земських податків, бо усвідомлював, що він – господар, і саме до нього прийдуть за податками, а не до дружини, яка похвалиться полотном [8, с. 57-58].

Вовною та молоком овець розпоряджалася господиня, хоча самими вівцями опікувався господар, тобто кошти від продажу вівці

надходили вже йому. Відгодівлею свиней на заріз чи на продаж чоловік та дружина займались спільно, однак прибутки від продажу йшли переважно в касу чоловіка.

Молочне господарство перебувало поза впливом господаря, якому часто доводилось продавати щойно придбану корову, тільки тому, що господині вона не сподобалась. Нерідко на містечкових ярмарках можна було зустріти селянок, котрі самостійно купували собі корів [5, с.13].

Ведення птахівництва на Поділлі також було обов'язком жінок. Серйозне значення воно мало в малоземельних або жіночих господарствах. Щорічно з Подільської губернії за кордон вивозилось курячих яєць на суму більше 4 мільйонів карбованців [9, с. 48].

Бджільництвом та садівництвом майже завжди займався господар. Виключення становили хіба що вишні, черешні та ягідні кущі. У приміських районах садівництво цим і обмежувалося, тому тут воно становило одну зі статей прибутку господині. Вона особисто носила в містечко фрукти та реалізовувала їх [5, с. 13].

Можна, звісно, зауважити, що жіноче господарство завжди було залежним від чоловічого, адже корм для худоби та птиці надходив саме з господарства чоловіка. Водночас, варто уважно придивитися, передусім, до малоземельних селянських господарств, де ще невідомо хто – дружина чи чоловік – несли на собі основний тягар утримання сім'ї. Як правило, у такому господарстві чоловікові ще з весни доводилось найматися до поміщика на рік чи на місяці, тобто пропонувати свою працю за добову плату 25-30 коп. влітку, адже 10-15 карбованців він мав на меті взяти наперед. Навіть за умови, якби плата цілий рік становила 30 коп. і чоловік отримав би біля 100 карбованців, то при тодішній дорожнечі на продукти це не дозволило б йому забезпечити навіть самого себе, вже не говорячи про дружину та дітей. І якщо селянська родина в такому випадку не вмирала з голоду, то це очевидна заслуга жінки-господині [6, с. 20]. Зрештою, господині були більш ощадливими. Коли вони вирішували зарізати для родини курку, то тільки на велику подію: хрестини чи похорони. Продати курку – інша справа, та й це траплялося лише у найбільш критичні моменти, зокрема в березні-квітні, на «передньовку», коли харчові запаси чоловіка закінчуються, а він сам ліниво лежить на печі чи вештається без роботи, очікуючи, коли жінка пожене його до пана взяти грошей авансом «на місяць» або «на річне». Господині лише у виключних

випадках давали гроші на горілку. Навіть на свята і при «оказіях» дружина готувала тільки закуску, а випивку мав забезпечити чоловік. Кредитоспроможність дружини у малоземельних господарствах була помітно вищою. Господині повертали борги більш акуратно, тому їм місцеві євреї та заможні селяни позичали з більшим бажанням. Перші легко давали гроші наперед, бо знали, що борги повернуть кури, а на процент вони отримають у господині цибулі чи картоплі, а останні (заможні селяни) позичали з охотою «на відробок», бо добре знали, що у гарячий літній час, її чоловіка на роботу й варениками не заманиш, він «у пана воли поганяє», а господиня змушена буде відробити, адже знову прийде «в лиху годину зрятуватись» [6, с. 21].

Отже, родинне селянське господарство на Поділлі було поєднанням двох досить відокремлених господарств – чоловічого та жіночого. Якщо між подружжям існувало порозуміння, то ці господарства функціонували у тісному взаємозв'язку: чоловік рахувався з потребами господарства дружини і навпаки. Тоді насправду виходило, що «найкраща спілка – чоловік та жінка» [10, с. 32].

Як правило, про якісь грошові розрахунки в межах родинного господарства не йшлося. Гроші потрібні були переважно для взаємодії із зовнішнім світом. Майже весь одяг господиня могла виготовити самостійно, та справа ускладнювалась, коли вирішувалась проблема чобіт. Гроші на чоботи для всієї родини повинен був дати чоловік. Інакше не вийде ніхто з хати і доведеться йому одному виконувати всю роботу надворі. Маленькі діти взагалі не мали взуття, одягали «шкраби» (старі чоботи з батька чи з матері). Якби не школа, яку все-таки цікавіше відвідувати, ніж сидіти увесь день в хаті, то дітям чобіт не потрібно. Гроші також необхідні були на придбання «чорного» каптану, штанів, шапки, кашкета, спідниці, хусток. Хто в такому випадку мусив витратитись? Відповідь проста: той, кому це потрібно, і хто не може задовольнитися одягом домашнього виготовлення. Якщо чоловікові не подобається зодягатись в біле та синє, нехай купує все це для себе і для хлопчиків – дружину ж не питають, чому хлопчики до школи не ходять. Натомість, доньками батько мало переймався – він не вважав себе зобов'язаним посилати їх до школи, а отже, і пристойно зодягати, «бо кому потрібні розумні, учені баби? – і без грамоти зможе баба коцюбу в руках держати», все одно «на писаря, на пана та на дяка

не вийде». Якщо ж дівчинка сама бажала йти до школи, то цим турбувалася мати [5, с. 15].

Піклуватись про опалення хати мав чоловік. Мисткинею у селянській родині була жінка: вона білила та прикрашала хату. Справа чоловіка – «щоб було затишно», а дружини – «щоб і приємно».

Послаблення гендерної диференціації у селянському господарстві відбувалось лише у певні періоди та під тиском певних обставин. Так, влітку дружина допомагала чоловікові в полі, а він годував корову взимку або навіть доїв її, якщо дружина раптом серйозно захворіла і не було дорослої доньки чи когось іншого, хто міг би це зробити. Тільки у виключних випадках гендерна спеціалізація докорінно руйнувалась і тоді місцева преса повідомляла про такого собі Захарія Борща, який отримав на селянській виставці-ярмарці грошове заохочення за виготовлення полотна, або про Августинович Анну, котра відзначилась у пошитті взуття [8, с. 57-58]. Селянська громада з розумінням ставилась до таких господарських метаморфоз. Спостереження агронома В. Коля під час сільськогосподарської виставки Балтського земства засвідчують шанобливе ставлення громади до проявів жіноцтвом економічної ініціативи та підприємливості: «жінка-гончар, худенька з немовлям на руках, демонструє юрбі відвідувачів, як віртуозно можна виліпити та прикрасити макітру, глечик, горщик. Весело, по-дружньому передає вона якомусь хлопцю-сусіду свою дитину, невимушено знімає чобіт, боком підсідає до станка, відрізає шмат глини, який вже через п'ять хвилин перетворюється на знайомий всім горщик. Хлопець з дитиною зашарівся, незграбно перекладає з руки на руку незвичну ношу, та згодом, відчувши загальне схвалення свого вчинку, він починає ласкаво погойдувати сонного малюка та уважно спостерігати за діями його матері... Зрештою, дружній захоплений гул винагороджує підприємливу жінку-вдову: «Оце так господиня. Ця з голоду не помре і дітей вигодує»» [9, с. 47].

Однак, підтримувати міф про цілковиту гендерну рівність у селянській родині не варто. Показовим є інцидент, що стався у 1913 р. на сільськогосподарській виставці у с.Стратієвці Ольгопільського повіту: селянка Олена Козак мала бажання виставити полотно власного виготовлення, та чоловік їй заборонив. Коли дружина твердо вирішила віднести своє полотно на виставку, він

схопив весь шмат та порубав сокирою 60 аршин полотна вартістю 20 карбованців. Комітет виставки видав жінці, котра постраждала за свою наполегливість, 25 карбованців грошової компенсації [8, с. 57-58]. Важливим є той факт, що з господинею починають рахуватися, сприймати її незалежно від чоловіка, як окремого господарюючого суб'єкта. Та, власне, сам чоловік її незалежність не визнає.

Згідно закону від 9 листопада 1906 року одноосібну власність на землю мав господар. Він міг вигнати з двору найбільш працездатного сина разом з його родиною, продати худобу, реманент, садибу, хату і, нарешті, орну ділянку, пропити все до нитки, а потім отримати безстроковий паспорт та піти світ за очі, залишивши власну сім'ю напризволяще. На нараді селянських діячів Південно-Західного краю, що відбулась у квітні 1909 році в м. Києві мировий посередник 1-ої ділянки Ольгопільського повіту М. Одинцов оприлюднює подробиці особистої трагедії селянки вже згадуваного с. Стратієвки Олени Чайчук, «однієї з таких багатьох». Чоловік продав все до останнього горщика, відвів її до чужої хати, а сам поїхав невідомо куди, полишивши вагітну на сьомому місяці дружину з трирічною донькою без шматка хліба. Мировий посередник обурений, тим, що закон у подібних випадках не дозволяє вжити жодних заходів. Стаття 106 про обов'язки утримувати дружину тягне за собою лише майнову санкцію, тому стосовно подібних випадків залишається тільки іронією. Сільський авантюрист, втративши все, виявляється, зазвичай, власником такого майна, відчуження якого є неприпустимим з огляду на громадську мораль [10, арк. 28-29].

Подільський селянин відрізнявся і значно вищим рівнем трудової мобільності. Коли на початку XX століття губернію охопила хвиля трудової міграції до Америки, то тут з'явилися села, де залишилися тільки жінки, старенькі та діти [11, с. 50-51].

Беззаперечним лідером у цьому сенсі був Кам'янецький повіт. В одній з кореспонденцій з місць (з с. Зарубинець Липовецького повіту), датованій 1913 роком, читаємо: «років десять тому в нашому селі з'явилися чутки про американські заробітки. Кілька чоловіків вирішили поїхати до Америки і на протязі року надіслали додому від 600 до 1000 карбованців. Такий нечуваний у нас заробіток викликав міграційну завірюху. Ні бідність, ні надзвичайно високий лихварський відсоток, ні навіть звістка про трагічну смерть

першого емігранта, розірваного вибухом динаміту – ніщо не могло зупинити цього руху. Селяни продавали останню корову та коня, потрапляли в боргову залежність від лихварів, і все для того, щоб отримати 300 карбованців та вирушити на чужину в пошуках щастя. Найбільше їх емігрувало до Канади. Хлопці навіть додому не повертаються: одружуються з дівчатами-емігрантками з Галичини та залишаються там назавжди. Селяни, котрі мають дружин та дітей, за 2-3 роки встигають виплатити всі борги, заробити на дорогу та й додому повернутись не з пустими руками. Хто відвідав Америку, довго дома не затримується і знову вирушає назад. Є селяни, котрі побували там вже по 3 рази» [11, с. 51].

Міцність родинних зв'язків перевірялась еміграцією. В багатьох хатах, звідки поїхав хтось до Америки на заробітки, можна було побачити вставлені в рамки художньо оформлені листи з надрукованими на першому аркуші віршами, з яких линула глибока туга за родиною [11, с. 52]:

З-за моря я в рідную пишу хатину.
З краю, де сонце пізніше встає, –
Най Бог хоронить всю мою родину
І щастя, і долю – усе їй дає.
Хоч мені й добре в Америці жити,
Одначе так сумно пливе довгий час.
В гадці і в мислі все буду вас крити –
Соколом, вітром злетів-бим до вас.

Чи впливав досвід роботи чоловіків за кордоном на гендерну диференціацію праці та в якій мірі? Це питання залишається все ще недослідженим. На певні роздуми з цього приводу наштовхують повідомлення з Чернігівської губернії про те, що там можна зустріти селян, котрі побували в Америці, з традиційними косою та граблями, зате в американських «штиблєтах» і котелку.

Отже, гендерна диференціація праці у селянських господарствах Подільської губернії відбувалась за закономірностями, притаманними усім європейським народам. Чоловіки виконували фізично важку працю зі застосуванням складніших знарядь та механізмів, їхня діяльність була більше зорієнтована на регіональну торгівлю. Жінки займались переважно домашньою працею, обробіткою присадибних ділянок, делікатними та монотонними видами робіт з мистецькою складовою. Суворе дотримання гендерної диференціації праці порушувалось лише за виняткових обставин. Якщо ж таких обставин не

було, то виконання чоловіком жіночої роботи, а жінкою – чоловічої селянською традиційною ментальністю сприймалось як щось ганебне, принизливе і шкідливе. Головні види робіт у багатоземельних селянських господарствах виконував чоловік, натомість, за умов мало-земелля зростала роль жіночої праці. Зрештою, господиня володіла важливими господарсько-виробничими функціями та певною економічною незалежністю. Загалом, є недоцільним екстраполювати практику гендерної диференціації праці у традиційному селянському господарстві на сучасну українську родину, не беручи до уваги змін у структурі життєдіяльності сім'ї та функціях її членів, а отже, підтримувати ідею гендерного розподілу приватної-жіночої та публічної-чоловічої сфер активності, самореалізації й відповідальності.

Література:

1. Зибер Н. И. Избранные экономические произведения: В 2 т. / Н. И. Зибер. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1959. – Т. 1. – 465 с.
2. Рыльский Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. Экономические отношения / Ф. Рыльский. – К., 1903. – 136 с.
3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
4. Чмелик Р. Мала українська сім'я другої половини XIX – поч. XX ст. (структура і функції) / Р. Чмелик. – Львів : ІН НАНУ, 1999. – 144 с.
5. Хамардюк А. П. Общественная агрономия и хозяйственное положение женщин в подольской деревне / А. П. Хамардюк // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 3. – С. 8–16.
6. Хамардюк А. П. Общественная агрономия и хозяйственное положение женщин в подольской деревне / А. П. Хамардюк // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 4. – С. 14–24.
7. Dziennik Kijowski. – 1906. – № 187. – S. 4.
8. Выставка в с.Стратиевка Ольгопольского уезда // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 20. – С. 56–58.
9. Коль В. Праздник сельского хозяйства / В. Коль // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 21. – С. 47–49.
10. Лець-Запартович И. А. Образцовые крестьянские хозяйства Подольской губернии / И. А. Лець-Запартович // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 24. – С. 34–38.
11. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 708. – Спр. 618. – 54 арк.
12. Обзор текущей литературы. Наша эмиграция // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 15. – С. 50–52.

Zhezytskyi V. Y. Oliinyk I. V.

GENDER DIFFERENTIATION OF LABOR IN PEASANT FAMILY FARMS IN PODOLIA GOVERNORATE IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

This article represents a historical study of gender differentiation of labor, principal economic functions and responsibilities in farms in Podolia governorate in the late 19th and early 20th centuries. The peculiarities of gender socialization receive special attention. This study describes the types of gender-differentiated works, shows husband-wife day-to-day interaction within the peasant family farm. The article contains examples of violations of gender division of labor, that was possible mainly in exceptional circumstances, such as serious illness or death of husband or wife. The study focuses on the traditional notions of women's work and men's work as an essential part of peasantry's worldview. Historical facts of gender differentiation of labor in farms, according to the characteristic patterns of all European nations, are examined in depth. Men did physically heavier work with the use of sophisticated tools and mechanisms, their actions are more focused on regional trade. Women mainly engaged in domestic work, cultivating gardens, delicate, artistic and monotonous type of work. The study reveals socio-economic context of a peasant woman's life. The specific features of social role of housewife is studied in detail. Based upon unbiased analysis of archival documents and the local press publications this article contributes to a more accurate and thorough understanding of the Ukrainian popular notion of womanhood, as well as the diversity in a woman's status in a peasant family and the rural community.

Key words: gender differentiation of labor, peasant family farm, husband-wife interaction, labor mobility, social role, violation of gender division of labor.

УДК.....

Лилия Заболотная
(г. Кишинев, Молдова)

ИМУЩЕСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЛИТОВОК В СРЕДНИЕ ВЕКА И НОВОЕ ВРЕМЯ. ЛИТОВСКО-БЕЛОРУССКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Заболотная Л. П.
МАЙНОВО-ПРАВОВИЙ СТАН ЛИТОВОК У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ ТА НОВОМУ ЧАСІ. ЛИТОВСЬКО-БІЛОРУСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Стаття присвячена аналізу історіографічного аспекту з теми «Майново-правовий стан литовських жінок у сім'ї та суспільстві».

На думку автора, часто в історичній літературі перебільшувалася неправоздатність жінок через те, що спостерігалася невідповідність та протиріччя у правовому полі, та її реалізації на практиці. В дійсності, Литовські Статуту трактують жінку та всі її права й обов'язки, виходячи із традиційного патріархального погляду. Однак багато джерел, з одного боку, свідчать про незалежність та невідому до того часу свободу литовських шляхтянок у XVI-XVII століттях, їхню високу соціальну активність. Основи рівності майнових прав жінок та чоловіків у Литві були законодавчо закріплені у привілеях, судебниках (1387, 1413, 1434, 1468, 1492) та Литовських Статутах (1529, 1566, 1588). Право на спадкоємство землі було основою «вольностей» жінки Литви, особливо вдів.

У Молдові ситуація жінок (вищих соціальних прошарків) була аналогічною. Молдованки були повноправними власниками свого рухомого та нерухомого майна, самі ним розпоряджалися, продавали та купували та т.і. Навіть після отримання посагу молдовські жінки нарівні з братами брали участь у розподілі майна, що залишили батьки (сінісфора). Внаслідок своєї економічної самостійності вони мали високу соціальну активність та економічну незалежність.

Ключові слова: історіографічний аспект, юридичний статут жінок Литви, Литовські Статуту, молдавські жінки, право на власність.

Характеризуя историческую литературу по данной проблематике необходимо отметить, что, работы литовских исследователей занимают отдельное место в наших исследованиях, так как имущественно-правовое положение литовской женщины в семье и обществе наиболее схоже с молдавскими. Литовские Статуты трактуют женщину и все ее права и обязанности исходя из традиционного патриархального взгляда. Однако, огромное количество источников, с другой стороны, свидетельствуют о независимости и небывалой свободе литовских шляхтянок в XVI–XVII веках, их высокой социальной активности. Законодательство эпохи защищало имущественные и наследственные права девушек и женщин – приданного, вена (*weno*) (собственности, равной двойной собственности приданного и отписываемой шляхтичем будущей супруге).

Вопрос имущественно-правового положения женщин в Великом Княжестве Литовском, хоть и косвенно, был затронут еще на рубеже XIX–XX вв. историками и историками права В.Д. Спасовичем [27, с. 147–160], И.И. Скитским [26, с. 141–187], Л. Вержбавичюсом (*Verhāvicius I.*) [14, с. 77–92], К. Кораным (*Korany K.*) [9, с. 123–157]. Особое внимание авторы уделили вопросу двойного выкупа за женщину-шляхтянку и их праву на недвижимое имущество.

В советский период исследователи Ю. Юргинис (*J. Jurginis*) [2, с. 248–259] и И. К. Лукшайте [25, с. 114–120] изучили имущественное положение не только женщин из высшего общества, но и рядовых крестьянок, их право на распоряжение своим приданным.

Особое внимание заслуживают работы о праве женщин на владение движимым и недвижимым имуществом согласно I и III Литовским статутам В. Андриюлис [15, с. 31–49; 1] и И. Валиконите [16, с. 16–46].

Литовские Статуты являются уникальным юридическим и культурным памятником, которые позволяют осветить *женский вопрос* XVI века через призму правового и имущественно-экономического положения женщин в семье и обществе.

В частности, в работах С. Лазутка [24, с. 75–89], И. Валиконите [16, с. 38–46] рассматривается вопрос о праве на наследование, которое осуществлялось в свою очередь через право на приданное и вено (*weno*), одинаковый размер приданного для всех дочерей и порядок его выдачи. Отдельное внимание уделено вопросу семей-

ного статута женщины, составных частей приданного и вена, положению вдовы (вдовый столец, венована вдова, пустая вдова), и. т.д. Представляет интерес вывод авторов о приданном литовских девушек, которое включало в себя как движимое, так и недвижимое имущество.

В последние десятилетия появилась серия статей и монографических исследований по *женской тематике*, посвященные вопросам правового и имущественного положения литовок в средние века и новое время. В данном контексте, среди современных исследователей заслуживают внимания работы Jolanta Karaviūienė [3, с. 30–39; 4, с. 23–54; 5, с. 61–68; 6, с. 93–107; 7, с. 120–139; 8], и Raimonda Ragauskienė [10; 11, с. 34–51; 12, 146–164; 13], посвятившие свои научные изыскания ментальности и частной жизни Литовского общества XVI–XVII веков, включая и женщинам: имидж, социальный и общественный статус, женщина в правовом поле эпохи и т.д.

Характеризуя историографию по истории литовских женщин XVI–XVII веков, отметим, что весьма показательными и значимыми являются работы белорусской исследовательницы Галины Дзербиной [17, с. 23–30; 28, с. 458, 468, 495, 497, 513, 521, 527, 535, 537; 18, с. 118–122; 19; 20, 14–21; 21, 127–138; 22, с. 24–32; 23, с. 188–197]. На основе многостороннего анализа источников эпохи и в комментариях к Статутам Великого Княжества Литовского (1529, 1566, 1588 гг.), автор проанализировала имущественные институты, тесно связанные с семейным правом материального обеспечения женщин (детей, опека, наследование) и отметила, что характерная черта развития имущественных институтов брачно-семейного права является закреплением прав не только мужа, но и имущественного обеспечения женщин и всех членов семьи. На основе сравнительного анализа сделаны выводы о равных правах на наследование мужчин и женщин, что рассматривается как новый принцип отношений равенства женщины и мужчины, впервые закреплённый в законодательстве ВКЛ.

Обобщая вышеизложенное, хотелось бы отметить, что часто в исторической литературе преувеличивалась неправоподобность женщин из-за того, что наблюдалось несоответствие и противоречие в правовом поле, и его реализации на практике. В действительности, многие имущественные свободы для женщин были доступны. В частности, Литовские Статуты трактуют женщину и

все ее права и обязанности исходя из традиционного патриархального взгляда. Однако, огромное количество источников, с другой стороны, свидетельствуют о независимости и небывалой свободе литовских шляхтянок в XVI–XVII веках, их высокой социальной активности. Основы равенства имущественных прав женщины и мужчины в Литве были законодательно закреплены в привилегиях, судебных книгах (1387, 1413, 1434, 1468, 1492) и Литовских Статутах (1529, 1566, 1588). Право на наследование земли было основой «вольностей» женщин Литвы, особенно, вдов.

В Молдове ситуация женщин (высших социальных слоев) была аналогичной. Молдаванки были полноправными собственниками своего движимого и недвижимого имущества, сами им распоряжались, продавали и покупали и т.д. Даже после получения приданного, молдавские женщины, наравне с братьями, принимали участие в разделе имущества, оставшегося от родителей (*синисфора*). Вследствие своей экономической самостоятельности они располагали высокой социальной активностью и экономической независимостью.

Литература:

1. Andriulis V. Sutuoaktinių turtinių santykių reguliavimas įkračio (вено) sutartimi 1588 m. Lietuvos Statute / V. Andriulis // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A, 1975. – T. 3 (52). – P. 31–49.
2. Jurginis J. Lietuvių šeima XIII-XIV amžiais / J. Jurginis // Iš lietuvių kultūros istorijos. – Vilno, 1958. – T. I. – P. 248–259.
3. Karpavičienė J. Vieno stereotipo istorija – LDK moters įvaizdis istoriografijoje / J. Karpavičienė // Feminizmas, visuomenė, kultūra, 1999. – Nr. 1. – P. 30–39.
4. Karpavičienė J. A Vessel of Sins Full of Virtues: the Ideal Image of the Female in the Occasional Writings of the Grand Duchy of Lithuania in the Late 16th and Early 17th Centuries / J. Karpavičienė // Lithuanian Historical Studies. – Nr. 6, 2001. – P. 23–54.
5. Karpavičienė J. Idealny model kobiety w literaturze okolicznościowej (na przykładzie «Krotkiego wypisania sprawy przy śmierci... Halźbiety z Szydłowca Radziwiłłowej» Cypriana Bazylika) / J. Karpavičienė // Radziwiłłowie: obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne. – Lublin, 2003. – P. 61–68.
6. Karpavičienė J. Стремясь к идеалу: представление женских добродетелей в панегирической литературе Великого Княжества Литовского второй половины XVI – первой половины XVII вв. / J. Karpavičienė // Український історичний збірник, 2003. – Вип. 5. – С. 93–107.
7. Karpavičienė J. Inter sacrum et profanum: религиозность женщин в панегирической литературе Великого Княжества Литовского в XVI – XVII веках / J. Karpavičienė // Український історичний збірник, Київ, 2005. – Вип. 8. – С. 120–139.
8. Karpavičienė J. Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai (Lithuanian noblewomen in literature: portraits and images) / J. Karpavičienė. – Wilno, 2005. – 684 p.
9. Koranyi K. O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529 / K. Koranyi // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego. – Wilno, 1935. – S. 123–157.
10. Ragauskienė R. Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos / Sud. R. Ragauskienė. – Vilnius, 2006. – 455 p.
11. Ragauskienė R. Lietuviškasis Žygimanto Augusto dvaras (1548–1572 m.): realybė ar fikcija? Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – IX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai / R. Ragauskienė. – Vilnius, 2007. – P. 34–51.
12. Ragauskienė R. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterys: istoriografinis ir praktinis požiūris. Moterys. Darbas. Šeima: lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas / R. Ragauskienė. – Vilnius : VU leidykla, 2008. – P. 146–164.
13. Ragauskienė R. Šunys Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų dvaruose (XIII a. vid. – XVII a. pirma pusė) // R. Ragauskienė. – Lietuvos pilys. 2011.
14. Veržbavičius I. Senoji Lietuvos šeimos teisė / I. Veržbavičius // Vedybų teisė. – Teisė, 1930, Nr. 18, p. 64–81; Vedybų turto teisė. – Teisė, 1931. – Nr. 19. – P. 26–44; Tėvai ir vaikai. – Teisė, 1931. – Nr. 20. – P. 77–92.
15. Андрюлис В. И. Правовое регулирование семейных отношений по Литовскому Статуту 1588 : автореферат кандидатской диссертации / В. И. Андрюлис. – Вильнюс, 1975.
16. Валиконите И. I Литовский Статут – один из важнейших источников истории положения женщин в Великом Княжестве Литовском / И. Валиконите // I Литовский Статут 1529 года, Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – С. 38–46.
17. Дзербіна Г. В. Тэндэнцыі Адраджэння ў сярэднявечным праве Беларусі / Г. В. Дзербіна // Весці АН БССР, Сер. Гр. навук, 1987. – № 1. – Мінск: «Наука и техника». – С. 23–30; «Вена». – С. 468; «Кроўныя». – С. 495; «Лета зупольныя». – С. 497; «Пасаг». – С. 513; «Родзічы». – С. 521; «Спадчына». – С. 527; «Сямейнае права». – С. 535; «Удава». – С. 537.
18. Дзербіна Г. В. Некоторые аспекты развития юрисдикции царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім / Г. В. Дзербіна // Матер. межд. научн. конф. «Царква і культура Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі XIII – XX ст.». – Гродно : НПК «Пергамент», 1992. – С. 118–122.

19. Дзербіна Г. В. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнесансу / Г. В. Дзербіна // Навуковае выданне. «Тэхналогія». – Мінск, 1997. – 175 р.
20. Дзербіна Г. В. Крыніцы магдэбургскага права у Вялікім Княстве Літоўскім XVI ст. / Г. В. Дзербіна // Магдэбургскае права на Беларусі: Матэрыялы навуковай канферэнцыі. прысвечана 500-годдзю выдачы гораду Мінску граматы на магдэбургскае права. – Мінск : «Право і эканоміка», 1999. – С. 14–21.
21. Дзербіна Г. В. «Статуты Вялікага Княства Літоўскага і прававая культура Рэнесансу» / Г. В. Дзербіна // Беларусь у дыялогу цывілізацый.: Навук. збор. / Рэдкал.: А. Мальдзіс і інш. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2002. – С. 127–138.
22. Дзербіна Г. В. Брачно-семейные отношения и статус женщин на белорусских землях по законодательству XVI в. / Г. В. Дзербіна // Женщины на краю Европы / Под ред. Е. Гаповой. – Минск : ЕГУ, 2003. – С. 24–32.
23. Дзербіна Г. В. The marriage and family relations by the legislation of the Grand Duchy of Lithuania in the XVIth. Century / Г. В. Дзербіна // FACTORUL FEMININ ÎN ISTORIE, AŞM-USM. – Chişinău, 2012. – P. 188–197.
24. Лазутка С. Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия по I Литовскому статуту / С. Лазутка, И. Валиконите. – Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslų darbai, Istorija, 1976. – XVI (2). – С. 75–89.
25. Лукшайте И. К. Об обычае двойного выкупа за женщину по литовскому праву / М. К. Лукшайте // Советская этнография. – 1968. – № 2. – С. 114–120.
26. Скитский И. И. Невенуемые вдовы по Литовскому Статуту и по толкованию Сената (опыт комментария 4, 5, 6 и 7 п. 1157 ст.1 ч. X т.) / И. И. Скитский // Журнал Министерства юстиции. – 1907. – № 7. – С. 19–64; № 8. – С. 141–187.
27. Спасович В. Д. Об отношениях супругов по имуществу по древнему польскому праву : Сочинения / В. Д. Спасович. – Санкт-Петербург, 1890. – Т. 3. – С. 147–160.
28. Статут Вялікага Княства Літоўскага. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Навуковае выданне. Беларус. Сав. Энцыкл; Рэдкал.: І.П. Шамякін і інш. – Мінск, 1989 // Дзербіна Г. В. «Апека». – С. 458.

Zabolotnaia L. P.

THE JURIDICAL STATUTE AND THE OWNERSHIP RIGHTS OF LITHUANIAN WOMEN IN THE MIDDLE AGE AND THE CONTEMPORARY EPOCH. LITHUANIAN-BELARUSSIAN HISTORIOGRAPHY

The work is dedicated to the analysis of the historiography aspect of the juridical statute and the ownership rights of the Lithuanian women in the family and society. According to the author's opinion, historic literature often exaggerated women's legal incapacity because discrepancies and contradictions in the juridical field and their putting into practice were observed. In reality, women had access to many property rights. In particular, the Lithuanian Statutes treat women and all her rights and obligations based on the traditional patriarchal point of view. In Moldova, women's situation (of the higher social strata) was analogous. The Moldavian women were rightful owners of their mobile and immobile properties – they managed them, sold and bought them etc. according to their wish. Even after receiving the dowry, the Moldavian women took part, along with their brothers, in sharing the property that was inherited from their parents (sinisphora). Their economic independence allowed them to lead an active social life and to be economically self-sufficient. Still, on the other side, there is a huge number of sources witnessing the independence and the unprecedented freedom of the Lithuanian women in the 16th – 17th centuries, and their high social activeness. The basis of equality of rights between men and women in Lithuania was consolidated by law and formalized in privileges, sudebniks (1387, 1413, 1434, 1468, 1492) and the Lithuanian Statutes (1529, 1566, 1588). The right to inherit land was the basic freedom of Lithuanian women, and, especially, of widows.

Key words: *historiography aspect, the legal statute of women in Lithuania, the Lithuanian Statutes, Moldavian women, the right to property.*

УДК 504.03:396

Катерина Карпенко
(м. Харків)

РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ГЕНДЕРНОМУ КОНТЕКСТІ

Екологічна ідентифікація розширює наше усвідомлення себе за допомогою визнання екологічної взаємозалежності. І, у свою чергу, наша моральна ідентифікація розширюється до включення природного середовища. У цьому контексті усвідомлення жінками своїх прав стримує само-руйнівний потенціал жертвовної моралі. А усвідомлення чоловіками своєї відповідальності перед близькими людьми коректує потенціал байдужності моралі справедливості й повертає увагу з логіки морального вибору на його реальні наслідки.

Ключові слова: етика турботи, етика справедливості, екологічна ідентифікація, гендерний контекст, мораль.

Сьогодні постає завдання розширення змісту ідентифікації від персональної до онтологічної й екологічної в контексті гендерних аспектів етики справедливості й етики турботи. Слід розглянути питання, як кожна з них і обидві разом мають бути реконцептуалізованими в процесі екологічної ідентифікації. Деякі дослідники цієї проблеми стверджують, що турбота є більш широкою сферою, усередині якої повинне бути знайдене місце для справедливості, корисності й достоїнства. Американський філософ Вірджинія Хелд вважає, що «турбота є базовою моральною цінністю. Без актуальної практики турботи не може бути людського життя взагалі, тому що людські істоти потребують її для виживання.... хоча і може існувати життя без справедливості, але не може бути життя без турботи, що є цінністю» [372, с. 302]. Протилежна точка зору пов'язана з переконанням, що лібералізм і егалітаризм створюють достатні умови для реалізації турботи в рамках етики справедливості [382, с. 89–97]. Проте на основі дискусії Л. Кольберга [381] і К. Гілліган [362] можна обґрунтувати припущення, що результат розширеної ідентифікації конститує розвиток моралі як інтеграції справедливості й турботи.

© Катерина Карпенко, 2016

За Л. Кольбергом, базовим посиленням моралі скоріше є судження, ніж тип поведінки, емоції або соціальний інститут. Він стверджує, що розгляд моралі обумовлений загальними формальними критеріями. Мораль, у його розумінні, стосується перш за все формального характеру моральної здатності судження, ніж їхнього змісту. Кольберг розрізняє шість стадій розвитку моральної свідомості: дві – до-, (або прото-) конвенціональні, дві – конвенціональні і дві – постконвенціональні.

Формальні критерії, за Кольбергом, з'являються тільки на найбільш зрілому етапі морального розвитку, на стадії, яку він визначає в смислі роулзівської концепції «рефлексивної рівноваги» [239, с. 33, 54–56 і ін.]. Дж. Роулз розуміє рефлексивну рівновагу як стан повної безпристрасності й взаємності. Ці характеристики важливі для розуміння «вихідного положення» [239, с. 30–34], де кожен має вибрати принципи справедливості під «завісою невідання» [239, с. 127–131 і ін.], не знаючи ані можливого місця в суспільстві, ані природного таланта. Кольберг запевняє, що вихідна позиція й завеса невідання (незнання) забезпечують формальні критерії морального судження: неупередженість (завеса) і взаємність (вихідна позиція).

У контексті морального розвитку, неупередженість спричиняє здатність відокремлювати себе самого від своїх власних егоїстичних потреб, що відноситься до рефлексивної позиції, де кожен може оцінювати моральні твердження неупереджено. Більш того, моральне судження жадає від нас співпереживання, необхідності стати на позицію іншого і, у цьому сенсі, зріле моральне судження вимагає взаємності. Теорія стадій морального розвитку, запропонована Кольбергом, базується на цих формальних критеріях у тому смислі, що кожна стадія морального розвитку більшою мірою містить можливість неупередженості й взаємності. За Кольбергом, концепція моральних дилем як єдино справедливих дилем зображує моральне судження як раціональний розрахунок, відвернений від особливостей його контексту. Однак реальні життєві дилеми містять у собі також любов, переживання, прощення, жалість, конфлікт, боротьбу, біль і турботу, що виходять за межі розгляду справедливості самої по собі, припускаючи, що моральні конфлікти уплетені в особливості складних взаємин.

Феміністська критика Л. Кольберга була розвинута К. Гілліган. Теорія Гілліган заснована на розходженні між розвитком чоловічої й жіночої ідентичностей. Розвиток чоловічої ідентичності

пов'язаний із сепарацією й індивідуацією, тому що відділення від матері є суттєвим для розвитку мужності. Ця сепарація є базисом для подальшого її розвитку, й ілюструється в іграх, у яких хлопчики розвивають продумані правила для справедливого врегулювання конфліктів. Сепарація як риса, істотна для чоловіків, є серцевиною кольбергівської моральної теорії. На противагу цьому Гілліган стверджує, що жіноча ідентичність не залежить від сепарації, а визначається в термінах прихильності. Отже, тоді як зміст чоловічого розвитку представлений у сепарації – жіноча ідентичність прогресує в смислі взаємовідносин й співпереживання. «Ця прогресія жіночності базується на «ідеалі турботи»; турбота – це взаємозв'язок, розуміння нестатку, прийняття турботи про світ шляхом установлення мережі взаємозв'язків» [362, с. 62]. Таким чином, на думку Гілліган, моральний розвиток фемінності є функцією етики турботи, тоді як чоловічий моральний розвиток є функцією етики справедливості. Жіночий моральний розвиток може бути зорієнтованим етикою турботи, що є контекстуально специфічною й виявляє внутрішню незалежність між індивідами. Етика справедливості й етика турботи з'явилися як дві діаметрально протилежні концепції моралі й морального розвитку. Але можна сказати, що вони скоріше доповнюють одна одну, ніж конфліктують між собою.

По-перше, на вищому рівні абстрактності етика справедливості як чесності стверджує, що існує універсальний обов'язок перед людством. Цей обов'язок, звичайно, розуміється в термінах універсальної вимоги поважати внутрішнє достоїнство всіх особистостей. А, по-друге, етика турботи, зі свого боку, визнає, що моральне зобов'язання ґрунтується на особливостях морального контексту. У цьому смислі етика турботи шукає основи моралі в асоціативній етиці. Асоціативна етика підтримує ідею про те, що моральна відповідальність базується на особливих позачасових людських відносинах, а не на універсальних стандартах. Турбота тут оцінюється не тільки як сутнісна людська якість, але й як основа безупинного відтворення соціуму. Етика обов'язку з'являється як результат розвитку певних відносин, а, з феміністської точки зору, саме турбота є головною формотворчою властивістю асоціативної етики.

Однак, розуміючи асоціативну якість моралі як істотне, етика турботи спирається також на універсальні зобов'язання перед усім людством. Наприклад, одне з положень Гілліган говорить, що ми маємо зобов'язання перед «такою масою людей, у якій...і чужий

також є іншим, приналежним до цієї групи, а ми у свою чергу зв'язані з цією масою людей за допомогою властивості бути Іншим» [362, с. 171]. Гілліган робить висновок про те, що істотною мотивацією етики турботи є те, що ніхто не залишиться без відповіді, ніхто не залишиться на самоті й нікому не буде заподіяна шкода. Мережа відносин виходить за межі безпосередньої взаємодії для того, щоб включити в себе також онтологічну незалежність.

На перший погляд здається, що етика справедливості вимагає відокремлення, тоді як етика турботи висуває вимогу прихильності. Відокремлення необхідне для розвитку й реалізації на практиці безпристрасності, що, у свою чергу, дає можливість кожному міркувати справедливо в ситуації морального конфлікту. Прихильність, з іншого боку, необхідна для турботи, тому що турбота заснована на співпереживанні, співпереживання – це визнання взаємозв'язку. Іншими словами, етика турботи є заснованою на реверсивності (взаємозалежності). Без здатності поставити себе на місце іншого неможливо піклуватися про нього.

Етика справедливості також спричиняє реверсивність. Кольберг і Роулз стверджують, що неможливо бути чесним без співчуття. Якщо справедливість – це функція рефлексивної рівноваги, тоді вона повинна за визначенням спричиняти взаємність. Отже, моральний розвиток конститується збільшенням здатності до взаємності; або здатність до турботи й чесності відповідно ґрунтується на здатності ідентифікувати себе з іншими людьми. Саме тому здатність людини до турботи й справедливості забезпечує розширення її ідентичності. Як тільки ідентифікація розширюється або обмежується, відповідно розширюється або обмежується здатність людини реагувати на зміни. Це сутність взаємності як морального фундаменту, і вона стосується як етики турботи, так і етики справедливості. Дійсно, усяка мораль є силою, що направляє й обмежує, а саме тому провокує реакції.

Однак існує одна особливість, що розрізняє взаємність турботи й взаємність справедливості. Якщо ти не хочеш, щоб порушувалися твої власні границі, то не порушуй меж існування Інших. Це поняття відповідальності є, по суті, негативним, тому що вимагає відповіді у вигляді заборони втручання (сутність поваги меж). А етика турботи виявляє позитивну концепцію відповідальності, у якій передбачається відповідь у вигляді допомоги, здійснюваної для того, щоб задовольнити чийсь потребу.

Волею іронії долі ідеями К. Гілліган скористалися з метою узаконення дискримінації. Спираючись на її дослідження, певні кола намагалися відсторонити жінок від багатьох видів діяльності. Аргументація, до якої вдавалися ці ідеологи, зводилася до наступного: оскільки жінки й чоловіки є, вочевидь, різними, то виключення жінок з певних сфер діяльності не може вважатися дискримінацією – навпаки, в цьому можна вбачати прояв поваги й шаноби до відмінностей.

Сама Керол Гілліган була обережнішою у своїх висновках і висловлювала жаль з приводу використання її концепції для «логічного обґрунтування утисків». Вона встановила лише те, що, за її словами, чоловіки Північної Америки, які мають переваги у здобутті освіти, виявляють стійку тенденцію зосереджуватися на питаннях справедливості. У її дослідженнях зосередженість на справедливості продемонстрували дві третини чоловіків і лише одна третина опитаних жінок. Жінки, які зосереджені на турботі, становили теж одну третину, тоді як частка таких чоловіків дорівнювала лише одній сорок шостій. Більше того, одна третина і серед осіб жіночої статі, і серед чоловічої статі висловила своє занепокоєння питаннями справедливості та турботи приблизно з однаковою часткою. Отже, висновок про те, що чоловіки та жінки відрізняються голосом свого морального імперативу, означає зведення відкритих Гілліган закономірностей до рівня стереотипів. Сама К. Гілліган пише: « Назва моєї книжки була не випадковою; вона звучить: «іншим голосом», а не «жіночим голосом». У вступі я пояснюю, що цей голос визначається не гендером, а темою... Простежуючи розвиток людини, я відзначаю взаємодію цих голосів у рамках кожної статі і висловлюю припущення про те, що їхня збіжність позначає моменти кризи та змін... Таким чином, світобачення під кутом зору турботи не є, в моєму викладі, ані біологічно визначеною, ані унікальною властивістю жінок. Проте це – етичний світогляд, відмінний від того, що є вбудованим у сучасні теорії та оцінки; світобачення, визначене на основі розповідей жінок і чоловіків, які описували свій власний досвід» [361, с. 327].

Взаємне доповнення справедливості й турботи знайшло відображення в екоософській концепції моралі, запропонованій Арні Наессом [401]. Орієнтації Кольберга й Гілліган на справедливість і турботу мають багато загальних рис, що стосуються також екоософії Наесса. Усі три орієнтації є онтологічними. Мораль тут розуміється не як абстрактний набір правил, а як стан буття. Мораль тут – це не набір принципів,

яким варто коритися, а спосіб буття у світі, що включає відношення до інших людей такою ж мірою, як і відношення до природи.

З погляду екоософської перспективи, ми існуємо в мережі відносин, що поширюються навіть до меж природи самої по собі. Ідентифікація розростається, щоб включити в себе ширшу мережу відносин, етика турботи з'являється як онтологічне положення. А. Наесс пише: «Турбота виникає природним образом, якщо «самість» розширена й поглиблена так, що захист необмеженої Природи є відчутним і зрозумілим як захист нас самих... ми піклуємося про себе без відчуття якого-небудь морального примусу робити це» [401, с. 217]. Тут ідентифікація розширюється до включення мережі відносин, що конституюють природу тією ж мірою, що й світ людської взаємодії. Наесс припускає, що з розширенням ідентифікації, з розширенням змісту «самості» наша здатність піклуватися також пропорційно збільшується. Турбота – це спонтанний результат розширеної ідентифікації. З погляду даної перспективи, моральний розвиток є процесом розширення й поглиблення нашої «самореалізації». Твердження Наесса узгоджується з етикою турботи, розширюючи сферу асоціацій для того, щоб охопити не тільки мережу людських взаємин, але також і екологічну сферу.

Однак ідентифікація не припускає повного злиття з природою або з Іншими; наш індивідуалізований статус також вимагає поваги. А. Наесс стверджує, що в міркуваннях екологів виявляється повага до надзвичайно широкої розмаїтості істот, здатних жити разом у складній мережі взаємин, часто розділених простором і часом. Глибинний еколог визнає як турботу, так і справедливість у якості вимірів екологічної ідентифікації, а відповідно – як негативну, так і позитивну протилежності відповідальності, заснованої на онтологічній і екологічній ідентифікації.

Коли ми піклуємося або виявляємо повагу до іншої істоти або навіть до землі, ми є втягнутими у відносини дружельності. Дружельність – це взаємовідношення любові, що дозволяє Іншому бути автентичним. Забезпечуючи автентичність Іншого, ми одночасно піклуємося про нього й поважаємо його, визнаючи й оберігаючи нашу незалежність і одночасно затверджуючи нашу індивідуальну унікальність. Дружельність у цьому розумінні є специфічним каталізатором для розширення нашої самості й для пропорційного розширення нашої моральної здатності до турботи й справедливості. Е. Фромм так охарактеризував цей процес: «Любов – це

союз, умовою якого є відособленість, що зберігається, й інтеграція окремих самостей. Це досвід «буття-з», духовної спільності, що пронизує усю повноту розгортання внутрішньої індивідуальної активності... Якщо я люблю – я піклуюся, я турбуюся про процвітання й щастя іншого. Я не сторонній спостерігач, я відповідальний, це значить, що я відповідаю на його нестатки...» [285, с. 155–157].

Зростання дружелюбності відбувається в умовах персональної взаємодії й ідентифікації. Ми стаємо друзями й розглядаємо інших з турботою й повагою в якості тих, кого знаємо й цінуємо персонально. Однак дружелюбність, а, отже, турбота і повага можуть здійснюватися в умовах онтологічної екологічної ідентифікації. Як визнає Гілліган, ми можемо ідентифікувати себе з усім людством і з природою, а, отже, судити про інших з турботою й повагою, навіть якщо з ними не контактуємо безпосередньо. У такому випадку ми є друзями в онтологічному розумінні.

Поняття екософії й самореалізації Наесса припускають, що ми можемо ставитися дружньо до природи й землі, розширюючи наше усвідомлення себе за допомогою визнання екологічної взаємозалежності. Тут наша ідентифікація є екологічною і, у свою чергу, наша моральна чутливість розширюється до включення природного середовища. «І тоді, – пише К. Гілліган, – усвідомлення жінками своїх прав стримує само-руйнівний потенціал жертвової моралі, а усвідомлення чоловіками своєї відповідальності перед близькими людьми коректує потенціал байдужності моралі справедливості й повертає увагу з логіки морального вибору на його реальні наслідки» [362, с. 349]. Ця перспектива репрезентує моральний розвиток як такий, що прогресує в умовах станів ідентифікації, які розширюються, породжуючи справедливість у смислі зростання поваги до жінки, а також турботи про природу й поваги до неї.

Література:

1. Ролз, Джон. Теория справедливости [текст] / Джон Ролз. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. – 346 с.
2. Фромм Эрих. Здоровое общество [текст] // Фромм Э. Мужчина и женщина / Эрих Фромм. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. – С. 129–452.
3. Gilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women Development [text] / C. Gilligan. – Cambridge : Harvard University Press, 1982. – 324 p.

4. Held, Virginia. Liberalism and the Ethics of Care [text] // On Feminist Ethics and Politics / Virginia Held. – University Press of Kansas. 1999. – P. 288–310.

5. Kohlberg Lawrence. The Philosophy of Moral Development [text] / Lawrence Kohlberg. – Cambridge : Harvard University Press, 1981. – 441 p.

6. Krebs Angelika. Ethics of Nature: A Map. With a Foreground by Bernard Williams [text] / Angelika Krebs. – Berlin; New York : de Gruyter, 1999. – 164 p.

7. Naess Arne, Ecology, Community and Lifestyle [text] / Arne Naess. – New York : Cambridge University Press, 1989.

Karpenko Kateryna

RECONCEPTUALIZING THE ENVIRONMENTAL IDENTITY IN GENDER CONTEXT

Today, the topical goal is to expand the content of personal identification to the ontological and environmental aspects in the context of gender justice, ethics and ethical concerns. Ethics of justice and care ethics emerged as two diametrically opposed concepts of morality and moral development. But K. Gilligan, L. Kolberg, J. Rawls, A. Naess and the others proved that they rather complement each other than are in conflict. Expanding our awareness of ourselves through recognition of environmental interdependence, they provide our ecological identity. And, in turn, our moral identification expands to include the environment. In the context of moral development, impartiality entails the ability to separate ourselves from our own needs.

The separation is necessary for the development and implementation in practice dispassion. This, in turn, enables every reason to express the true conclusions in situations of moral conflict. Commitment, on the other hand, is necessary for care because caring is based on empathy. Empathy means the recognition of the relationship. In other words, the ethics of care is based on reversibility (interdependence). Without the ability to put ourselves in the place of another we could not take care of him.

In this context the awareness of women of their rights inhibits the self-destructive potential of their sacrificial morality. On the other hand, a male awareness of their responsibility to their belongings corrects potential indifference of morality and justice and turns attention from the logic of moral choice to its real consequences. This perspective represents the moral development as progressive one in terms of transformation of the identification states. They are expanding, creating justice in the sense of the growth of respect for women, and care about nature and the respect for it.

Keywords: ethics of care, ethics of justice, ecological identity, gender context, morality.

УДК 94(47+57) : 316.346.2-055.2 «193»

Катерина Кобченко
(м. Київ)

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ 1930-Х РОКІВ: МІЖ ПРОПАГАНДОЮ ТА РЕАЛЬНІСТЮ

Аналіз соціальної політики перших десятиліть радянської влади дозволяє говорити про те, що в рамках ідеї створення «нової радянської людини» спеціальні зусилля присвячувалися формуванню «нової жінки», що можна означити як більшовицький «гендерний проект». Радянська держава проголосила здійснення політики емансипації жінок своїм завданням, тож є підстави говорити про певні її стратегії в цьому відношенні, які, особливо у 1930-х рр. набули структуризації, будучи націленими на жінок різних професійних вікових та національних груп. Метою цього було, зокрема, включення жінок до різних видів виробничої та громадської активності задля розбудови радянської державності. Не менш важливою була потреба використання ресурсу жіноцтва у різних сферах виробництва. Ця потреба набула ідеологічного обґрунтування у гаслах рівноправності жінок. Авторка ставить за мету цього дослідження розгляд радянських гендерних стратегій та методів їхньої реалізації з позицій аналізу офіційного, насамперед пропагандистського дискурсу.

Ключові слова: Емансипація жінок, радянська влада, гендерна політика, мобілізаційна кампанія, пропаганда.

Емансипація жінок була проголошена однією з ключових засад соціальної перебудови суспільства під егідою більшовиків та оголошена їхнім завоюванням. Практично вперше питання забезпеченням рівних прав жінкам в усіх сферах життя стало складовою державної політики, завдяки якій відбувалася емансипації «згорі», що робить гендерні стратегії радянської влади самостійним об'єктом досліджень, різні аспекти якого усе більше привертають увагу дослідників.

Так, залучення жіноцтва до промислового виробництва та лав пролетаріату стало темою монографії американської дослідниці Венді З. Голдман (Wendy Z. Goldman), окремі аспекти соціальної

© Катерина Кобченко, 2016

політики періоду раннього сталінізму досліджувала російська вчена Н. Лібіна, а її колежанка О. Ніконова приділяла увагу, зокрема, участі жіноцтва у парамілітарних структурах, насамперед по лінії Тсоавіахіму (рос. Осоавиахима). Спеціальну увагу дослідників привертають візуальні образи жінок ранньорадянського періоду в мистецтві та пресі. Соціальні питання жіночої історії перших десятиліть радянської влади на матеріалах УРСР досліджують українські історики М. Вороніна та О. Лабур.

У фокусі цієї розвідки – аналіз методів та підходів офіційного дискурсу радянської влади, спрямованих на реалізацію її гендерних стратегій із залучення жіноцтва до суспільного життя та зі створення «нової жінки» радянського зразка.

Передумовою більшовицької політики надання жінкам рівних прав із чоловіками було переконання їхніх лідерів, насамперед особисто Леніна, що дійсне звільнення жінки можливе лише в результаті соціальної революції, яка позбавляла жінку економічної залежності від чоловіка. Ставши робітницею, подібно до чоловіка-пролетаря, жінка отримувала рівні можливості продажу власної робочої сили, а відтак – самостійний зарібок й економічну незалежність від батька або чоловіка. Звичайно, передумовою цього мало стати усупільнення господарства та звільнення жінки від «домашнього рабства». Ленін звертався до жінок-робітниць, без участі яких ефективна розбудова радянської влади була б неможливою: «Это начатое Советской властью дело может быть двинуто вперед только тогда, когда вместо сотен женщин по всей России в нем примут участие миллионы и миллионы женщин. Тогда дело социалистического строительства, мы уверены, будет упрочено» [11, с. 11].

Таким чином, окреслювалася взаємна залежність між досягненням жінками рівноправ'я, яке могло бути забезпечене їм радянською владою, та успішною розбудовою нового суспільного ладу, який потребував участі жінок у різних сферах життя. Тож радянська влада забезпечувала жінкам формально-правові засади рівноправ'я, водночас розраховуючи на включення їх передової частини у виробничу та суспільну сфери.

Якщо Ленін мав на увазі лише жінок-робітниць – «жіночу частину пролетарської армії», то Сталін згодом поширив цю формулу і на селянок, оголосивши колгосп єдиною формулою здобуття жінками економічної незалежності [15, с. 20]. Так, в інтерпретації

Сталіна, «только колхозная жизнь смогла сделать труд делом почета, только она могла породить настоящих героинь – женщин в деревне. ... Колхоз ввел трудодень. А что такое трудодень? Перед трудоднем все равны – и мужчины, и женщины. Кто больше трудодней выработал, тот больше и заработал. Тут уж не отец, ни муж попрекать женщину не может, что он ее кормит. Теперь женщина, если она трудится, и у нее есть трудодни, она сама себе хозяйка» [16, с. 21]. При цьому очевидна маніпулятивна сутність цієї тези, базованої на ефемерності трудодня як одиниці обліку праці, яка оцінювалася державою на власний розсуд, звичайно, замовчувалася. Таким чином відбувся поворот від політики розширення прав жінок до зрівняння їх у безправному становищі перед державою та у залежності від неї у межах колгоспної системи як чоловіків, так і жінок.

Реалізація більшовиками їхньої гендерної політики здійснювалася водночас із іншими значними соціальним перетвореннями та у прямому зв'язку із ними. Гендерні стратегії не становили окремої ланки суспільних практик, але були «вмонтовані» у загальну систему соціальних перетворень і підпорядковані основним ідеям суспільно-економічного розвитку, як його розуміло керівництво СРСР. Тому варто говорити саме про гендерні стратегії, які слугували механізмами досягнення ширших цілей. Інакше кажучи, емансипаційна програма, проголошена радянською владою, мала на меті мобілізацію жіночих ресурсів у спільній справі соціальної перебудови. Права жінок аж ніяк не були у цій системі самоціллю. Більше того, радянська офіційна пропагандистська машина вміло маніпулювала ідеями рівноправ'я, включаючи їх у нову суспільну програму та ціннісний кодекс комуністичної системи. Подібно до швидких якісних змін у суспільстві, передовсім прискореної індустріалізації, були передбачені також різкі соціальні зміни – включно із швидким витворенням «зразкового» образу нової радянської жінки.

Усе більша закритість радянського суспільства, особливо з кінця 1920-х років, залишала радянську пропаганду безальтернативним джерелом суспільно-політичної інформації. Радянська влада будувала свою гендерну політику на протиставленні становища жінок у радянському соціумі та в буржуазних суспільствах західних країн. Це дозволяло радянській пропаганді оголосити СРСР єдиною країною, яка забезпечувала цілковите рівноправ'я жінок і чоловіків.

По суті, мобілізаційною стратегією щодо жіноцтва був певний гендерний виклик – досягати нових звершень, реалізувати себе у нових сферах діяльності, передовсім професійних, які досі вважалися «чоловічими». Тобто в основу нормативних здобутків покладалися чоловічі досягнення. Ці форми стимулювання знаходили відгук у частини молоді, у тому числі жіночої, яка шукала шляхів самореалізації та мала певні професійні амбіції. Державна пропаганда заохочувала реалізацію цих прагнень, спрямовуючи їх у потрібне для себе русло. Цій меті слугувала розгорнута владою агітаційно-пропагандистська кампанія: щоб зробити цю важку працю привабливою для жіноцтва, остання подавалася як створена радянською владою можливість рівноправної професійної самореалізації жінок. Маючи дуже обмежені можливості поліпшення соціально-побутової сфери, яка, згідно ідей Леніна, була передумовою дійсної емансипації жінки, сталінська пропаганда у питаннях емансипації пішла шляхом більш інтенсивного залучення жінок у сфери виробництва та соціального життя, не чекаючи відповідного покращення чи «усуспільнення» побуту. При цьому потреби держави подавалися під гаслами емансипаційної риторики – як надані жінкам рівні права. Однією з важливих змін у гендерних стратегіях влади стала ліквідація з 1930 р. Жінвідділів із віднесенням роботи з жінками до відання Відділу агітації та пропаганди при ЦК партії у вигляді жіночого сектора [3, с. 67-68].

Таким чином, державне бачення жіночого рівноправ'я у перші десятиріччя радянської влади зазнавало трансформацій, будучи включеними у загально-радянську ціннісну систему координат. І це бачення корегувалося відповідно до змін загальних політичних стратегій розвитку радянської суспільно-економічної системи. Фактично радянська пропаганда у 1930-х рр. починає маніпулювати поняттям прав жінок, прикриваючи державні потреби гаслами про досягнення жінками рівних прав.

Так, вже на початку першої п'ятирічки жінки стали основним джерелом поповнення кадрів промисловості та робітничого класу періоду індустріалізації [3, с. 120]. Залучення жінок на виробництва, у т.ч. у важкій індустрії, оголошувалося правом та можливістю жінки «застосувати свою працю у будь-якій галузі промисловості»: «Раньше, например, женщина никак не могла попасть в промышленность по обработке металлов и машиностроения. Теперь мы имеем там целые армии женщин». [6, с. 20]. За період з

1928 по 1933 р. частка жінок серед промислових робітників зростає з 28,6% до 35,5% [3, с. 119].

Обставини, які змушували жінок робити цей життєвий такий вибір, у радянській літературі того часу дискутувалися у єдиному можливому ключі – як «масовий потяг» до реалізації ними наданих рівних можливостей. Економічні чинники, які й штовхали більшість жінок на виробництво, у т.ч. на краще оплачувані підприємства важкої промисловості, звичайно, замовчувався. «Почему крестьянки и горожанки покидали свой дом чтобы взять в руки лопату, сверло или встать у токарного станка? Было ли это результатом усилий кадровых агентов, или женщины выбирали наемный труд по собственной воле? На эти вопросы нет однозначных ответов. Этот феномен обусловлен действием целого комплекса причин, в числе которого множество факторов, связывающих город с деревней, крестьян с наемными рабочими, а также ряд непредвиденных, незапланированных событий» [3, с. 92]. Усе це призвело до безпрецедентного зростання кількості жінок-робітниць у традиційно «чоловічих» галузях важкої промисловості та опанування ними раніше суто чоловічих професій: так, станом на 1943 р. у СРСР працювало понад 4 тисячі жінок-машиністів та помічників машиніста [5, с. 5].

До вищеназваних форм соціального заохочення додалися преміювання, нагородження орденами, делегування на участь у з'їздах та в органах влади різних рівнів, які могли відкрити амбітним жінкам певні кар'єрні перспективи та можливість скористатися соціальними ліфтами шляхом переходу до категорії шанованих владою ударників та активістів. Це могло стати результатом особистих досягнень у запропонованих владою сферах діяльності – виробництві, громадській (комсомольській) роботі, спорті.

У 1938 р. кількість нагороджених державними орденами жінок у СРСР становила 1518 осіб, у т.ч. нагороджених за досягнення на виробництві – 1031, з яких 757 – у сільському господарстві. Решта – за управління, спортивні, мистецькі здобутки та ін. [6, с. 10]. Отже, близько половини нагород були надані колгоспницям. Ця обставина є досить важливою, зважаючи на проведену колективізацію та жіночі протести проти неї («бабські бунти»), а також Голодомор.

Саме тому жінки-селянки ставали окремою цільовою групою радянської пропаганди, а передові колгоспниці – когортою пере-

довиків та героїв, яку влада прагнула зробити лояльною до себе, особливо враховуючи те, селянство залишалося найбільш консервативним середовищем, з більш міцними релігійними традиціями, носіями яких переважно залишалися жінки. Тому завоювання лояльності частини жіноцтва шляхом заохочень когорти кращих працівниць ставало об'єктом спеціальної уваги влади, а тип передової колгоспниці нормативно-зразковим образом радянського пропагандистського меседжа, адресованого селянству.

Система «пряника» у вигляді винагород та заохочень стосувалася лише обмеженої групи передових працівників, які мали становити радянських пантеон «нових героїв», проте передбачалося, що для широких мас вони мали слугувати прикладом для наслідування. Життєві історії нових героїв праці, військової справи та спорту отримали статус спеціального жанру, у якому популяризація образів жінок-героїнь займала особливе місце. Про це свідчить низка видань другої половини 1930-х років, присвячених видатним радянським жінкам. Наскільки важливим був жанр короткої біографічної прози в очах влади свідчить те, що есе про нових героїнь на замовлення влади писали відомі радянські літератори Ілля Еренбург, Євген Петров та Валентин Катаєв.

Героїнями в житті та прозі ставали перша жінка – капітан корабля Анна Щетініна, перші жінка-машиніст паровозу Зінаїда Троїцька, колгоспниця Марія Демченко, трактористки Паша Ангеліна та Зінаїда Кавардак, жінки-метробудівки на чолі з Тетяною Федоровою, Валентина Хетагурова, що започаткувала рух жінок із економічного освоєння Далекого Сходу та інші. Ці всенародно знані героїні мали не лише перевиконувати взяті на себе зобов'язання, професійні та громадські, але й слугувати символом досягнень звільненої радянської жінки й водночас – привабливим зразком для наслідування для мільйонів послідовниць по всій країні.

Очолювали цей пантеон, позу сумнівом, жінки-льотчиці, передовсім перші жінки – Герої Радянського Союзу Валентина Гризодубова, Марина Раскова та Поліна Осипенко, які не лише опанували «чоловічу» професію, але й, долаючи перепони та упередження, передовсім з боку колег-чоловіків, домагалися серйозних професійних результатів [9, с. 109-110]. Тогочасна популярність авіації надавала першим жінкам-льотчицям особливого героїчного ореолу, підносячи «сталінських соколиць» на роль справді всенародних улюблениць.

Публічно ушляхлюючи цих нових героїнь, влада водночас поклала на них додаткові представницькі ролі – очолювати громадські організації, виступати на численних з'їздах і нарадах і зрештою входити до органів влади різного рівня.

З обранням з 1938 р. Верховної Ради СРСР (створеної згідно положень Конституції 1936 р.), у ньому одразу з'явилися жінки-депутати. Так, нижня палата – Рада Союзу (в першому скликанні складалася з 490 депутатів), з яких 77 або 15,7% станом на 1938 р. становили жінки. Серед 574 депутатів Ради національностей жінки склали 110 осіб або 19% [5, с. 37]. Першими депутатками стали переважно представниці когорти «народних героїнь» – кавалери орденів та ударниці праці, такі як В. Гризодубова та П. Ангеліна, П. Кавардак та Т. Федорова. Проте враховуючи обмеженість простору політичної діяльності в СРСР загалом, можна стверджувати, що присутність у депутатському складі названих жінок мало значною мірою символічне значення, насамперед з точки зору реалізації жінками СРСР рівних виборчих прав, у т.ч. пасивних. Можна припустити, що державницька діяльність відповідала також їх власним бажанням, проте водночас вона ставала важливим компонентом їхнього офіційного статусу та образу зразкової та успішної в усіх сферах життя радянської жінки, які вони мали уособлювати.

Популяризація героїнь праці слугувала створенню узагальненого образу радянських жінок, кожна з яких могла бути героїнею у власній життєвій ситуації. Преса рясніла публікаціями про таких непересічних особистостей, адресованими різним цільовим групам.

Так, на селянок були розраховані стилізовані під народні оповідання зразки пропагандистсько-дидактичної «малої прози», до якої, за законами жанру, вписувався міфологізований образ далекого і мудрого «вождя». Ось зразок такого твору, призначеного вочевидь насамперед жіночій частині селянської читацької аудиторії: «В этом году у Цыганковых – самое наибольшее количество трудней по колхозу. Хорошо работают все Цыганковы. Но лучше всех – Даша. Смотрит на нее старик, не нарадуется. И часто вспоминает слова товарища Сталина: «Женщина в колхозе – большая сила». И подлинно так! Своей работой Даша показывает образцы социалистического отношения к учебе, к труду» [17, с. 48].

Про «чудесную судьбу киевской крестьянки, комсомолки Марии Демченко», що поставила Всесоюзний рекорд з вирощування цукрових буряків, біографічний нарис писав сам В. Катаєв.

Проте і його літературно-стилізований опус не міг приховати ні реалій та справжньої ціни такого ударництва, ні зовнішньої показовості «передової праці», ані навіть власної легкої іронії автора у ставленні до самої малоосвіченої селянки, яка несподівано для себе стала всесоюзною знаменитістю. «Ну, когда началась копка, никто, конечно, почти не спал, – передает Катаев слова передовой колхозницы, – Семнадцать дней безвыходно жили в лагере. Копали ночью, при кострах. Ложились в три часа ночи, вставали чуть свет.» При цьому весь час польових робіт їх супроводжували кореспонденти, фотографи, інструктори, які намагалися зафіксувати та «підтримати» роботу ударниці. Проте успішне збирання врожаю завершилося святкуванням – з оркестром та частуванням: «Я танцевала всю ночь, хотя за эти семнадцать дней и устала ужасно. И всю ночь я черпала кружкой вино прямо из ведра и подносила по очереди всем своим подружкам и друзьям, и гостям музыкантам, и всем, кто только ни был на том нашем пире. ... А потом меня посадили в машину – и в Москву. Надо же человеку отдохнуть» [8, с. 100].

Пропагандистське значення постаті передової орденоносної колхозниці з України, після пережитої республікою колективізації та Голодомору, мало для влади особливу ідеологічну вагу (прикметно також, що й у стилізованій оповіді Катаєва проглядаються свідчення недобррозичливого ставлення до передової селянки з боку односельців – вочевидь бажання стати радянською передовицею схвалювали не всі). Проте були й ті, для кого життєвий приклад Марії Демченко міг стати джерелом натхнення та зразком для наслідування, про що свідчать зразки тогочасного колгоспного фольклору, так само стилізовані під народну творчість:

Мені й зараз хочеться
Вдарно працювати
І, як Демченко Марія,
Агрономом стати.
Хоч я той рік у колгоспі
Не так працювала,
То на цей рік постарюсь –
Дам шістсот з гектара.

«Дам шістсот з гектара», Записано від Марії Петренко, ланкової-стахановки, с. Рунівщина, Зачепилівського р-ну Харківської області [12, с. 132].

Таким чином, радянська стратегія вирішення «жіночого питання», як вона сформувалася на середину 1930-х років, за умов слабкого розвитку задекларованої соціальної інфраструктури (дитсадків, системи громадського харчування та навіть забезпечення товарами легкої промисловості) поєднала репресивно-планувальну політику (заборона абортів, більш жорстке сімейне законодавство в питанні розлучень та аліментів) з методами адресованого жіноцтву «гендерного виклику» як засобу реалізації рівних можливостей, що супроводжувалось пропагандистською кампанією у публіцистичних та візуальних формах.

Особливо сприйнятливою до викликів нових суспільних реалій виявлялася молодь. Для частини жінок їхні особисті зусилля та професійні успіхи, особливо за умов «правильного походження», відкривали шлях до навчання, кар'єри, суспільного визнання. Декого могла приваблювати вищеназвана система заохочень, запрошення для участі у відповідних численних тематичних з'їздах та нарадах, зокрема, у Кремлі в присутності самого «великого вождя» Сталіна, а також участі у численних парадах та масових святах на площах республіканських та всесоюзної столиць. На цільові аудиторії – молодь і, спеціально – жіноцтво, були звернені зусилля пропаганди, кінцевою метою яких було виховання «нових людей» та радянських патріотів.

Поряд із усе зростаючою необхідністю самостійного заробітку як незаміжніх, так і сімейних жінок, частина з них, крім економічних потреб, прагнула особистої самореалізації, шукаючи її у просторі, запропонованому чи пропагованому владою. У реальності радянські форми емансипації надавали жінкам права нарівні з чоловіками обирати передвизначені та запропоновані форми «служіння державі». Не відмовляючись від функції матері, жінка отримувала також можливість виконувати більшість суспільних ролей, відведених чоловіку. Міра того, наскільки такий вибір був вимушеним чи вільним і усвідомленим, залежало від життєвих обставин та інтересів самої жінки. Водночас цей вибір був завуальований емансипаційною риторикою, яка залишала жінкам єдину можливість піднятися соціальною драбиною – стати не гірше за чоловіка. Мірилом звершень для жінок були чоловічі досягнення. Можна погодитися з думкою М. Вороніної, яка, аналізуючи професійний шлях Паші Ангеліної, доходить висновку, що, за умов індустріального оточення та домінування чоловічих професій, для

молодих амбітних жінок, які прагнули самореалізації, популярності та кращого заробітку, найбільш ефективним шляхом самовираження було стати кращими за чоловіків: «Прославитись у жіночій професії – це означало мати славу другого сорту, для справжньої слави потрібна була перемога над чоловіками в чоловічій професії і життя П. Ангеліної найкращий тому доказ» [1, с. 152].

Те, що частина жінок йшла цим шляхом соціалізації та самостійності, знаходячи себе в існуючій соціально-економічній системі й не бажаючи обмежуватись сферою сімейного життя, свідчать зразки тогочасного робітничо-селянського фольклору:

Я не хочу жити невісткою,
Хочу стати трактористкою,
Одну зиму я на курси походжу,
А на той рік я милому докажу,
Що за його вмію краще орать –
Доведеться йому приклад з мене брать.

Склав колгоспник М.К. Шашко, 37 років, Колгосп ім.. Шевченка Чубарівського р-ну. [12, с. 150].

Мы с колхозницей Марусей
Не сошлись характером:
За Марусей я гонюся,
А она – за трактором.

З матеріалів Ін-ту фольклору [12, с. 120].

З 1930-х років набуває оформлення специфічно радянське тлумачення образу «зразкової» жінки, яка б поєднувала виконання професійних обов'язку з роллю дружини та матері, що отримало в літературі означення як «подвійне навантаження» (double burden). А з урахуванням того, що частина жінок, крім сімейних та виробничих обов'язків, так чи інакше була злучена до громадської роботи, таке навантаження могло стати й «потрійним». Це унормоване типологічне представлення образу «нової жінки» у тогочасній літературі та періодиці стає результатом поєднання емансипаційного топосу з патріархальним змістом гендерних стосунків у родині та суспільстві [10, с. 209].

Це поєднання ролей у офіційному дискурсі тлумачилося не лише як право жінки, але й її прагнення. У вустах наркома важкої промисловості С. Орджонікідзе ця «формула успіху» радянської жінки звучала так: «...женщина поднимается в Советском Сою-

зе на высшую ступень, на социалистическую ступень, и заявляет партии – я жена моего мужа, верная жена, я – мать своих ребят, я – воспитательница своих ребят и воспитательница хорошая, я воспитываю из своих ребят будущих социалистов-коммунистов, защитников своей родины, но одновременно я – полноправная гражданка, которая вместе со своим мужем работает на пользу своей родины» [6, с. 28-29]. Якщо відкинути специфічний «східний колорит» у тлумаченні гендерних питань, у цьому вислові можна чітко побачити нову радянську комбінацію традиційних уявлень про роль жінки – вірної дружини та доброї матері у поєднанні з активно соціальною позицією свідомої громадянки.

Специфіки такої подвійної суб'єктності жінки – як робітниці-громадянки та дружини-і-матері не уникли навіть визначні представниці радянського жіноцтва; понад те, вони мали залишатися зразковими прикладами у обох ролях. Цікавим у цьому відношенні є свідчення з ранньої професійної біографії В. Гризодубової: «У себя в эскадрилье Валя вела большую общественную работу как летчик, в авиачасти муже работала она среди женщин *как жена летчика*» (*курсив наш. – КК*) [7, с. 5].

При цьому з середини 1930-х років статус «дружини» набуває нового тлумачення у радянській соціальній системі координат, отримавши соціальну суб'єктність та функціональне навантаження. У цей час влада звернула увагу на ще одну категорію жінок, досі не «охоплених», за тодішньою термінологією, виробничим процесом та громадськими формами роботи. Це були «професійні дружини» – домогосподарки, до яких належали насамперед дружини інженерно-технічних працівників, керівного складу підприємств, наукових робітників чи дружини військових, для яких зарібок чоловіка був переважно достатнім для існування родини, і які не мали потреби у власній праці. Значна частина цих жінок мала середню і навіть вищу освіту, тож у їхніх особах держава побачила невикористаний потенціал.

Несподівано радянська влада знайшла застосування і цій категорії жіноцтва: «дружини» стали групою, що мала бути інтегрована у соціальний організм країни як «хазяйки великої країни», які мали, згідно виголошеного заклик, «взяти опіку над тилом виробництва». «Дружини» мали стати громадськими помічницями чоловіків, жити інтересами їхніх підприємств, допомагаючи в

організації побуту та дозвілля працівників та їхніх родин, у роботі із благоустрою.

Під опіку «дружин» мали потрапити гуртожитки, їдальні, підшефні дитсадки. При цьому статус та міра втручання дружин у соціальну сферу життя підприємств чи житлово-комунальних господарств, звичайно, ніде офіційно не закріплювалися – натомість, згідно свідчень звітно-пропагандистських брошур, такі «добровільні активістки» отримували право дегустації їжі в їдальнях, перевірки санітарних умов у гуртожитках, звернення до керівництва підприємств про фінансові субсидії та отримували право розпоряджатися отриманими грошима. Тож і обов'язки таких дружин-активісток, також ніде не прописані, виявлялися досить широкими, залежно від їхньої освіти, навичок чи досвіду – від пошиття простирадл і скатертин, прибирання та готування, до опіки над дітьми та безоплатних уроків, приміром, з іноземних мов.

Наскільки «дружини» стали формалізованою соціальною групою, яка розглядалася владою як окрема соціальна категорія, свідчать загальнодержавні та регіональні наради, організовані за професійною приналежністю чоловіків – так, у середині 1930-х, спершу відбувся Всесоюзний з'їзд дружин господарників та інженерно-технічних працівників, потім – дружин командного та керівного складу РСЧА. Заохочуючи «рух дружин», держава економила кошти, які б у іншому випадку мали йти на оплату праці співробітників комунальних служб, натомість та сама робота здійснювалася «без всяких дополнительных расходов, без платного аппарата» [3, с. 3].

Навіть у випадках, коли соціально-економічний ефект від зусиль «дружин» був не надто значним (державою заохочувалися також такі ініціативи «дружин», як гуртки самоосвіти, політичної грамотності, санітарної оборони та усіх форм парамілітарних тренувань), їхня активність досягала також іншої мети – включення у спільну працю, «охоплення» домогосподарок колективною роботою, що водночас робило їх символічними членами єдиного загальнодержавного колективу будівників соціалізму, що відповідало прагненню з боку держави контролювати та спрямовувати дозвілля громадян та їхні ідейно-політичні погляди.

Про «універсальний» характер зусиль жінок, залучених до «руху дружин» та про їхні завдання говорив, зокрема, нарком оборони К. Ворошилов: «жены, матери и сестры командного и

начальствующего состава Красной Армии, наряду с огромной общественной работой, успевают учиться сами и учить других, занимаются физической культурой, спортом, готовят как это многие делают, из себя настоящих бойцов различных специальностей военного дела и при этом воспитывать своих детей в духе социализма. Создавать домашний уют и культурный отдых для семьи» [2, с. 12].

Отже, держава покладала на громадських активісток справу поліпшення соціально-побутових умов на підприємствах та у побуті. Ці зусилля водночас традиційно отримували супровід у вигляді пропагандистської кампанії у вигляді публікації стенограм конференцій «дружин» та їхніх звітів про виконану роботу, в ході якої багатьом з них вдалося здійснити вплив чи знайти підтримку в різних відомствах, сприяти знаходженню коштів, здійсненню низки контрольно-ревізійних та організаційних функцій. Ці ж публікації мали певною мірою легітимізувати подібні громадські об'єднання. Таким чином, услід за селянками, жінки-домогосподарки стали спеціальним об'єктом уваги радянської влади – як потенційні учасниці загальної справи державного будівництва.

Специфічно жіночим завданням у сфері громадської активності вважалася справа санітарної оборони, нормалізована у формі норм ГСО. «Согласно... принципам и представлениям о будущей войне, женское участие в защите отечества было ограничено службой во вспомогательных и тыловых войсках, организацией противовоздушной обороны и работой на производстве» [13]. Відтак рішенням ЦК КПРС від 8 березня 1935 р. «О вовлечении работниц и колхозниц в санитарно-оборонную работу» це сфера діяльності покладалася цілковито на жінок – як робітниць, так і домогосподарок, які мали засвоїти функції сандружинниць. Вже наступного року керівні органи Союзу товариства Червоного хреста та Червоного півмісяця ставили за мету досягти того, щоб відсоток жінок у первинних організаціях був не менше 60%, що дало б змогу перетворити підприємства на «крепости санитарной обороны». У мирний час на сандружинниць покладалися функції забезпечення відповідних санітарно-гігієнічних умов праці, а нерідко – шефство над родинами робітників, опікування гуртожитками робітників чи робітниць стаханівців, в яких через виснажливий режим праці нерідко не вистачало часу та сил на потурбуватися про це самим (про що непрямо свідчать звіти роботи санітарних активісток).

Таким чином, радянська влада виробила власні підходи у вирішенні питання жіночої емансипації. Від початків встановлення більшовицької диктатури питання емансипації жінок не було самоціллю, але складовою соціально-політичних реформ, і, в кінцевому підсумку, мало слугувати інтересам держави, забезпечивши в особі жіноцтва важливий людський ресурс розбудови нової соціалістичної держави. Із активізацію модернізаційних процесів у радянському форматі – шляхом індустріалізації та колективізації – та перед необхідністю активного залучення жіночої робочої сили, громадських ініціатив та вільного часу загалом, радянська система пропаганди здійснила низку заходів мобілізаційно-пропагандистського характеру, з метою ширшої соціалізації різних груп жіноцтва та включення їх у тій чи іншій формі до справи розбудови радянського суспільства.

Звичайно, успіхи цих мобілізаційних кампаній, як і ефективність радянських гендерних стратегій не можна переоцінювати. Названі вище соціальні практики відбувалися, як відомо, водночас із масовими репресивними заходами проти інакодумців та «класових ворогів», у ході яких жінки зазнавали не менших знущань і принижень, ніж чоловіки. Така політика не могла не викликати критичного ставлення та прихованої опозиції до радянської влади у різних верствах суспільства. У одному з тогочасних документів – листі від «Анни» з Москви, написаному не раніше поч. 1940 р. на ім'я Головного прокурора СРСР А.Я. Вишинського йшлося про зростання незадоволення владою, у т.ч. у середовищі жінок: «Армия без крепкого тыла обречена на поражение – вот и губите тыл. На носу грозные события, а у людей силы уже не те, что были в начале революции. Все шепчутся, всем трудно и имя Сталина начинают склонять. Я сама слышала, как рабочая его назвала «гу-талинщик». Сталина? Я должна была бы донести об этом в НКВД. Да, до 37 года я бы это сделала, а сей час нет – не могу, хотя и тяжело было слышать. Настроение у всех подавленное. Про газеты говорят – читать нечего. Награждение героев оскормину набило, над «потокм приветствий» смеются, словесная трескотня надоела. Из населения начали делать стадо баранов» [14, с. 338].

Вочевидь радянський «гендерний проект» сталінського періоду можна вважати успішним лише частково. Забезпечення рівних прав жінкам може вважатися реалізованим тільки з формальної точки зору, адже у реальності жінки нерідко піддавалися такому

ж чи навіть більшому тиску, ніж чоловіки, з точки зору громадянської та політичної позицій, водночас стаючи об'єктами орієнтованої спеціально на них гендерної політики. Результати цієї політики теж слід вважати амбівалентними, адже радянська система, відкриваючи для жінок нові сфери діяльності, водночас спрямовувала їхню активність у вигідних для себе напрямках; створюючи систему заохочень та вшанувань, вона при цьому ставила негласною передумовою суспільного визнання визначні здобутки за напруження усіх сил. Експлуатуючи ентузіазм, пропаганда хитро завуальовувала комплекс обов'язків, які могла взяти на себе жінка, називаючи їх її новими правами. Фактично стати успішною жінкою означало прийняти «гендерний виклик» влади, домігшись визначних успіхів, мірилом яких, як правило, були чоловічі здобутки. Дуалізм у ставленні до жінки, який поєднував уявлення про її традиційну роль з новим статусом та навантаженнями призводив до того, що скористатися у повній мірі можливостями, які мала жінка в ранній період історії СРСР, могла лише частина жінок, чий життєві інтереси відповідали запропонованим сферам їх реалізації. Тому про частковий успіх цієї політики можна говорити переважно щодо молодих жінок, переважно міських мешканок, які були більш сприйнятливими для змін та індокринізації. Водночас політика «гендерного виклику», яка лише заохочувала жінок освоювати невласливі їм раніше спеціальності та сфери діяльності, сприяла тому, що у Другій Світовій війні радянські жінки вперше в світі досить масово брали участь не лише у тилловій праці, а й безпосередньо у бойових діях. Звичайно, радянський жіночий патріотизм – явище досить складне, що мало різноманітні мотивації, проте радянська гендерна політика передвоєного часу була важливим організаційним підґрунтям цього явища.

Література:

1. Вороніна М. С. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20-30 рр. XX ст.) / М. С. Вороніна // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»; Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків : Майдан, 2008. – Вип. 33. – С. 147–153.
2. Ворошилов К. Е. Речь на Всесоюзном совещании жен командного и начальствующего состава РККА / К. Е. Ворошилов // Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 28–30.

3. Голдман Венди З. Женщины у проходной. Гендерные отношения в советской индустрии (1917–1937) / Венди З. Голдман ; пер. с англ. В. Ю. Лобовской. – М. : РОССПЭН, 2002, 358 с.
4. Евреинов Н. Большая сила / Н. Евреинов // Жены инженеров и техников. – М. : Профиздат, 1936 – С. 1–6.
5. Женщины в Верховном Совете СССР. Из Доклада Председателя Мандатной Комиссии депутата А. С. Щербакова // Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 37–38.
6. Женщина страны социализма. – Сталинград : Областное издательство, 1938. – 40 с.
7. Исбах А. Отважный пилот / А. Исбах // Женщины страны социализма. – М. : ОГИЗ; Гос. изд-во политической литературы, 1939. – С. 3–10.
8. Катаев В. Первая пятилетка / В. Катаев // Женщины страны социализма. – М. : ОГИЗ; Гос. изд-во политической литературы, 1939. – С. 98–102.
9. Кобченко К. Емансипація по радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. / К. Кобченко // Українознавчий альманах, 2010. – Вип. 4. – С. 104–112.
10. Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років / О. Лабур // Краєзнавство. – 2010. – Вип. 3. – С. 205–213.
11. Ленин В. И. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. Из речи на IV московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. / В. И. Ленин // Женщины в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 6–11.
12. Народні пісні про радянську жінку / Упор. М. С. Родіна, С. А. Біловод. – К. : Видавництво академії наук УРСР, 1938. – 175 с.
13. Никонова О. Женщины, война и «фигуры умолчания» [Електронний ресурс] / О. Никонова // Неприкосновенный запас. – 2005. – Вип. 2–3(40–41). – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html>
14. Письмо неизвестной Анны А. Я. Вышинскому // Советская повседневность и массовое вознание. 1939–1945. Сост. А. Я. Лившин, И. Б. Орлов. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 337–338.
15. Сталин И. Из речи на Первом всесоюзном съезде колхозников-ударников 19 февраля 1933 г. / И. Сталин // Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 20.
16. Сталин И. Речь на приеме колхозниц-пятилетниц руководителями партии и правительства 19 ноября 1935 г. / И. Сталин // Женщины в

стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 21–22.

17. Цыганкова Д. Г. Женщина в стране социализма // В помощь агитатору и пропагандисту. Сборник статей и материалов. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 48–52.

18. Юраго И. И. Женщины Саратовской области в Отечественной войне // В помощь агитатору. В помощь агитатору и пропагандисту. – Саратов : Газетно-книжное издательство Обкома ВКП(б), 1943.

Kobchenko Kateryna

GENDER POLICY OF THE SOVIET POWER IN 1930ES: BETWEEN PROPAGANDA AND REALITY

The analyzes of the Soviet social politics in the first two decades of the Soviet Power allows to speak about the Bolsheviks' «Gender project» consisting of creation of a «new woman» in the frame of the social engineering and constructing of a «New Soviet Human» in the whole. The Soviet state declared the politics of woman's emancipation as its aim, so we can consider the strategies of its realization, especially in 1930es, when this policy was structured and addressed to women of different professional, age as well as national groups.

Special attention was paid to peasant women – through the propaganda and symbolical stimulation of women's work in the collective farms (Kolkhoz) the Government tried to legitimate itself in the most conservative social group which just experienced collectivization and Holodomor, so was often negatively orientated towards the government. A special message was addressed to the housewives who were encouraged to the public activities in social sphere by using their non-paid work and involving them in such a way to the common work of state building.

The aim of it was, among others, involving of women into different forms of economic and public activities directed to the strengthening of the Soviet state and power. Not less important was also the necessity of usage of women's human capital in different fields of production. This necessity took its ideological substantiation in the slogans of woman's equality proclaiming the new possibilities for women to work in before «man's» professions opened for them by the Soviet power. The author analyses the early-Soviet gender strategies as well as methods of their realization through the analysis of the official propaganda discourse.

Keywords: Emancipation of Women, Soviet Power, Gender Policy, Mobilization's Campaign, Propaganda.

УДК 141.78

Ірина Колієва

(м. Дніпропетровськ)

ЖІНОЧА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ У ПОСТМОДЕРНМУ СВІТІ «НОВОГО ФЕМІНІЗМУ»

Питання теоретичного обґрунтування суб'єктивності жінок розглядаються у постмодерністському дискурсі феміністської філософії. Авторка зазначає, що неприпустимим спрощенням є намагання репрезентувати жіночу суб'єктивність у постійних термінах. Сьогодні актуальним є філософське осмислення проблематики перформанса, фотографії, медіа, які мають культурну та соціальну значущість, важливу для сучасної репрезентації жінок у постмодерному світі «нового фемінізму».

Ключові слова: жіноча суб'єктивність, фемінізм, гендер, суб'єкт, об'єкт, клас, раса, сексистський дискурс, ресигніфікація.

На сьогоднішній день перед феміністською думкою та гендерними дослідженнями стоять такі складні завдання, які раніше не були актуальні. У результаті своєї успішної діяльності феміністські проекти сьогодні перетинаються з іншими проектами – класовими, расовими, етнічними, культуральними, створюючи ділеми, у тому числі, і ділеми пріоритетів. В останні роки неодноразово робилися спроби проголосити кінець фемінізму, наголосивши, що сьогодні ми маємо справу з «наслідками» фемінізму [12]. Розглядалися також причини, з яких фемінізм повинен «закінчитися». Одні дослідники вважають, що фемінізм є вже переможеною ворожою «мертвою ходою», яка протистоїть феміністській теорії та феміністському руху, висміюючи і карикатурно їх інтерпретуючи [10]. Інші вчені стверджують, що фемінізм «потьмянів» та відійшов у тінь, став ірелевантним у новій «постпатріархатній» ері, і, оскільки він досяг своїх цілей, необхідність у ньому сама по собі відпала [12]. Однак феміністські проекти – як теоретичні, так і практичні – залишаються й досі актуальними, більш того, резонансними і животрепетними. Вони й відрізняються, й дуже зале-

жать від контексту, від своєї соціальної локації. Сьогодні фемінізм значною мірою є локальним, національним та інтернаціональним, перебуваючи під впливом «горизонтів глобалізації». У той же час у наші дні фемінізм менш помітний, ніж сто, п'ятдесят чи тридцять років тому. Останній факт, переважно, пов'язаний із тим, що багато проектів, що направлені на гендерну рівність, не визначають себе як «феміністські», і, частково, з тим, що форми, які приймає сьогодні фемінізм, змінилися до невпізнання, адже само слово «фемінізм» дослідники схильні не використовувати, замінюючи його «гендером», яке часто вживається як синонім «фемінізму». До того ж існує політичний тиск не використовувати термін, який піддається такій критиці, більш того, який є аж надто невідповідним для «справжніх жінок».

У зв'язку з цим виникає досить виправдане питання щодо «суб'єкта» фемінізму. Більшість феміністів-теоретиків вимушені оперувати концептом «жінок», визнаючи – слідом за Дж. Батлер, – що розгляд суб'єктивності жінок у стійких та постійних термінах є неприпустимим спрощенням. У царині феміністських політик поняття «жінок» виявляється дуже суперечливим, оскільки у різних історичних контекстах статі не завжди послідовно конститууються, а також тому, що статі перетинається з расовими, класовими, етнічними, сексуальними та іншими модальностями дискурсивно конституційованих ідентичностей. Заява про те, що повинна існувати універсальна основа фемінізму, призводить до необхідності розглядати патріархат, який визначає для жінок загальний досвід підпорядкування. Однак деякі дослідники вважають, що таке розуміння патріархату не дозволяє пояснити практики статевого пригноблення у конкретних випадках [3, с. 100–106].

У «пострадянському» фемінізмі дослідники значно частіше стали застосовувати термін «гендерний режим» у значенні, яке є синонімічним «патріархату». Гендерні режими – це системи гендерних відносин, пише С. Уолбі [13, с. 7]. Форми гендерних відносин в економіці, політиці, цивільному суспільстві взаємопов'язані у тому сенсі, що зміна гендерних відносин в одній з інституціональних областей тягне за собою зміни в інших сферах. Гендерні режими приймають різні форми, але, як визнають дослідники гендеру, найважливішою залишається відмінність між приватною, домашньою та публічною, суспільною сферами. Саме ці сфери й досі визначають суб'єктивацію індивіда – чоловіка чи жінки у сві-

ті постмодерних трансформацій, незважаючи на те, що сам фемінізм, що досить змінився на початку ХХІ століття, формулює нові гендерні політики для нової «постсучасної» людини.

Слід зазначити, що зміну ролі політичного суб'єкта дослідники розглядають у його/її аспектах агента і/чи актора. У цілому стверджується, що уявлення про політичний суб'єкт як про актора, що приймає рішення та діє відповідно до своїх інтересів і/чи цінностей, глибоко укорінено у сучасній культурі [1, с. 181–193]. У той же час загальновідомо, що наприкінці ХХ ст. у процес прийняття політичних рішень на Заході залучається багато суб'єктів, які раніше у ньому ніколи не брали участь, і це, насамперед, жінки. У зв'язку з цим, висновок про зникнення актора, який було зроблено деякими сучасними соціологами, звучить досить проблематично. Так, М. Кастельс і Дж. Юрі пропонують концепцію глобальних потоків та мереж, в яких діючий суб'єкт відсутній, оскільки не може вплинути на потік інформації, сировини, товарів тощо [2]. На наш погляд, останнє безпосередньо пов'язане з інформаційними технологіями, з медіа-впливом. У цьому випадку особливо важливим є те, що, на думку вчених, аналітика медіа вимагає відмови від суворості опозицій за умови утримання їх у єдності суб'єкта й об'єкта, сутності та явища, внутрішнього та зовнішнього [4].

Досить цікавим у контексті даної тематики є такий оксюморон В. Савчука як «мислення тілом». У класичній філософії завжди було очевидним, що будь-яке мислення тілом, навіть якщо тіло у цьому мисленні виходить на перший план, залишається все ж таки мисленням, бо мислити тілом неможливо, адже мислить думка, а тіло не мислить. Але, як стверджують постмодерністи, виникають певні порушення у роботі мислення. У сучасній культурі до таких «порушень» відносять різноманітні практики-перформанси, інсталяції, політичні провокації, спричинення болю та насильства і таке інше. Запропонований В. Савчуком дискурс про тілесність розкриває особливості й характер як специфічних типів соціальних відносин, так і певних метафізичних пріоритетів у філософії, дозволяючи у нових умовах знаходити шляхи осмислення людиною самої себе. Концепт «мислення тілом», на думку Савчука, свідчить не про відмову від мислення, а про поширення мислення на ті сфери, які раніше мисленням не охоплювалися [4, с. 336–337]. Від академічно звичних тем вчений логічним шляхом підводить нас до необхідності визнання філософської актуальності ще нещодавно

вторинної для філософського розуміння проблематики: перформанса, фотографії, медіа, які сьогодні, на думку дослідника, являють собою зосередження усіх рухів думки в історії. І, безумовно, у гендерній теорії, у філософських дослідженнях на конкретних прикладах ми переконуємося у культурній та соціальній значущості даних феноменів, у тому, що репрезентація проблематики тілесності як маргінального мислення аж ніяк не наближає нас до розуміння сутності життя, людини і соціуму.

З кінця 80-х років XX ст. у феміністській теорії стає загальним місцем припущення про те, що сам по собі сексизм не є достатньою теоретичною моделлю для розуміння ситуації жінки, чий особистий досвід пригнічення може бути більшою чи меншою мірою расистським, класовим, гетеросексуальним і таке інше. К. Креншоу, Белл Хукс, О. Лорд, Г. Ензелдуа, П. Х. Коллінз та інші дослідниці переконливо довели, що багато жінок, особливо кольорових та тих, які представляють робітничий клас, потерпають від пригноблення, що «перехрещується», і таким чином піддаються, іноді й білими феміністками, унікальному досвіду пригноблення, що не редукується до «сексизму», який теорія фемінізму традиційно розглядає як свій об'єкт [8].

Для теоретиків «взаємоперетину» («intersectionality») питання можливості чи бажання ізолювати певну первинну чи фундаментальну систему пригнічення не є валідним, оскільки подібні спроби ігнорують складність життя реальних людей, чий досвід подібні теорії повинні описувати та аналізувати. У феміністських колах кінця XX ст. теоретичний акцент, в основному, зберігався на ситуації кольорових жінок, однак пізніше багато дослідників стали підкреслювати, що розуміння імплікацій «взаємоперетину» як таких, що проблематизують ситуацію тільки кольорових жінок, призводить до нехтування питанням про конституювання нормативних суб'єктивностей, концептуалізації расизму, сексизму, класової належності як пригнічення, що взаємоперетинається, впливаючи на індивіди по-різному в залежності від особливостей «складу» їх ідентичності. Останнє може призвести до припущення про те, що індивіди, як такі, «передіснують» тим дискурсивним функціям, які конституують унікальні суб'єктні позиції «взаємоперетину» [7].

У той же час учені підкреслюють, що якщо ми хочемо забезпечити адекватність «взаємозамаючої» моделі раси, гендера і кла-

су складними та компактними історичними конфігураціями того, що раса вже є класовою та гендерною, чи що гендер вже є расовим та класовим, нам слід уникати «жестів» у бік уявного холистичного товариства, у якому усі наші відмінності можуть (принаймні у теоретичному плані) співіснувати з мінімальним напруженням. Навіть саме поняття «гібридність» не зовсім адекватно відображає складність питань, що обговорюються, оскільки воно все ж таки позиціонує расу, гендер та клас як окремі «нитки» у складному візерунку постмодерної суб'єктивності [9, с. 23].

Конструюючи расу, гендер і клас як «взаємозамаючі», чи як такі, що частково збігаються, або гібридні категорії (терміни, фактори), ми намагаємося уникнути поводження з ними, так, якби вони володіли цілісністю «всередині й зовні», так, якби можна було б просто додати їх одну до одної. По суті, доводить Т. Чантер, разом з іншими дослідниками, ці категорії вже «окреслені одна одною», їх поява в особливі історичні моменти прив'язана до «спіралеподібної» взаємозалежності, в якій вони набувають специфічної історичної конфігурації. Раса, наприклад, як концепт модерну, з'являється у певний період часу (індустріальний, капіталістичний, колоніальний). Як така, «раса» легітимно дотримується дискурсів, які вже сконструйовані навколо виробництва додаткової вартості та організовані не тільки навколо класової напруги та конкуруючих міфів націоналізму та колоніалізму, але також навколо ідеологій гендера та сексуальності. Гендер, як категорія мобілізована західними феміністками, набуває своєї первинної форми як концепт білої гетеросексуальної жінки середнього класу, але поява гендера як політичної категорії має на увазі специфічність «невидимості» расових, класових та гетеросексуальних аспектів у категорії «жінки».

Слід зазначити, що не тільки феміністська теорія повинна протистояти своїй власній історії «расової сліпоти», але й расова теорія повинна протистояти «гендерній сліпоті». Гендер «вже» спочатку є расовою категорією, а раса завжди гендерована. Компаративна логіка політичних ідентичностей, що імпліцитно присутня у додатковій моделі раси, гендера та класу, є очевидною не тільки у феміністській думці постсучасності, але також у спробах застосувати досвід одного «Іншого» до другого «Іншого» так, якби вони відображали один одного.

Феміністи, що перебувають під впливом класичної праці Дж. Батлер «Гендерна тривога», допускають, що сексистський дискурс

окреслює не тільки душі, але й тіла жінок. Філософи – прихильники М. Фуко доводять, що дискурсивні режими виробляють населення, суб'єктів та об'єктів бажання [6, с. 95]. Однак не всі філософи підтримують ці теорії, що жодною мірою не свідчить про марність спроб змістити акценти у значеннях, зробити, на думку Батлер, «ресигніфікацію». Повномасштабні дискурсивні зміни можливі і за відсутності широкого консенсусу про те, що підлягає ресигніфікації чи взагалі їй піддається, але, як справедливо доводять дослідники гендера та філософи-феміністи, нам потрібно завжди оцінювати подібні проекти, розглядаючи їх у руслі феміністичних цілей.

Як представляється, ресигніфікація отриманих значень є ключовою для тих теоретиків та практиків фемінізму, які протистоять пригнобленню – як зовнішньому, так і внутрішньому. І якщо сьогодні фемінізм як рух не можна побачити на «вулиці», то це не означає, що політичний рух за рівноправність жінок втратив свою силу, адже він просто змінився, і сьогодні робота багатьох феміністок – вчених, публіцистів та інших полягає у просуванні специфічної «ресигніфікації» та «реконструкції», що необхідні для самокритичного, але й досі антиопресивного феміністського проекту.

С. Хардінг говорить про те, що члени маргіналізованих груп повинні намагатися пояснити самим собі власний досвід для того, аби претендувати на суб'єктність, яка надана членам домінуючих груп, яким було даровано «законне право» виступати та діяти від імені всіх нас [11, с. 83–107]. До тих пір, поки буде існувати подібна ситуація жінок завжди будуть зображувати у вигляді певної «проблеми». З цих причин суб'єктність і сьогодні є важливим завданням для феміністичної теорії, адже, як правило, коли жінки включаються у конструкцію знання, вони і сьогодні є скоріше об'єктами, ніж суб'єктами знання [5, с. 286]. Тому ключовою проблемою для філософів-феміністів залишається дослідження того, яким чином вже сконструйовано знання і як його конструювати у майбутньому; знання, що визнає гендерну відмінність, але яке при цьому бере до уваги твердження, що прагнуть до універсальності та об'єктивності. Дослідники гендера підкреслюють безперечну можливість досягнення жінками статусу суб'єкта за допомогою «свідчень», що дають знання про гендер, які делегітимують домінуючі дискурси. Ці спроби сконструювати знання, яке є сприй-

нятливим до відмінностей і при цьому визнає існування структур та процесів, що сприяють різним формам суб'єктно-об'єктних відносин, є особливо важливими у постсучасному фемінізмі, який виступає, насамперед, формою конструкції нових дискурсів та наративів – нового знання.

Література:

1. Аксенова О. В. Изменение роли политического субъекта: агент или актор? / Ольга Владимировна Аксенова // Публичное пространство, гражданское общество и власть: опыт развития и взаимодействия. – М. : РОССПЭН, 2008. – С. 181–193.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / Мануэль Кастельс – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
3. Кукаренко Н. Н. Гендерное неравенство и субъект феминистских политик / Наталья Николаевна Кукаренко // Новые направления политической науки. – М. : РОССПЭН, 2007. – С. 100–106.
4. Савчук В. Топологическая рефлексия / Валерий Владимирович Савчук – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 416 с.
5. Тикнер Дж. Э. Мировая политика с гендерных позиций. Проблемы и подходы эпохи, наступившей после холодной войны / Дж. Энн Тикнер – М. : Культурная революция, 2006. – 336 с.
6. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Мишель Фуко – М. : АСТ: АСТ Москва, 2010. – 698 с.
7. Agger B. Cultural Studies as Critical Theory / Ben Agger – L. : The Falmer Press, 1998. – 217 p.
8. Anzaldúa G. Borderlands/La Frontera: The New Mestiza / Gloria Anzaldúa – Aunt Lute Books, 2012. – 312 p.
9. Callero P. L. The Sociology of the Self / Peter L. Callero // Annual Review of Sociology, 2003. – № 29. – P. 115–153.
10. Ellmann M. Thinking About Woman / Mary Ellmann – Mariner Books, 1970. – 240 p.
11. Haraway D. Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature / Donna Haraway. – Routledge, 2013. – 312 p.
12. Madison G. B. The Politics of Postmodernity: Essays in Applied Hermeneutics / Gary Brent Madison – Springer, 2013. – 277 p.
13. Volcano Del LaGrace Sex Works. – Konkursbuch Verlag, 2006. – 160 p.

Koliieva Iryna

FEMININE SUBJECTIVITY IN THE POSTMODERN WORLD OF THE «NEW FEMINISM»

The article represents the historical and philosophic research of the transformation of the notion of the feminine subjectivity in

the postmodern philosophy. The research analyses the problem of the reflection of feminine subjectivity as a social and cultural construct when articulates itself in the process of subjectivation.

The peculiarities of the key notions of the feminine subjectivity in gender studies and feminist works and the aspects of «updating» the given phenomenon in the discourses of the XXI century are analysed. The common feature of gender studies and feminist philosophy is the analysis of personal, political and cultural peculiarities of the concept of a «woman». At the same time it is important to note such a crucial feature of the feminist philosophy as the criticism of its contradictory ideas.

Nowadays feminism is both local and international. The notion of a «woman» is very ambiguous which makes the researchers deal with various other concepts. It is stressed that at present the term «gender regime» is often used as an «umbrella» notion. In spite of different forms of the gender regimes the difference between the private and public spheres is still of great importance in determining the subjectivity of either a man or a woman.

At the beginning of the XXI century the «mix» of the subject and the object produces not the «truth» of sex and gender but the theatre, the performance. The new «pheminism» demonstrates an unusual combination of improvisation and coordination, with the factor of authority always aimed at the declaration a woman as the subject in various fields of human activity.

Key words: *feminine subjectivity, feminism, gender, subject, object, class, race, resignification.*

УДК 141.33

Тетяна Купцова

(м. Дніпропетровськ)

СТАНОВЛЕННЯ ПРОВІДНИХ ГЕНДЕРНИХ МОДЕЛЕЙ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розглядаються особливості формування провідних гендерних стереотипів у філософській культурі Київської Русі. Встановлено, що зростання значимості функціональних ролей жінки у приватній сфері призвело до того, що філософія перенесла проблему жінки у сферу моральних вимірів, з одного боку, принижуючи жінку як носія гріховного початку, а з іншого, – звеличуючи її як хранительку «домашньої Церкви». Відображення маскулінних гендерних стереотипів у філософській культурі середньовіччя свідчить про їх зв'язок з архетипом Мудрого Старця, Вчителя, Правителя та Воїна.

Ключові слова: *гендерні стереотипи, маскулінне, фемінінне, християнство, архетип.*

Особливості формування у філософській культурі Київської Русі гендерних стереотипів під впливом різних тлумачень біблійного розуміння статі та призначення чоловічого і жіночого у цьому світі найбільш показово представлені у тогочасній писемній літературі, яка виникла на основі двох джерел: усної словесності, традиційної для нашої давньої культури та «візантійсько-болгарського культурного експорту», що проник на наші землі разом з прийняттям християнства [9, с. 22]. В основному наша прадавня літературна спадщина не відрізняється жанровим розмаїттям, оскільки спрямована на обслуговування потреб християнської церкви грецького обряду, як то переклади окремих книг Біблії та їх тлумачення, проповіді, агіографічні писання (життя святих), полемічна література, апокрифи, книги для шкільного навчання, службова та світська література, яка часом включала в себе духовні твори, але призначені для світських потреб, крім того це були морально-повчальні твори, літописи, героїчні піснеспіви, які часом входили у літописи як складова частина, переклади творів з візантійської та західноєвропейської літератур. Зазвичай ця літе-

ратура створювалась на протязі декількох століть, як наприклад, літописи, і є анонімною. До списку філософських творів, які активно засвоювалися руською свідомістю після прийняття християнства і вплинули на формування світоуявлення народу в цілому, а також сприяли становленню нових моделей та символіки маскулінного і фемінного в культурі Київської Русі, слід віднести також «Шестиднев» Іоанна екзарха Болгарського, де компілятивно поєднувалися тексти Василя Великого, Северина Гавальського, Григорія Богослова, Григорія Ниського, Йоана Золотоуста, Іоанна Дамаскіна, Феодорита Кирського, а також погляди еліністичних філософів – Аристотеля, Парменіда, Діогена, Фалеса, Платона та ін. «Ізборники» 1073 та 1076 років та патерики «Абетково-Єрусалимський», «Скитський», «Синайський», «Єгипетський» також мали у своєму складі патристичні тексти. Відголоски патристичної думки зустрічаємо і у Києво-Печерському патерику. Завдяки перекладеній літературі та власним обробкам цих творів відбувається становлення образу чоловіка «духовного чину», аскета, мудреця, володіючого новою істинною життям «в Бозі».

Розглядаючи процес відображення гендерних стереотипів у філософській культурі Київської Русі слід звернутися до зауваги вітчизняних науковців стосовно того, що посередником, завдяки якому Давня Русь знайомилась із надбанням філософської думки, у тому числі античної доби, були патристичні тексти, які потрапляли на наші землі у складі чисельних рукописних збірок, починаючи з XI ст., і вже на початку XII ст. «... перетворилась на потужний чинник, що впливав на свідомість вищої освіченої верстви княжої доби, доносячи у східнослов'янську периферію теоретико-теологічну проблематику» [7, с. 47]. Слід зауважити, що патристична література у відношенні до жінки в основному дотримувалася думки, проголошеної Тертуліаном, який виснував, що кожна жінка є такою ж спокусницею, а отже, і грішницею, як праматір Єва, і загладити свою вину перед людством вона зможе лише за своївши свою вторинність і підлеглість чоловічій волі.

Чоловічі образи у нашій словесності переважають і дають змогу цілком яскраво уявити, якими були стереотипи чоловічого в тогочасній культурі. Яскравий образ героїчно-дружинної маскулінності знаходимо у «Слові про похід руських князів на половців літа 6611 (1103)», яке введено у «Повість врем'яних літ», а також в «Слові о Романі Великім»: «він кинувся на поганих тих, начебто

лев, сердитий був, начебто рись, і губив він їх, неначе крокодил, і їхню землю проходив, неначе орел, був хоробрий він, начебто тур» [9, с. 25].

Першоджерелом відомостей про найважливіші історичні події давнини, людські долі та яскраві історичні особистості є «Літопис руський». Книга ця писалася триста років і є «велетенською історичною епопеєю» [4, с. 111]. Перша частина «Літопису» – це «Повість минулих літ», яка є головною пам'яткою XI-початку XII ст. «Се повести времена лет, откуда есь пошла Русская земля, кто в Киеве нача первее княжити и откуда русская земля стала есть» створювалася у 1039–1118 рр. і увібрала в себе багато культурних пластів. В. Шевчук зазначає, що вияскравлюючись як епічна літературна проза, одночасно «Повість» є «... одним із перших філософських творів, бо в ньому подано немало розмислів про світ та життя, витриманих у християнській ідеології» [9, с. 27]. Серед багатьох подій і тем цього літописного зводу досить експліцитною в руслі дослідження архетипів маскулінності та їх трансформації в гендерні стереотипи представляється тема розповіді про смерть князя Олега, а також легенда про смерть князя Ігоря і про те, як жінка його Ольга помстилася винним в загибелі свого чоловіка. За характеристикою М. Костомарова Олег носить на собі печатку народно – пісенного архетипного богатиря, який наводить страх на інші племена. Що стосується розповіді про смерть князя, то тема пророцтва про загибель героя від тварини або предмета, який належить герою, знайома фольклору багатьох країн. По суті, легенда про Олега – це розповідь про владу над людиною пророкувань волхва – архетипу Мудрого Старця за юнгівською методологією. Відношення літописця до рідної землі проникнуте теплим почуттям і може бути співвіднесене з повагою сина до матері-годувальниці. В літопису підкреслено деякі загальні риси, в яких уособлено ідеал героя-захисника, який відстоює честь і достоїнство «Руської землі», як честь і достоїнство своєї матері чи дружини, матері своїх дітей.

Для нашої середньовічної літератури характерна обмеженість в зображенні внутрішнього, душевного життя людини. Оповідачі надавали перевагу діям своїх героїв, їх подвигам, історичним подіям, всьому вагомому, історично важливому, але не душевному життю, про яке у них не було ні свідчень, ні свідків. А. С. Ліхачов відмічав, що у описах XI-XIII ст. замість живої лю-

дини виступає її емблема, геральдичний знак. Суспільний стан людини визначається за тими особливими доброчинностями, які пов'язані з суспільним положенням. Зокрема до таких позитивних якостей князя належать хоробрість, воєнна відвага («крепок на рати»), страждання всім серцем за свою вітчизну, милість до сиріт і постійне спілкування з дружинниками як рівними достойниками і порадиниками [5, с. 99].

Толерантність по відношенню до жіноцтва зафіксовано у характеристиці полян, які «...обычай имуть кроток и тих, и стыденье к снохам своим и к сестрам, к матерям и родителям своим, к свекровем и к деверем велико стыденье имеху, брачный обычай имяху: не хожаше зять по невесту, но приводяху вечер, а завтра приношаху по ней, что вдадуче» [8, с. 21]. На противагу полянам, «...древляне живяху звериньским образом, живущее скотьски: убиваху друг друга, ядыху вся нечисто, и брака у них не бываше, но умыкиваху у воды девиця» [8, с. 21].

Із всієї правлячої когорти єдина жінка – Ольга. Судячи з літопису, коли вона була дружиною Ігоря, то ніяк себе не проявляла. Вона повністю закрыта фігурою чоловіка, грізного володаря та безстрашного воїна. Її особиста історія починається після загибелі чоловіка. Як бачимо, в літописному трактуванні княгиня Ольга – мудра жінка, яка першою з княжого роду прийняла хрещення. Вона наділена красою, сильною волею, наполегливістю та дотепністю. При цьому є дуже небезпечною в своїй помсті. Ольга – надзвичайно розумна та жорстока. Всі чотири розповіді про її помсту, написані в живій формі художньої епічної оповіді, говорять про те, що Ольга – вірна дружина, яка змусила ворогів свого чоловіка заплатити дорогу ціну за розправу над ним, піклувальниця, впорядкувальниця землі руської, відважна войовниця. В образі Ольги втілено архетип Великої Матері, який в той же час утримує в собі найкращі риси архетипу Анімусу. З точки зору традиційних гендерних стереотипів Ольга – надзвичайно цікавий образ, в якому яскраво втілені крім традиційних материнських характеристик експліцитні риси «державного чоловіка», мудреця і «хороброго воїна». Після прийняття християнства вона виступає як «стовп християнської віри», стає «духовною начальницею» Руської землі, предтечею її християнського оновлення. М. С. Грушевський, видатний історик і дослідник української культури, слушно відмічав: «... по тодішнім поняттям, Ольга сповнила свій святий вдо-

виний обов'язок, і в пам'яті народній залилася взірцем шановної жінки, що свято сповняє, що до неї належить: шанує пам'ять свого чоловіка, виховує дітей, пильнує їх спадщини, мудро править державою, об'їзжаючи її наводячи порядок, і не лакомиться вийти вдруге хоч би й за самого цисаря грецького [1, с. 41].

О. Дьомін відмічає, що давньоруські пам'ятки аж до XIV ст. дають уявлення про вишуканість володіння жінками мовою, про їх мовну хитромудрість. І взагалі жінки виділялись мудрістю, вигадливістю, вважались здібними відгадувати руни, як написані, так і таємничі усні вислови [2, с. 103]. Іще одним проявом інтригуючої мовної обдарованості жінок, причому як відмічається, незнатних, визнавалась надзвичайна жвавність, невпинність та багатогранність їх мовної діяльності, в той час, як чоловіки більше оперували предметами, ніж мовою і обходились без тонкої словесної гри і без непомітних натяків. Поряд з жінками-правительками, хитромудрими політиками, як зауважував Д. С. Ліхачов, давня руська література знала дивні по своїй людяності образи тихих та мудрих жінок [5, с. 28]. Їх образи пронизані ідеєю богородичного початку і подібно до Богородиці, яка захищає, акцентування материнського першопочатку витворювало особливий світ української культури, пронизаний жіночим лагідним і ніжним, містично-вітальним духом, що реально панував в житті спільноти. І все ж жінки витісняються на маргінес соціального буття у приватну сферу.

Дослідники слушно зазначають, що жінка постає перед нами у своїй основній якості охоронниці «домашньої Церкви», виступаючи в цій іпостасі як помічниця чоловіка, яка забезпечує йому можливість діяти та перетворювати світ, реалізуючи своє творче відношення до Бога переважно у сфері сім'ї, оскільки освячене авраамітичною традицією покликання жінки бути дружиною та матір'ю зумовило її другорядні ролі у суспільній та церковно-обрядовій сфері. «Українська жінка, – пише Т. Талько, – реалізуючи свою містико-релігійну харизматичність в якості творця сакрального домашнього простору, хранительки «домашньої Церкви», доповнює символіку концепту «Дім» як втіленого святого доквілля буття людини, де чоловіче означене як «своя правда, сила і воля», особливим жіночим виміром, що усутнюється у таких сімейних цінностях, як сердечне єднання, материнська ласка, родинне тепло та затишок, врешті, родинна захищеність. Поєднуючись з ідеєю храму як втілення благословення вищих сил, небесного заступни-

цтва, домашній простір перетворювався жінкою на місце, де зустрічається небесне та земне. «Домашня Церква» засновувалася на ідеології софійного, освяченого особливою жіночою мудрістю буття» [6, с. 154-155]. Розглядаючи спосіб, у який жінка створювала і до сьогодні подекуди намагається створювати символіку дому-храму, слід врахувати зауваження С. Б. Кримського, який писав, що Дім, людська оселя завдяки жіночим зусиллям перетворювався на місце приєднання родини до Благодаті життя та любові, ставав антропоцентричним простором, в якому превалювали моральні уявлення [3, с. 292-293].

Отже, у філософській думці Київської Русі відобразилися гендерні стереотипи, засновані на біблійному розумінні статевих відносин. Зростання значимості функціональних ролей жінки у приватній сфері призвело до того, що філософія перенесла проблему жінки у сферу моральних вимірів, з одного боку, принижуючи жінку як носія гріховного початку, що виростає з її непогамовної чуттєвості, а з іншого, – звеличуючи її як хранительку «домашньої Церкви» завдяки приписуваному їй природі богородичного початку. Відображення маскулінних гендерних стереотипів у філософській культурі середньовіччя свідчить про їх зв'язок з архетипом Мудрого Старця, Вчителя, Правителя та Воїна.

Література:

1. Грушевський М. Історія України / М. Грушевський. – К. : «Либідь», 1992. – 226 с.
2. Демин А. С. О художественности древнерусской литературы. Очерки древнерусского мироведения. Языки русской литературы / А. С. Демин. – К., 1998. – 847 с.
3. Кримський С. Б. Культурна універсальність українського бароко / С. Б. Кримський // Вісник НАНУ – К., 2000. – № 10 – С. 47-56.
4. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI. – 591 с.
5. Лихачев Д. С. Исследование по древнерусской литературе / Д. С. Лихачев. – Ленинград : «Наука», 1986. – 405 с.
6. Талько Т. М. Деякі аспекти містико-релігійної обдарованості українського жіноцтва в культурно-історичній ретроспективі / Т. М. Талько // Українознавчий альманах. – Вип. 6. – К. : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 152-157.
7. Целік Т. В. Особистісне начало у філософській культурі Київської Русі / Т. В. Целік. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 312 с.

8. Шашкин А. Се Повести времанных лет / Александр Шашкин. – Москва: «Современник», 1989. – 251 с.

9. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко / В. О. Шевчук. – К. : Либідь, 2004. – 400 с.

Kuptsova Tetiana

FORMATION OF THE MAIN GENDER MODELS IN THE EPOCH OF THE MIDDLE AGES

The formation of gender stereotypes in the epoch of the Middle Ages is considered in the article. It should be underlined that the Bible determined not only main sex displays, but also normative principles of the sex relationships, that lay the foundation for gender stereotypes of the Christian cultural worlds. Male characters represented in the Bible prevail over female ones in our ancient literature, interpretations of the Bible, sermons, polemical literature, apocryphal, chroniclers, heroic psalms, books for schoolchildren. Ancient literature did not pay much attention to the feelings of a person and his her inner world but heroic deeds, courageous actions were given preference to emotional state.

In spite of the fact that women's characters are permeated with the idea of the Virgin's beginning, they were still placed on the marginal level of the social life, to the private sphere. A woman protected «home Church» being a helper of a man, she had to provide him an ability to act and change the world. Thanks to her efforts a home was a place where a family joined the Grace of life and love. So first of all a woman was respected as a Mother, Berehinya of a family, a faithful wife, a person with high morals, aesthetically attractive and honest. At the same time she was blamed in bearing a sinful beginning, that was a result of her indefatigable sensuality.

Masculinity gender stereotypes represented in philosophic culture of the Middle Ages show they are connected with the archetypes of Fighting Man, Man of Wisdom, Teacher.

Key words: *masculinity, femininity, Christianity, gender stereotypes, archetype.*

УДК 371.13:373.31:316.164(045)

Світлана Тафінцева
(м. Хмельницький)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

У статті проаналізовано та розкрито методологічну сутність поняття «педагогічні умови». Визначено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу: забезпечення мотивації майбутніх учителів до соціалізації молодших школярів із урахуванням гендерного підходу; суб'єкт-суб'єктна взаємодія в системі «викладач – студент/студентка»; удосконалення змісту і методичного забезпечення.

Ключові слова: умови, педагогічні умови, підготовка майбутніх учителів початкової школи, соціалізації молодшого школяра, гендерний підхід.

Постановка проблеми. Цивілізаційні трансформації, які відбуваються у різноманітних сферах соціуму, і зокрема системі початкової освіти, вимагають від особистості школяра засвоєння соціального досвіду, соціальних ролей, норм та цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності. Саме під час професійної підготовки значного значення набуває своєчасність надання майбутньому вчителю початкової ланки освіти повної та точної інформації про особливості соціалізації особистості учня та перспективах розвитку для планування й реалізації навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми підготовки майбутніх педагогів на засадах гендерного підходу приділяли увагу науковці. Зокрема, низку праць присвячено врахуванню гендерного підходу в освітньому просторі (Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Кікінеджі, В. Кравець, О. Луценко, О. Петренко та ін.), особливостям інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку майбутніх фахівців (Т. Голованова, І. Кльоцина, І. Мунтян, О. Остапчук, Н. Приходькіна, П. Терзі та ін.). Проте результати вивчення теоретичних джерел дають підстави стверджу-

вати, що сьогодні практично відсутні наукові дослідження, присвячені комплексному, системному розгляду педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу.

Формулювання цілей статті. Для підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу вважаємо за необхідне визначити ті педагогічні умови, які будуть сприяти успішному виконанню професійних обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізуємо основні риси поняття «умови» в різних наукових підходах. Тлумачний словник означає поняття «умова» як необхідну обставину, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [4, с. 1506]. Ще один підхід розкриває зміст поняття через: 1) обставину, від якої що-небудь залежить; 2) правила, встановлені у визначеній сфері життя, діяльності; 3) обставина, у якій що-небудь відбувається [9, с. 588].

У психології поняття «умови» представлено в контексті психічного розвитку і розкривається через сукупність внутрішніх і зовнішніх причин, що визначають психічний розвиток людини. Зокрема, словник-довідник подає значення через сукупність зовнішнього та внутрішнього середовища, що, ймовірно, впливають на розвиток конкретного психічного явища [6, с. 206]. Причому, умови можуть і прискорювати, і гальмувати розвиток, здійснювати вплив на процес розвитку, його динаміку та кінцеві результати.

У педагогіці розглядають умову як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх впливів, що здійснюють вплив на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, її поведінку, виховання та навчання, формування особистості [10, с. 36].

Таким чином, результати комплексного аналізу відображають міждисциплінарний підхід у трактуванні означеного поняття та відсутність єдиного, загального та універсального визначення поняття. Спільним є визнання того, що умови складають середовище, у якому виникає, існує, розвивається певне явище або процес, і поза цим середовищем вони не існують.

Умови, спрямовані на розв'язання проблем, що виникають при здійсненні цілісного педагогічного процесу, визначають як педагогічні. На сьогодні поняття «педагогічні умови» активно використовують в дисертаційних дослідженнях, які розкривають зміст

професійної підготовки майбутніх фахівців, тому вважаємо за необхідне перейти до його аналізу. Приділяли увагу до визначення педагогічних умов В. Андрєєв, Ю. Бабанський, І. Зязюн, О. Савченко, Т. Яблонська, М. Ярмаченко та ін.

Зокрема, Ю. Бабанський визначив педагогічні умови як відповідні фактори, педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) виявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів [3]. На думку В. Андрєєва, педагогічні умови є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та використання елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення мети [2, с. 124]. О. Савченко означувала фактор як умову, істотну обставину, причину, рушійну силу якогось процесу, явища [12, с. 412]. До педагогічних умов І. Аксаріна зараховувала ті, які свідомо створюються в освітньому процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективне протікання цього процесу [1, с. 12]. Т. Яблонська звертала увагу на актуальність питання щодо визначення необхідних умов підготовки спеціалістів до будь-якої діяльності [468, с. 129].

Таким чином, аналіз різних наукових позицій щодо визначення поняття «педагогічні умови» дозволяє нам виділити таке:

- умови виступають як складовий елемент педагогічної моделі;
- структура педагогічних умов містить і внутрішні (забезпечують вплив на розвиток особистості), і зовнішні (формують процесуальний складник процесу підготовки) елементи;
- реалізація визначених і обґрунтованих педагогічних умов забезпечує розвиток та ефективне функціонування педагогічної моделі.

Використовуючи запропоновані означення, під педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу ми визначаємо специфічне, штучно створене, цілеспрямовано організоване викладачем педагогічне середовище, систему педагогічних засобів, комплекс педагогічних взаємодій, що спричиняють позитивні зміни в рівні сформованості готовності до означеного виду діяльності.

Обов'язковим етапом нашого дослідження є виокремлення педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу шляхом аналізу теоретичних джерел.

Перша педагогічна умова підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного під-

ходу передбачає *забезпечення мотивації майбутніх учителів до соціалізації молодших школярів із урахуванням гендерного підходу.*

Мотивація – це динамічний процес фізіологічного та психологічного управління поведінкою людини, який визначає її спрямованість, організованість, активність та стійкість [8, с. 592]. Реальне спрямування до діяльності та рівень активності в її реалізації, яке притаманне конкретному учителю, не може бути усвідомленим, якщо не виявлено систему актуальних саме для цього індивіда потреб [13, с. 305]. Мотивування майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів із урахуванням засад гендерного підходу здійснено через залучення студентів до організації та участі в гендерно орієнтованих соціальних проектах, акціях, флешмобах, проходження тренінгів, перегляду відеопродукції гендерного спрямування та ін.

Мотиваційну сферу майбутнього вчителя початкової школи ми визначаємо через прагнення виконувати навчальні та професійні дії незалежно від соціальних, зокрема, гендерних стереотипів, запропонованих традиційних рекомендацій та зразків, бажання відчувати творчу радість у процесі розв'язання професійних задач у процесі соціалізації дітей під час педагогічної практики, задоволення від знайдених рішень, прагнення до творчого процесу; відповідні мотиви – інтерес до пошуку власних, нових рішень, бажання створювати новий продукт.

Від мотивації та установки на реалізацію гендерного підходу в здійсненні соціалізуючого впливу на школярів залежить успіх студентів в оволодінні відповідними професійними знаннями, їх трансформація в уміння та навички. Домінування мотиву виконати професійне завдання підштовхує студента виявляти активність, відбирати та запам'ятовувати інформацію відповідно до вимог.

Другою педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу виділено *суб'єкт-суб'єктну взаємодію в системі «викладач – студент/студентка».*

Суб'єкт-суб'єктні відносини передбачають організацію взаємодії, партнерства, співпраці учасників навчально-виховного процесу для досягнення певної мети; урахування міжособистісних взаємин в управлінні навчально-виховним процесом [7, с. 653]. Взятши за ідею визначення «Енциклопедії освіти» [5, с. 883] суб'єкт-суб'єктну взаємодію в системі «викладач – студент/

студентка» ми розглядаємо як міжособистісну педагогічну взаємодію, що реалізує базову потребу кожного студента (незалежно від статі) в залученні його до соціуму, культури суспільства, майбутньої професійної діяльності на основі рівноправного партнерства з викладачем, характеризує готовність студентів і викладача до взаєморозуміння і взаємоповаги в процесі підготовки. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія свідомо організовується під керівництвом викладача і спрямована на досягнення мети підготовки студентів. Така взаємодія забезпечує збереження гендерної індивідуальності студента, його унікальності, різноплановості в здібностях, можливостях, інтересах, потребах та визначає ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Змістове наповнення науково-методичного забезпечення навчального процесу в вищому педагогічному навчальному закладі спонукає до відтворення логіки формування готовності майбутніх учителів початкової школи. У зв'язку з цим виникає необхідність у визначенні третьої педагогічної умови – удосконалення змістового і методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів. При цьому розробка нового змісту передбачає створення відповідних програм, підручників, словників, методичних рекомендацій, посібників, що забезпечать підготовку майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів відповідно до нових вимог до знань, умінь, навичок та основних засад гендерного підходу.

Методичне забезпечення розглядає практичну реалізацію вимог наукового забезпечення, яке охоплює всі аспекти теорії розробки практичних методик підготовки конкретних навчальних матеріалів для конкретного навчального закладу [11, с. 193].

Під змістовим та методичним забезпеченням ми розуміємо створення необхідного теоретичного і практичного середовища реалізації цілей підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу із обов'язковим упровадженням у практику підготовки методичними матеріалами.

Для удосконалення змістового і методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів розроблено та апробовано інтегрований курс «Гендерна психологія і педагогіка» та спецкурс «Основи соціалізації молодшого школяра», навчальні програми яких відповідають вимогам Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), державним стандартам ви-

щої освіти, «Положенню про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» (1993), наказу Міністерства освіти і науки України «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» (2005 р.).

З метою формування готовності майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу розроблено навчально-методичне забезпечення, що охоплює: навчально-методичні комплекси спецкурсу «Основи соціалізації молодшого школяра» та інтегрованого курсу «Гендерна психологія і педагогіка».

Метою впровадження інтегрованого курсу стало ознайомлення студентів із основами гендерної психології та гендерної педагогіки, сприяння формуванню педагогічних та психологічних знань, умінь, навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності вчителя початкової школи. Відповідно до мети завданнями інтегрованого курсу визначено засвоєння теоретичних знань про психологічні механізми, закономірності та особливості гендерної соціалізації особистості; ознайомлення з вітчизняними та закордонними напрацюваннями гендерної теорії, розуміння важливості гендерної методології.

Під час засвоєння лекційного курсу першого змістового модуля «Гендерна психологія» студенти ознайомлюються із такими теоретичними положеннями:

1. Основні засади гендерної психології (основні питання теми: характеристика предмета і завдання гендерної психології; методи дослідження в гендерній психології; основні теорії гендеру в психологічному вимірі).

2. Соціально-психологічні основи гендерної ідентичності молодшого школяра (основні питання теми: проблеми ідентичності особистості в психологічній науці; особливості гендерної ідентичності в молодшому шкільному віці; підходи до формування гендерної ідентичності учня; етапи формування гендерної ідентичності школяра; види гендерної ідентичності).

3. Гендерна соціалізація, гендерні стереотипи та ролі в молодшому шкільному віці (основні питання теми: сутність і чинники соціалізації особистості; соціально-психологічна природа стереотипізації; психологічні та соціальні функції гендерних стереотипів; основні інститути та агенти гендерної соціалізації в молодшому шкільному віці).

Під час засвоєння лекційного курсу другого змістового модуля «Гендерна педагогіка» студенти ознайомлювалися із такими теоретичними положеннями:

1. Гендерний підхід у педагогіці (основні питання теми: упровадження гендерного підходу в освіту; концепції гендерного підходу в педагогічній освіті; методологічна основа гендерного виміру в освіті; теорії гендерної освіти та виховання).

2. Вихідні положення гендерної педагогіки (основні питання теми: понятійний апарат гендерної педагогіки; короткий історичний огляд становлення гендерної педагогіки; зарубіжний досвід впровадження гендерних підходів у школу; гендерне виховання особистості; категорія гендерної освіти; методологічна концепція гендерної освіти; гендерна культура як результат гендерного виховання; механізми реконструкції гендерних стереотипів учителів; гендерні аспекти професійної діяльності педагогів).

3. Гендерні аспекти початкової освіти (основні питання теми: загальне поняття про гендерну освіту початкової школи; актуальні проблеми гендерної педагогіки початкової школи; гендерна сегрегація в системі початкової освіти, роздільне навчання і виховання дітей різної статі; гендерні стереотипи в шкільних підручниках початкової школи).

В результаті вивчення даного курсу студенти засвоюють: категоріальний апарат гендерної педагогіки та гендерної психології; методологічні основи гендерної педагогіки та гендерної психології; основні напрями дослідження у сфері гендерної педагогіки та гендерної психології; історію виникнення та розвитку гендерного підходу в освіті (вітчизняний та зарубіжний досвід); місце і взаємозв'язок гендерної педагогіки та гендерної психології з іншими науками, які стосуються до виховання учнів початкової школи; основні закономірності гендерного розвитку особистості, зокрема молодшого шкільного віку; особливості та труднощі соціалізації хлопчиків та дівчаток молодшого шкільного віку; наслідки порушення гендерно-рольової ідентичності та гендерно-рольової поведінки в молодшому шкільному віці; негативні наслідки гендерних стереотипів та їхнє подолання в педагогічній практиці початкової школи; практичні методи реалізації гендерного підходу у вихованні молодших школярів.

Забезпечення підготовки майбутніх учителів до соціалізації учнів здійснюється через упровадження спецкурсу «Основи со-

ціалізації молодшого школяра». Ми вважаємо, що удосконалення підготовки майбутнього вчителя початкових класів має бути максимально орієнтованим на становлення його індивідуальності та розвиток творчого мислення, що немислимо без усвідомлення глибинних зв'язків педагогічних явищ на різних етапах виховання та початкової освіти в Україні. Тому спецкурс «Основи соціалізації молодшого школяра» визначає модель підготовки вчителя, грамотного організатора навчально-виховного процесу, здатного не тільки включитися в систему інноваційної школи, а й самостійно вирішувати нестандартні завдання її подальшого вдосконалення і забезпечувати індивідуальну траєкторію самовизначення та різнобічного розвитку дитини як особистості, здатної до самоактуалізації та самореалізації. Мета спецкурсу полягає у формуванні в студентів чітких уявлень про соціальний та педагогічний аспекти процесу виховання, сутності соціалізації та індивідуалізації людини. Цей спецкурс націлює також на формування в майбутніх учителів ціннісного ставлення до соціально-педагогічної діяльності; на розвиток педагогічної орієнтації та свідомої мотивації до майбутньої педагогічної професії вчителя початкових класів.

Висновки. Таким чином, у процесі дослідження дійшли висновку, що педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу є специфічне, штучно створене, цілеспрямовано організоване викладачем педагогічне середовище, систему педагогічних засобів, комплекс педагогічних взаємодій, що спричиняють позитивні зміни в рівні сформованості готовності до означеного виду діяльності, а саме: забезпечення мотивації майбутніх учителів до соціалізації молодших школярів із урахуванням гендерного підходу; суб'єкт-суб'єктна взаємодія в системі «викладач – студент/студентка»; удосконалення змісту і методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до соціалізації учнів на засадах гендерного підходу.

Література:

1. Аксарина И. Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / И. Ю. Аксарина. – М., 2006. – 19 с.

2. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань : Центр инновационных технологий, 2000. – 606 с.
3. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Знания, 1987. – 80 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремін. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж : Модэк, 1996. – 224 с.
7. Мойсеюк Н. Педагогіка : навч. посібник / Неля Мойсеюк. – 5-е вид., допов. і перероб. – К., 2007. – 656 с.
8. Немов Р. С. Психология: Словарь-справочник: В 2 ч. / Роберт Семенович Немов. – М. : Владос-Пресс, 2003. – Ч. 2. – 352 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / С. И. Ожегов; под общ. ред проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : ООО Издательство Оникс: ООО Издательство Мир и образование, 2007. – 640 с.
10. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М. : Высш.школа, 2004. – 512 с.
11. Різник В. Теоретичні основи науково-методичного забезпечення професійної підготовки студентів економічних спеціальностей в умовах входження України у світовий освітній простір / В. Різник // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2008. – № 16. – С.193.
12. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / Олександра Яківна Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
13. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / Валентина Анатоліївна Семиченко – К. : Вища шк., 2004. – 335 с.
14. Яблонська Т. М. Педагогічні умови реалізації рольової перспективи в стратегії підвищення якості педагогічної підготовки майбутніх учителів-філологів / Т. М. Яблонська // Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки. – 2012. – № 34 (247) – С. 129–133.

Tafintseva Svitlana

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PREPARATION OF THE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO SOCIALIZATION OF PUPILS ON THE BASIS OF GENDER APPROACH

The methodological essence of the concept of «pedagogical conditions» is analyzed and disclosed in the article. The relevance of pedagogical conditions of preparation teachers of primary

school to the socialization of pupils on the basis of gender approach due to the need of society in the preparation of qualified primary school teachers to the socialization of pupils and insufficient attention level of educational thought to the development outlined problem considering the basis of gender approach are marked. Pedagogical conditions which effectively afford to organize the preparation teachers of primary school to the socialization of pupils on the basis of gender approach are determined.

During the study pedagogical conditions of the problem the understanding of the essence of his appointed term is solved. Pedagogical conditions of training of primary school teachers to the socialization of pupils on the basis of gender approach identified specific, the pedagogical environment artificially created, purposefully organized by teacher, a system of educational facilities, teaching complex interactions that cause positive changes in the level of preparedness to definite type of activity. The material is accompanied by their own observations, which define pedagogical conditions of preparation of teachers on the basis of gender approach to the implementation socializing impact on primary school children: providing motivation of future teachers to the socialization of primary school children taking into account the gender approach; subject-subject interaction in the system «teacher – student/student»; improving the content and methodological supporting of preparation of future primary school teachers to the socialization of pupils on the basis of gender approach.

Key words: *conditions, pedagogical conditions, preparation of the future primary school teachers, socialization of pupils, gender approach.*

УДК 17:316.346.2

Віра Троян, Наталія Таран
(м. Київ)

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В НАУЦІ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

У статті проаналізовано заходи, спрямовані на впровадження гендерної рівності в науковій галузі з метою повнішого використання інтелектуального потенціалу жінок-вчених. Підсумовано основні досягнення на цьому шляху, визначено напрямки, на яких необхідно зосередити подальші зусилля як у сфері наукових досліджень, так і в управлінській науковій і соціальній сферах. Наголошено на важливості досвіду західних країн з гендерної політики для України. На підставі результатів аналізу участі обох гендерних груп науковців у програмах Державного фонду фундаментальних досліджень за 2015 р, обґрунтовано необхідність підвищення наукової активності українських жінок-вчених.

Ключові слова: наука, гендерна рівність, гендерні стереотипи, культура досліджень.

Одним із пріоритетів сучасної політики в сфері освіти і науки в розвинених демократичних країнах є зростання уваги до проблеми гендерної рівності як механізму створення продуктивного наукового колективу, розвитку його інноваційного потенціалу та підвищення ефективності дослідницьких проектів. Детальний аналіз заходів сприяння гендерній рівності в науці загалом і стану цієї проблеми в Україні є одним із напрямків діяльності громадської організації «Жінки в науці», результати його активно обговорювалися на проведених нами Міжнародних конференціях «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє», висвітлені в їх матеріалах та в окремих публікаціях у науковій пресі [1, 2]. У даній статті ми коротко проаналізуємо результати, досягнуті на шляху просування гендерної рівності в науці, та зупинимося на тих викликах, які набули важливості за останній часовий період.

Загалом введення в науковий обіг поняття гендеру як соціокультурного виміру статі відбулося у 60-х роках минулого сто-

ліття, а рух за гендерну рівність в науці виник у США та країнах Європейського Союзу (ЄС), відповідно в 70-80-х роках, завдяки активності жіночих громадських організацій. Саме в цей період значне зростання кількості жінок серед випускників вищих навчальних закладів поставило на порядок денний питання ефективного використання їхнього інтелектуального потенціалу у науковій та інноваційній сферах. З того часу цей рух пройшов декілька фаз, кожна з яких характеризується всестороннім дослідженням умов залучення жінок до наукової діяльності та забезпечення для них рівних можливостей у рості наукової кар'єри. Особливого значення набула ця проблема після прийняття на Лісабонському Саміті в 2000 р. концепції Європейського наукового простору, одним із завдань якої є підвищення ролі та статусу жінок-вчених, а досягнення гендерної рівності в науці оголошено важливим механізмом забезпечення розвитку науки у 21-му столітті [3]. Це стало підґрунтям для розгортання низки різноманітних заходів, спрямованих на виконання такого завдання.

Зокрема, було створено дослідницькі та експертні групи і мережі, які ведуть детальний статистичний аналіз вертикального і горизонтального розподілу жінок в дослідницьких системах різних країн, охоплюючи вищу освіту, наукову сферу, управління наукою, промисловий та приватний сектори, а також започатковано спеціальне видання «She Figures», де регулярно публікуються результати аналізу. Введено гендерний моніторинг у всі складові наукової політики – у діяльність наукових і навчальних закладів, фондів, конкурсних програм, розроблено індикатори для визначення просування на шляху до гендерної рівності.

Паралельно відбувалася інституалізація гендерної політики шляхом прийняття законодавчих актів про рівні можливості для жінок в науці, створення відповідних урядових структур та центрів жіночих студій чи гендерної рівності в університетах, розробки та впровадження освітніх програм, а також спеціальних проектів в межах Рамкових програм ЄС, як, наприклад, «Гендер в науці», «Гендеровані інновації в науці, охороні здоров'я та інженерії» тощо. Для обміну практичним досвідом вироблення політики і механізмів прискорення гендерного діалогу та для погодження міжнародних стандартів з проблеми гендерної рівності засновано Європейську Платформу жінок-вчених, а Генеральною Асамблеєю ООН створено агентство «ООН – Жінки», робота якого вклю-

чає низку заходів з проблеми «жінка, наука, технології». Одним із механізмів сучасного обговорення проблеми гендерної політики в науці слугує проведення в різних країнах світу Гендерних Самітів – серії конференцій, метою яких є діалог між вченими, керівниками наукової галузі, промисловцями та гендерними практиками для вироблення консенсусу і заходів з впровадження гендерної рівності на інституціональному, національному і міжнародному рівнях. Проведення таких конференцій започатковано як частина проекту «Гендер в науці» Сьомої Рамкової Програми ЄС. Перший Європейський Гендерний Саміт, присвячений розгляду питання підвищення якості наукових досліджень та стимулювання інновацій через досягнення гендерної рівності відбувся в 2011 р. Далі подібні Саміти було організовано в Північній Америці, Африці, Азії, загалом в них взяло участь понад 2000 учасників і 400 доповідачів з 50 країн. Навесні 2016 р заплановано провести черговий Саміт в Латинській Америці, а наступний, уже дев'ятий, – восени в Брюсселі.

Розгорнено також дослідження історичних, соціальних, психологічних та біологічних особливостей участі жінок у наукових дослідженнях, у науковий обіг та в засоби масової інформації введено широкий масив нових даних щодо ролі жінок у розвитку науки, техніки, винахідництва, а в окремих країнах введено фемінні мовні зміни в професійну термінологію. Для стимулювання перерахованих заходів функціонують спеціальні фонди, що надають фінансову підтримку дослідженням жінок і про жінок, поверненню їх у науку після перерви по догляду за дітьми, виділяються кошти для набуття ними вищої наукової кваліфікації чи зайняття керівних посад.

Отже, як свідчить наведена інформація, впродовж кількох десятиліть проведена велика кількість заходів, спрямованих на дослідження можливостей повнішого використання інтелектуального потенціалу жіночої половини людства і забезпечення гендерної рівності в науці, яка є основною сферою реалізації освітніх знань і прогрес якої забезпечує економічний та соціальний розвиток суспільства. Тому закономірно, що затрачені зусилля увінчалися досить значними успіхами і сприяли отриманню великої кількості нової інформації, яку коротко можна підсумувати так:

– досягнуто збільшення участі жінок в усіх галузях наукових досліджень, а середній показник здобуття ними наукового ступеня

доктора філософії впевнено наближається до гендерного паритету як у 28 країнах Євросоюзу [4], так і в США [5] та Канаді [6]; значного прогресу впродовж останніх двох десятиліть досягнуто також у залученні жінок до галузей наук фізико-математичного профілю, таких як геологічні, інженерні, комп'ютерні науки, економіка, хімія та фізика [7].

– виявлено, що включення гендерного виміру в процес здобування знань змінює їх якість, результативність та структуру наукових досліджень, а отже, наука не є гендернонейтральною. Спершу такий висновок стосувався медичної галузі, оскільки встановлено, що ефективність низки лікарських препаратів, діагностичних біомаркерів, стовбурових клітин має статеву специфіку, а це призводить до зміни протоколів та рекомендацій щодо лікування і безпеки здоров'я населення обох статей [8]. У зв'язку з цим започатковано створення нового наукового напрямку – гендерної медицини, а також відповідних наукових товариств і дослідницьких центрів. Накопичення таких даних відбувається стосовно адаптації до змін клімату та дії інших екологічних факторів, використання природних ресурсів, проблеми старіння населення, економічних негараздів тощо, що загалом підвищує інновативний потенціал таких галузей як інформаційні технології, біотехнології, репродуктивні технології, фармацевтика, інженерне проектування, охорона здоров'я, збереження навколишнього середовища.

– показана ефективність функціонування гендернозбалансованих наукових колективів, які враховують існування гендерної різниці в лідерському стилі вчених, прискорюють розв'язання різноманітніших проблем, адаптують критерії для врахування ширшого кола цінностей і поліпшують можливості всіх членів суспільства отримувати вигоду від наукових знань.

Разом з цим обговорення наведених результатів визначило ті напрямки, де ще існують бар'єри для просування жінок, і на яких необхідно зосередити подальші зусилля у сфері наукових досліджень, а також в управлінській науковій і соціальній сферах. Вони охоплюють як системи залучення жінок до наукової діяльності та оцінки її результативності, так і сам дослідницький процес створення знань. Зокрема, викликом є значна вертикальна сегрегація у просуванні жінок на вищі щаблі академічної кар'єри, в цьому питанні виявлено незначний прогрес від 2011 р – часу проведення Першого Гендерного Саміту. Так, серед вчених, що здобули зван-

ня повного професора, жінок в середньому 21-28%, а в інженерних науках – лише 5%. Відповідно спостерігається гендерна нерівність у зайнятті керівних посад у вищих навчальних закладах (наприклад, всього 16% деканів-жінок у медичних вишах) та в оплаті праці вчених, яка у жінок на 25-40% нижча, ніж у чоловіків [4,5,9]. Тому запропоновано декілька нових стратегій для просування наукової кар'єри жінок [10], а саме:

- запровадити пряму фінансову підтримку шляхом виділення грантів на оплату догляду за дітьми, старими батьками чи на сім'ю, оскільки складність поєднання вченою наукової роботи, материнських та сімейних обов'язків є головною причиною як відтоку висококваліфікованих жінок після здобуття ступеня PhD з наукового середовища, так і гендерної вертикальної сегрегації в науці;

- надавати більшого значення психологічним і культурним стратегіям, спрямованим на подолання гендерних стереотипів у суспільстві, які часто бувають слабо вираженими та неусвідомленими, але можуть обумовлювати нижче представництво жінок в науках фізико-математичного, інженерного профілю та на вищих академічних позиціях. Наприклад, опитування свідчать, що вплив гендерної дискримінації на власну кар'єру відчувають 52% жінок і лише 2% чоловіків [5], часто це спричиняє заниження самооцінки жінок-вчених. Ефективним тут може бути забезпечення культури досліджень, яка надаватиме середовище рівної підтримки кар'єри і чоловіків, і жінок;

- внести чіткі зміни в плани освітніх закладів, щоб тренінг з усвідомлення гендеру був стандартним компонентом програми орієнтації учнів та студентів. Популяризувати досягнення жінок-вчених, сприяти тісному співробітництву між школами і університетами з метою широкого залучення випускниць до сфери наукової та інноваційної діяльності;

- забезпечити обов'язкове включення гендерного підходу у процес здобуття знань, інноваційні цикли та оцінку результатів; враховувати не кількість, а якість наукових публікацій, оскільки через сімейні обставини кількісні показники у жінок можуть бути нижчими;

- створювати банки даних висококваліфікованих жінок-вчених різних професій, які можуть виступати кандидатами на вищі позиції, консультантами, входити до відповідних структур, що розробляють наукову політику та оцінюють її результати;

- запровадити інституційну звітність щодо інтегрування гендерного підходу у практичну діяльність шляхом заведення для установ спеціальної картки з гендерної рівності, куди заносити статистичні дані щодо кількості жінок серед магістрів, аспірантів, професорів, керівників департаментів, учасників комітетів, конференцій та семінарів, а також щодо заходів з підтримки жінок-матерів тощо. Впроваджувати принцип гендерної рівності в модернізацію дослідницьких інституцій і в їх структурні зміни та відзначати позитивні практики в просуванні наукової кар'єри жінок;

У новому стратегічному документі ЄС на 2016-2019 рр наголошено, що проблема гендерної рівності і надалі залишається важливою в усіх напрямках сучасної політики цієї структури [11]. У сфері наукових досліджень та інноваційній політиці цю проблему планується вирішувати шляхом підтримки програми «Горизонт – 2020» і шляхом співробітництва науково-дослідних організацій країн-членів в межах Європейського дослідницького простору. При цьому визначено три цільових напрямки, а саме: гендерна рівність в науковій кар'єрі, гендерний баланс у прийнятті рішень і інтеграція гендерного підходу у дослідження та інновації.

Рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт – 2020» стартувала в 2014 р і триватиме до 2020 р., вона охоплює такі компоненти: передова наука, індустріальне лідерство, соціальні виклики. У робочій підпрограмі на 2016-2017 рр гендерний напрямок детально задекларовано в 108 із 568 тем, а для збалансування складу груп з прийняття рішень встановлено квоти: 40% жінок для експертних груп і 50 % – для консультативних груп. Інтегрування методів аналізу внеску статі та гендеру в фундаментальні та прикладні дослідження університетам і управлінським організаціям рекомендовано визначати за допомогою уже апробованих підходів, таких як фіксування кількості залучених жінок, фіксування інституцій, що просувають гендерну рівність в науковій кар'єрі шляхом структурних змін в організації досліджень, та фіксування знань чи гендерованих інновацій, які стимулюють розвиток наукових досліджень і технологій.

Очевидно, що досвід по впровадженню гендерної рівності в соціокультурну і наукову сфери важливий і для нашої країни, хоча гендерна історія посттоталітарних держав, до яких належить Україна, складніша порівняно з західними країнами, оскільки є велика невідповідність між високою професійною активністю жінок

і консервативною світоглядною гендерною ситуацією. У нас на цю ситуацію накладаються кризові явища, які зумовлюють значне зниження фінансування науки, критичне падіння престижності наукової праці, старіння наукового потенціалу і відтік висококваліфікованих кадрів як з наукової сфери, так і з країни взагалі. Впродовж багатьох років Незалежності наша громадська організація досліджувала різні аспекти проблеми гендерної рівності в українській науці, результати висвітлено в матеріалах усіх п'яти вищезгаданих конференцій. Починаючи з 2001 р. ми фіксували стабільне досягнення гендерної рівності серед здобувачів першого наукового ступеня кандидата наук, а також помітне зростання кількості жінок – докторів наук. Але очевидно, що ця ситуація не є результатом розумної гендерної політики, якої практично не було, а є наслідком відтоку мобільнішої чоловічої компоненти з низькооплачуваної наукової галузі.

Певні сподівання на покращення фінансування окремих наукових проектів можна покладати в зв'язку з підписанням у 2015 р. Угоди між Україною та ЄС про участь нашої країни у Рамковій програмі ЄС «Горизонт —2020». Однак важливо, щоб дослідниці, які зараз складають значну частину нашого наукового потенціалу, брали активну участь у цій Програмі, як і у конкурсах українських грантових програм, чого поки що бракує. Ми проаналізували участь обох гендерних груп наших науковців у програмах Державного фонду фундаментальних досліджень за 2015 р. Установлено, що середній відсоток жінок-керівників проектів у двох окремих конкурсах – на здобуття грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених та докторів наук до 45 р серед переможців складав 35%. У конкурсі «Актуальні проблеми гуманітарних наук» на долю жінок припадає 20% проектів, ще нижчим є цей показник у спільному конкурсі наукових проектів вищих навчальних закладів, наукових установ Національної академії наук та національних галузевих академій України – 23% серед пошукувачів і 15,8% серед переможців. Причому в останньому конкурсі проекти жінок брали участь лише за напрямками «Нові біологічно активні речовини для медичних застосувань» (40%) та «Вплив змін клімату на навколишнє середовище» (28%), і зовсім не були представлені за напрямками «Матеріали для трансформації енергії та енергозаощадження» і «Фізика високих енергій та проблеми теоретичної фізики». Очевидно, ці дані свідчать про те,

що за ситуацію з гендерною рівністю в нашій науці велика відповідальність лежить і на жінках-вчених, наукова активність котрих повинна бути значно вищою.

Література:

1. Троян В. Європейський науковий простір: роль жінок-вчених та український аспект / В. Троян, Н. Таран, І. Вавилова // Світогляд. – 2009. – № 1. – С. 34–39.
2. Троян В. Гендерна політика як складова освітнього і наукового простору Європейського Союзу / В. Троян // Світогляд. – 2012. – № 6. – С. 64–68.
3. Science policies in the European Union: promoting excellence through mainstreaming gender equality // European Commission Research Directorate-General: Luxembourg. – 2000. –156 p.
4. She figures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/.../she_figures_2015-leaflet.
5. Shen H. Inequality quantified: Mind the gender gap / H. Shen // Nature. – 2013. – V. 495. – № 7439. – P. 22–24.
6. Leaky pipelines for Canadian women in research [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.nature.com/news/2012/11/leaky-pipelines-for-canadian-women-in-research/html/>
7. Penner A. Gender inequality in science / A. Penner // Science. – 2015. – V. 347. – P. 234–235.
8. European Gender Summit: Quality Research and Innovation Through Equality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gender-summit.eu>
9. Pomeroy C. Gender Equality in Science Will Require a Culture Shift [Електронний ресурс] / C. Pomeroy. – Режим доступу : www.scientificamerican.com/.../gender-equality-in-s...
10. Smith K. A. Seven Actionable Strategies for Advancing Women in Science, Engineering, and Medicine / K. A. Smith, P. Arlotta, M. Watt Fiona // Cell Stem Cell. – 2015. – V. 16. – P. 221–224.
11. Strategic Engagement for Gender Equality. 2016-2019 [Електронний ресурс]. –Режим доступу : (http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/160111_strategic_engagement_en.pdf)

Trojan Vira, Taran Natalia

PROBLEM OF GENDER EQUALITY IN SCIENCE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES

The measures for the implementation of gender equality in the scientific sector to more fully use the intellectual potential of women scientists were analysed. The main achievements in this direc-

tion were summed up, and the directions in which it is necessary to focus further efforts both in research and in management science and social spheres were identified. For several decades it was carried out a large number of measures to more fully explore the possibilities of using the intellectual potential of the female half of humanity and gender equality in science, which is the main area of implementation of educational knowledge and which progress provides economic and social development of society. An increase in the participation of women in all fields of scientific research, and the average attainment of the degree of Doctor of Philosophy confidently approaching gender parity as in 28 countries of the European Union, US and Canada; significant progress over the last two decades reached also in attracting women to the fields of Science, Physics and Mathematics profile, such as geological, engineering, computer science, economics, chemistry and physics. It was found that the inclusion of the gender dimension in the process of acquiring knowledge changes their quality, efficiency and structure of research and, therefore science is not gender neutral.

The new strategy documents for the EU 2016-2019 years stressed that the issue of gender equality remains important in all areas of modern politics of this structure. In the field of research and innovation policy it is planned to solve this problem by supporting the program «Horizon – 2020» through cooperation and research organizations of member countries within the European Research Area. This identified three focus areas, namely gender equality in scientific careers, gender balance in decision-making and the integration of gender approach in research and innovation.

Key words: *science, gender equality, gender stereotypes, culture studies.*

УДК 316.2:355.01

Тетяна Цимбал
(м. Кривий Ріг)

ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ ГЕРОЇЗМУ: ВІД ІСТОРІЇ ДО ФІЛОСОФСЬКОГО ОСЯГНЕННЯ

У статті подається стислий історичний екскурс жіночого героїзму на теренах України як підтримки філософської рефлексії героїчного. Окреслюється субстанційна характеристика та визначаються особливості жіночого героїзму, який відрізняється високою мірою співпричетності, заго-стреним почуттям справедливості, відповідальності, глибиною та проникливістю, схильністю до особливої жертовності та антитетичністю.

Ключові слова: *героїзм, герой, жіночий героїзм, подвиг.*

Сучасні дискусії про національну історію, національних героїв та жертв властиві практично всім суспільствам. Немає країн, де проблеми історичної пам'яті та героїв в історії були б вирішені остаточно. Звичайно, героїзація історії та створення міфологеми героя властиві, у першу чергу, тоталітарним державам. Однак сучасна ситуація у світі, перманентні військові протистояння, локальні конфлікти викликають тривогу людства та привертають увагу широкого кола дослідників до проблеми героїзму. Крім того, з огляду на ситуацію в нашій країні, актуальність обраної теми не викликає сумнівів, тим більше, що на державному рівні все ще не існує відповідної політики вшанування героїв. Сьогодні українські герої та героїні відіграють значну роль у формуванні культурної та політичної притомності нації, у трансформуванні самого героїзму та гендерних стереотипів героїчного. Вивчення характеру героїв та сутності героїчного у соціально-філософському полі породжується і потребою реабілітації загальнолюдських моральних цінностей, без яких немає майбутнього.

Розпочинаючи дослідження феномену героїзму, необхідно усвідомлювати, що сучасний стан проблеми, спроби практичного її розв'язання та теоретичні напрацювання – це результат багатоглобового розвитку людства. Тому без стислого історичного екскурсу, без окреслення історичного аспекту формування образу героя до-

слідження не матиме шансів на успіх. Зауважимо, що таке звернення до історії або генетичного аспекту проблеми не є усталеним стереотипом наукових робіт, а виступає як необхідний перший крок будь-якого дослідження. У нашому ж випадку історичний екскурс допоможе краще зрозуміти сутність предмета, використати евристичний потенціал принципу єдності історичного і логічного та досягнути особливості конкретних форм жіночого героїзму, діалектику суб'єктивних та об'єктивних факторів формування героїчного, підвестись над емпіричним багатоманіттям певних випадків до рівня субстанційної характеристики жіночого героїзму. Пізнання одиничного і загального в контексті досягнення проблеми гендерного аспекту героїзму готує базу для створення філософської концепції героїзму, яка, у свою чергу, буде методологічною основою прикладних досліджень. Метою статті є стислий аналіз історичного аспекту жіночого героїзму в Україні, на ґрунті якого уможливується філософське узагальнення та категоріальне визначення поняття «героїзм» та окреслення особливостей жіночого героїзму.

Зауважимо, що проблема героїзму загалом та жіночого героїзму зокрема, не дивлячись на існування самого явища з найдавніших часів, залишається недостатньо дослідженою. Це стосується як історичного аспекту, так і соціально-філософського. Проте героїзм має певну історію вивчення в межах європейського контексту, а саме: у творчості Аристотеля, Святого Августина, Дж. Бруно, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Ніцше, Х. Ортеги-і-Гассета, К.-Г. Юнга, Дж. Кемпбелла, П. Сорокіна та ін.. Російські вчені акцентували увагу на духовному аспекті героїчного (С. Булгаков, Г. Плеханов, М. Реріх, П. Сапронов та ін.). Особливості формування та виявлення героїчного начала на українських теренах представлені у працях Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Грушевського, О. Кульчицького, Д. Донцова, В. Липинського тощо. Філософські аспекти літературного дискурсу героїзму яскраво представлені у творчості Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, П. Куліша, В. Стуса, Л. Костенко. Етичні засади героїзму є предметом зацікавленості сучасних українських філософів В. Табачковського, В. Малахова, С. Кримського, Т. Хорольської. Згадані розробки формують підґрунтя, на якому розгортається наше дослідження.

Власне природа героїзму закорінена у міфологічній свідомості та пов'язана з традиційними уявленнями про надприродні здібності героїв. Як правило, герой – це людина рішуча, готова йти на ризик,

жертвувати собою заради високих цілей та власної гідності. Герой свідомо обирає власну долю, бере на себе відповідальність, виявляє сили та можливості, які набагато вищі звичайної людської норми. Причому, чим складніші перепони, чим успішніше вони долаються, чим більше людина проявить волі, наполегливості та мужності, щоб виконати моральний обов'язок, перемагаючи страх, нерішучість, загартовуючи себе, тим більш цінним вважається героїчний вчинок.

Традиційно героїзм визначають як героїчний дух, образ дій, притаманний герою, а героя – як людину, що відзначається своєю хоробрістю, доблестю, самовідданістю та здійснює подвиги. Проте є й інші аспекти поняття «герой»: це і головна діюча особа літературного твору, і особа, що втілює в собі характерні риси епохи, середовища, і особа, що притягує до себе увагу певним чином або є предметом захоплення, наслідування.

В радянські часи героїзм визначали як «самовідданість, мужність, стійкість, безстрашність народів, класів та окремих людей у боротьбі за прогресивний розвиток суспільства, особливо за новий більш, високий суспільний устрій», як «здійснення видатних за своїм суспільним значенням дій, що відповідають інтересам народних мас, передових класів, та вимагають від людини мужності, стійкості, готовності до самопожертви» [9, с. 112]. Героїзм вважався історично необхідним явищем, почесним та властивим, перш за все, трудящим. Феномен героїзму став предметом досліджень з етики та естетики, частиною державної ідеології та пропаганди. Коли занепали радянські ідеали та відбулася девальвація відповідних цінностей, з'явилася ідея про зникнення героїчного як прояву високої моральності, з погляду прагматичного світорозуміння сучасної людини нівелювалися такі поняття, як «народний герой», «герой праці» тощо. Однак ми виходимо з того, що трудовий героїзм виявляється тоді, коли економічна система не працює злагоджено і ефективно, а військовий героїзм потрібний лише у часи важких випробувань. Звичайно, поняття «герой» багатозначне і типологія героїв є розгалуженою, тому і пов'язувати героїзм виключно з війною або важкою працею неможна. Є героїзм духу, науковий героїзм, материнський і громадянський тощо.

Жіночий же героїзм як особливе явище, що існує як у повсякденні, так і у часи історичних випробувань, зароджується у давні часи. Навіть Біблейська історія підтверджує, що там, де найнебезпечніше, завжди була жінка: коли розіп'яли Ісуса, а його учні

злякалися і заховалися, побоюючись переслідувань влади, саме жінки пішли до Христа за покликом серця, не лякаючись покарання, і саме жінкам-мироносицям ангел сповістив благу вість.

Пантеон героїв і героїнь формується в кожній культурі на основі народних та національних міфів та легенд. Серед героїнь в українській історії варто відзначити легендарних Либідь і Роксолану, княгиню Ольгу і княгиню Ірину Аскольдову, жінок часів козаччини, які разом з чоловіками обороняли Батьківщину від чисельних ворогів, брали участь у політичному житті й у той же час дбали про сім'ю. Українська жінка несе в собі не лише образ матері-господини, що народжує синів для героїчної боротьби своєї нації та оберігає домашнє вогнище, чекаючи свого чоловіка з військових походів. Виступаючи рівноправним із чоловіком членом суспільства, українська жінка є сильною духом і мужньою громадянкою, здатною на подвиг, на захист держави. Така жінка постає в образі козачки, що і не дивно на фоні загального козацького духу нації. В українському суспільстві цей образ досить розповсюджений, тому й суспільний розподіл робився не на жінок і чоловіків, а на козаків та інших членів суспільства. Як стверджує Д. Донцов, ще Тарас Шевченко відчув цей розподіл, а вся його життєва філософія і сам він за своїм духовним та душевним складом став представником певної верстви нації, що визначала тон і колорит України, української нації, члени якої були і в «лицарстві Запорізькім», і в чернецтві, і серед жінок тієї провідної касты [3, с. 283]. Вивчаючи роль жінки в добу козаччини та її внесок у національно-визвольну боротьбу, Г. Чикаленко-Келлер писала: «У той час козацька старшина, та й самі козаки провадили войовниче життя, обороняючи кордони перед чужими наїзниками. Жінки часто мусили йти з чоловіками в похід. Навіть брати участь у боях. Борючись разом із чоловіками за свободу своєї держави, жінки того часу проявляли енергію та силу характеру. За відсутності чоловіка українська жінка проявляла силу та впевненість, уміла дбати про себе та свою сім'ю...» [10, с. 336]

Пізніше український жіночий героїзм виявлявся на ниві політичній та просвітницькій, у боротьбі за виживання української культури та української мови в умовах російського царизму та польського шовінізму. Громадянський подвиг українок стверджував українську націю, гартував український дух. Всупереч антиукраїнській державній владі жінки дбали про освіту та духовне зростання українства, працюючи вчительками, несучи рідне слова народу у своїх творах. Серед багатьох інших в цьому контексті

особливо яскравими персоналіями є Олена Пчілка, Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка, Уляна Кравченко, Катерина Гриневичева, Ольга Дучимінська та ін., які і сьогодні є прикладом героїчного служіння рідному народу, рідній культурі. Крім того, ці жінки є героїнями у боротьбі за емансипацію, адже справжнім подвигом було не тільки вибороти право слова у чоловічому світі, а й навіть заявити про це право.

У часи Першої світової війни та боротьби за незалежну Українську державу героїчні українки брали участь у визвольному русі. Прославили українське жіноцтво дівчата-січовички, які створили бойову одиницю у січовому Стрілецтві і стали першими жінками-воїнами у бойових об'єднаннях тогочасної Європи. Особливо відзначилися Софія Галечко, Олена Степанів, Василина Ощипко, Ганна Дмитерко та ін.

Звичайно, у часи Другої Світової війни кількість жінок-героїнь значно зросла. При чому героїзм виявлявся не тільки на фронтах, де воювало у різні часи від 600 тисяч до мільйона жінок, а й на заводах та у сільському господарстві, в тилу та в госпіталях. Про жінок-військових відомо більше, адже їх прославлення вписувалось у радянську доктрину. Серед найбільш знаних героїнь війни необхідно відзначити Людмилу Павлюченко (знамениту жінку снайпера, що знищила 309 гітлерівців, у т.ч. 36 ворожих снайперів), Олександру Самусенко, що була заступником командира танкового батальйону, легендарних льотчиць Таманського легкого бомбардувального полку та багато інших. Серед санітарів середнього медичного персоналу та фельдшерів на фронті було чотири п'ятих жінок, серед лікарів – майже половина. Взагалі в жодній армії світу не воювала така кількість жінок, як в радянській в часи Другої світової.

Невідомими широкому загалу донедавна залишалися жінки, що з 1939 року та у повоєнні часи чинили спротив радянському режиму й утверджували українську національну ідею. Так «процес 59-ти», на якому судили молодих львівських патріотів, переважно студентів Львівського університету, забрав життя 42 героїнь, у тому числі 11 дівчат (усього їх було 22). Жінки-герої у лавах ОУН-УПА є частиною еліти західноукраїнських земель. Вони були не тільки ідеологами і зв'язківцями, але й розвідницями, і бійцями, й снайперами тощо.

Пізніше військовий героїзм знову поступився ідейно-патріотичному, який дозволив пропагувати в 60-ті роки ідеї незалежної української держави в умовах суворого тиску радянської влади.

Імена Атени Пашко, Ірини Калинець, Ірини Сенік, що провела 34 роки за ґратами, та ін. сьогодні широко відомі. Героїзм проявляли і жінки, вивезені на Далекий Схід та у Сибір, що зуміли у вигнанні зберегти осередки української культури та ґартували український дух.

Більшу частину своєї історії Україна перебувала в стані національно-визвольної боротьби, коли не лише чоловіки, а й жінки займали активну громадянську позицію. «...В очікуванні катастрофи, битви й героїчного чину відмінності психіки, проблеми й потреби, визначені статтю, особистими уподобаннями тощо, не важливі. Під тягарем важкого суспільного обов'язку жінка все ж таки мусить забути про власну сутність і збагнути суворі й жорстокі вимоги, які той світ ставить до неї і до її родини» [4, с. 138].

На жаль, трагічні часи, що переживає Україна, знову породжують запит на героїв. І сьогодні жінки в українській армії, жінки-лікарі й волонтери виявляють неабиякий героїчний дух у війні із російським агресором. Героїчним є і захист української культури, української самості на окупованих територіях. Героїнями є і ті матері, які зуміли виховати національно свідомих дочок і синів, гідних захистити рідну країну, відстоювати її цілісність, не шкодуючи свого життя. Таким чином новітня історія України засвідчує піднесення патріотичного, героїчного духу українського народу. Фактично саме відчуття небезпеки у власній державі, неповаги та зневіри у правлячій еліті призвели до пробудження козацького духу, героїчних якостей українців та українок.

Зауважимо, що з 1993 року українською діаспорою запроваджено Свято героїнь, яке відзначають в останню неділю лютого. Цей місяць обрали, у першу чергу, враховуючи день народження Лесі Українки, а також тому що багато з українських героїнь пішли з життя у лютому. Свято героїнь ще не набуло популярності в Україні, але його відзначення, вшановування й популяризація українських героїнь є необхідними саме сьогодні, адже це дозволить на конкретних історичних прикладах виховувати патріотизм, шляхетність духу молоді і залучати її до розбудови Української незалежної держави.

Здійснений короткий історичний екскурс підтверджує, що проблема жіночого героїзму має багатовікову історію. І це не тільки героїзм матері, трудівниці, але й героїзм борця за незалежність, громадянський, ідеологічний та військовий героїзм. Однак необхідно зауважити, що до цілей нашого дослідження не входить ретельне ви-

вчення історії жіночого героїзму, а головним завданням, яке передбачалося здійснити, було уточнення понятійного апарату з огляду на необхідність якомога точніше передати сутність явища чи процесу реальності. Незважаючи на давність самого феномену героїзму, сучасний стан розробки понятійного апарату дослідження проблеми характеризується наявністю певних проблем: від невідрефлексованості дефініцій, їхньої дискусійності, до некоректного вживання понять, заміни наукових понять повсякденними та ін. Проблематичною є і демаркація понять «героїзм» – «жіночий героїзм».

Традиційно героїзм визначається як особистісна риса людини, що передбачає здатність до здійснення подвигу – певного цілеспрямованого героїчного вчинку людини, що перетворює зовнішній світ. Виступаючи в ролі людської дії, подвиг завжди конкретний і цією конкретністю утворює реальний зміст героїзму. Тобто героїзм не може існувати поза подвигом, а подвиг поза героїчним часом – історичним відрізком, який через певні обставини вимагає від людини надмірного напруження фізичних і психічних сил. За А. Тойнбі, «подвиг стає адекватною відповіддю на історичний виклик» [8, с. 582]. Феномен героїзму визначається ментальними структурами свідомості та є одним із механізмів соціального регулювання. Героїзм викликає підвищену увагу з боку суспільства у кризові моменти розвитку, коли руйнуються сталі соціальні порядки, а формування нових потребує певного часу. Ідеальний же герой повинен відповідати не лише типовим очікуванням народних мас, а й цінностям та інтересам суб'єктів з інших прошарків соціуму.

Підкреслимо, що природа героїзму завжди пов'язана зі свідомим вибором особистістю власної долі та готовністю взяти на себе більші, ніж зазвичай, зобов'язання. Цінність героїчного вчинку зростає зі збільшенням перешкоди, яку потрібно подолати. По суті, герой – це пересічна людина, яка має свої страхи, комплекси, переживання, і саме перемога над ними формує й загартовує героїчну особистість. Власне побоювання створюють в людині стан емоційної невпевненості, бажання знайти захист та підтримку, спонукають людину до втечі. Здатність подолати такі слабкості й приводить людину до героїзму. Як підкреслює Ф. Ніцше, «... людина є дечим, що потрібно перебороти» [6, с. 274]. Загальне ж визнання подвигу, його схвалення у соціумі буде тим вищим, чим більш благородними мотивами керувався герой. Вчинок, який був породжений недобрими намірами, але набув широкого суспільно-

го розголосу, ніколи не стане героїчним. Як слушно зауважує П. Сапронов, «героїзм – найкраще виявлення самовідданості й мужності у виконанні героїчного обов'язку, що вимагає стійкості, готовності до самопожертви» [7, с. 102].

У цьому контексті можемо стверджувати, що певні типи героїзму є такими, що руйнують особистість, потребують жертвості та навіть у конкретних ситуаціях повного знищення людини. До таких типів можна віднести героя-воїна, захисника-оборонця, героя-пробуджувача, котрих історичні умови і життєва ситуація поставили на межу виживання заради своєї нації, держави. Цей аспект можемо назвати «негативною стороною» героїзму, що, з одного боку, підносить героя над іншими, а з іншого – дає можливість замислитися над необхідністю жертвості. З іншого боку, за В. Стусом, «з усіх можливих героїзмів за наших умов існує тільки один героїзм мучеництва – примусовий героїзм жертви» [1, с. 274].

Позитивний героїзм несе в собі консолідацію, спокій, відчуття необхідності й значущості своєї справи. Це героїзм жінки-матері, героїзм селянина та робітника, героїзм щоденної праці, що не формує критичних ситуацій і не потребує радикальних, швидких дій. Його можна визначити як повсякденний життєвий героїзм. Як правило, людина виявляє відвагу частіше в малому, ніж у великому; прояви такого буденного героїзму є такими ж потрібними, ніж «гучні» героїчні вчинки. Маленькі герої повсякденності «здійснюють справжні подвиги з мужністю, гідною титанів, хоча це звичайні люди» [2, с. 67]. Як стверджує Д. С. Гусман, у кожного свої критерії героїзму, «кожен хоче по-своєму змінити, поліпшити цей світ, зробити його трішечки іншим, ніж він є... Отут, у кожному, зі своєю вдачею, і є герой повсякденності, котрий домагається втілення у життя, бодай почасти, своїх мрій» [2, с. 68]. Героїзм повсякденності полягає в тому, щоб бути іншим, відмінним, кращим, порядним, чесним, високоморальним, у той час, коли інші обирають пристосовництво, ніцість, сірість. Героїзм – «вбачати в кожному дні, в кожному вчинку випробу, в якій задіяні наші сили – від фізичних до найтонших інтелектуальних і душевних» [2, с. 70]. Проте героїка повсякденності не є загально визнаною. Традиційно до героїчних зараховують вчинки, що потребують самопожертви, сміливості і навіть жорсткості.

Природним же для жінки є зовсім інший стиль життя: вона традиційно призначена піклуватися, народжувати, а не боротися і навіть вбивати ворогів. Звертаючись до класифікації окремих іс-

торичних типів українських героїв з огляду на їх соціальну характеристику та суспільно-культурний контекст групи, що творить героїчний образ, О. Нельга виділяє такі етноархетипні символи українства, як матір-господиня, хлібороб-землероб, захисник-охоронець [5, с. 142]. Проаналізувавши особливості українського філософського дискурсу, специфіку формування українськими філософами, науковцями та літераторами образу героя, вважаємо за потрібне додати до цього списку й героя-пробуджувача як одну з основних складових загального українського героїзму. Саме такі герої та героїні пробуджують почуття національної гідності, спонукають народ до національно-визвольної боротьби та розвитку. Розглядаючи героїчний тип матері-господині, української жінки, слід зазначити, що за своєю природою жінка – створіння тендітне і, на перший погляд, зовсім не здатне на виконання героїчної місії, жінка традиційно призначена піклуватися, народжувати, а не боротися і навіть вбивати ворогів. але історія української нації протягом віків свого поставання доводить протилежне: українська жінка представлена і у трьох інших етноархетипах героїзму.

Хоча для жінки було б більш характерно надихати чоловіків на героїчні вчинки заради держави, свого народу, власної родини, але, з іншого боку, в жінці від природи закладений інстинкт захисту інших та їх збереження. Саме тому героїзм української жінки починається з родини, власних дітей і розповсюджується на ціле суспільство в часи загрози. Причому з часів Другої світової війни зберігся стереотип жінки, що може і повинна і в полі працювати, і на заводі, і шити й готувати, і народжувати, і виховувати, вчити і воювати. По суті психологічно ми все ще живемо стереотипами війни. Але в часи війни така багатофункціональність жінок була необхідною, сьогодні ж вона спонукає чоловіків до інфантильної бездіяльності, а жінку надто виснажує.

Звичайно, жінці, яка займає активну громадянську позицію і самореалізовується у соціумі, набагато важче в житті. Проте жінки такого складу наперекір труднощам йдуть вперед не заради себе, а заради Іншого, заради цілого народу, нації. Як бачимо, українська історія дає чисельні приклади того, що жінка з'являється всюди, де тяжко й небезпечно, а історичні постаті величних, героїчних українських жінок захоплюють сучасників та є прикладом для майбутніх поколінь.

Отже, вивчення історії жіночого героїзму на теренах України допомогло розробити філософські концептуальні основи дослі-

дження героїзму, визначити категоріальний апарат та особливості його застосування у полі соціальної філософії, а саме: 1) героїзм обумовлюється комплексом об'єктивних та суб'єктивних факторів, при чому перші діють опосередковано в контексті особистісних моральних цінностей; 2) героїзм визначається нами як вираження іманентної онтологічної сутності людини, покликання до подолання тлінності тіла та утвердження безсмертя духа, знаходяться на межі буття і небуття; героїзм – це кульмінаційна точка екзистенціювання, що може одночасно бути трагічним та ставати джерелом натхнення, пробудження для інших, це подолання страху смерті, коли внутрішня сила витісняє інстинкт самозбереження; героїзм – це засіб організації соціальної реальності за конкретних історичних умов, коли ціною мужності, стійкості, самопожертви, людина сприяє вирішенню граничної ситуації в житті спільноти, соціуму, держави, включаючись у формування відповідного змісту соціокультурного поля та сприяючи прогресу; 3) жіночий героїзм відрізняє особлива жертвовність, висока міра співпричетності, загострене почуття справедливості й відповідальності, глибина та емоційність; жіночий героїзм є болючим явищем, адже основною відмінною його рисою є антитетичність як поєднання непокерованих начал – народження-піклування і руйнації (або саморуйнації) в ім'я вищих ідеалів; антитетика збагачує образ жінки-героїні і надає жіночому героїзму особливої трагічності, глибини та проникливості.

Представлені ключові поняття концепції героїзму, звичайно, не мають претензій щодо безперечності та повної вичерпності, адже соціокультурна реальність та світ екзистенції багатовимірні. Проведене дослідження продемонструвало, що проблема жіночого героїзму має багатовікову історію, відзначається потенційним багатством смислів та можливостей трактування, багатогранністю та глибиною, і тим самим відкриває найширші можливості полідисциплінарному науковому дискурсу для її подальшого теоретичного осмислення та практичного дослідження.

Література:

1. Волинська Л. В. Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / Л.В. Волинська. – Торонто : Смолоскип, 1987. – 402 с.
2. Гусман Д. С. Герой повсякденності: Роздуми філософа. – К. : Новий Акрополь, 2004. – 117 с.
3. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. – 396 с.

4. Леви-Стросс К. Структура мифов / К. Леви-Стросс // Вопросы философии, 1970. – № 7. – С. 154–164.
5. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій / О. В. Нельга. – К. : ТанDEM, 1997. – 214 с.
6. Ницше Ф. Сочинения: в 2-х тт. / Ф. Ницше. – СПб. : Кристалл, 1998. – Т. 1. – 688 с.
7. Сапронов П. А. Феномен героизма / П. А. Сапронов. – СПб. : Гуманитарная академия, 2005. – 512 с.
8. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991 – 736 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Чикаленко-Келлер Г. Спогади / Г. Чикленко-Келлер. – К. : Темпора, 2003. – 547 с.

Tsybal Tatyana

THE GENDER DIMENSION OF HEROISM: FROM HISTORY TO PHILOSOPHICAL COMPREHENSION

The article notes that the modern state of the problem of heroism, attempts of practical solutions and theoretical developments is the result of centuries of human development. Therefore, without a short historical discourse, without outlining the historical aspect of shaping the image of the hero the study will have no chance to success. Such an appeal to history or to genetic aspect of the problem is not well-established stereotype of scientific works, but acts as a necessary first step of any study. In our case, historical excursus helps to better understand the nature of the research subject, to use the heuristic potential of the principle of historical and logical unity, and to comprehend the peculiarities of specific forms of female heroism, the dialectic of subjective and objective factors of formation of the heroic, to rise above the empirical diversity of certain cases to the level of substantial characteristics of female heroism. Knowledge of individual and overall in context of understanding the gender aspect of heroism is preparing a base for creation of the philosophical concept of heroism, which, in turn, will be the methodological basis of applied research. And in fact as history helps to define leading concepts that the course work was updated and enriched with content, as well as the author's understanding of the role of the historical perspective as a basis for philosophical reflection of the heroic is served in the article. In addition, the features of women's heroism, which is characterized by a high degree of empathy, a keen sense of justice, responsibility, depth and insight, and a tendency to sacrifice.

Key words: heroism, hero, female heroism, hero-stimulus.

МОЛОДІ НАУКОВЦІ

УДК

Світлана Докіна

(м. Кишинів, Республіка Молдова)

НАСИЛЬСТВО АБО ПОРЯДОК В РОДИНАХ ГАГАУЗЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВДНЯ БЕССАРАБІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ- ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ) НА ОСНОВІ ФОЛЬКЛОРНИХ МАТЕРІАЛІВ

Стаття розглядає випадки та приклади родинного насильства в патріархальних сім'ях болгарських і гагаузьких переселенців півдня Бессарабії кінця 19-початку 20 століття. Джерелом аналізу є фольклорні матеріали (прислів'я, приказки, пісні) цих народностей.

Аналіз фольклорних матеріалів ілюструє, що в патріархальних сім'ях болгарських і гагаузьких колоністів мали місце випадки застосування сімейного насильства. За традиційним, патріархальним звичаєм, така поведінка голови родини була однією з умов виживання сімей, що відзначалися великою кількістю членів, де вимагались беззаперечна покірність старшим, дотримання установлених родинних стосунків, особливості – підкорення і таке інше.

У даному контексті хотілося б відзначити, що в прислів'ях, піснях цих народностей неодноразово зазначається принижене, зневажливе становище жінок і дітей у подібних сім'ях. Незважаючи на те, що в патріархальній родині до старших членів сім'ї культивується шанобливе ставлення, фольклорні матеріали неодноразово демонструють і випадки зневажливого ставлення до старих людей в сім'ях дорослих дітей.

У гагаузькому та болгарському фольклорі знайшов відображення процес послаблення традиційних норм, котрий виявлявся в падінні авторитету старших перед молодшими, батьків перед дітьми. Подібні зміни традиційних норм і цінностей були пов'язані з посиленням капіталістичного розвитку та розпадом родинної спільності.

Ключові слова: болгарські та гагаузькі колоністи, родинне насильство, патріархальна сім'я, становище жінки, патріархальний тероризм, фольклорні джерела.

З переселенням у Бессарабію болгарські та гагаузькі колоністи привезли з собою все, що характеризувало ці народності на початку 20 століття: розмовну мову, особливий менталітет, досвід господарювання, звичаї в родинному й суспільному житті, вірування, фольклорне багатство та інше.

В поданій статті ми обмежимося фольклорними джерелами, які є важливою складовою частиною духовної культури народу й вміщують в собі цінні вікові свідчення про життя народу. Через відсутність інших джерел (наприклад, археологічних, писемних та інших) фольклорні матеріали – єдине джерело, яке допомагає відновити життя та побут окремих народів. Яскравим прикладом такого твердження може слугувати історія й фольклор болгар та гагаузів, які переселилися на південні окраїни Російської імперії після російсько-австро-турецьких воєн 18 століття [6, с. 10]. До цього слід додати, що до кінця 19 століття гагаузи були ще й неписьменним народом.

Метою представленої статті є вивчення проблем родинного насильства в сім'ях болгарських і гагаузьких колоністів півдня Бессарабії кінця 19 – початку 20 століття на основі фольклорного матеріалу.

Сім'я – один із найдавніших і значущих суспільних інститутів. Як зазначали дослідники 19 століття, «у болгар до цього часу (до 1878 р. – прим. авт.) зберігається старослов'янський звичай жити великими сім'ями або «задругами»,...так що сімейство іноді складається з декількох десятків чоловік..., але всі вони підчиняються головному хазяїну в сім'ї, котрий називається «дядо» або «домочина» [11, с. 477]. Російський етнограф кінця 19 століття В. Мошков стверджував, що «устрій гагаузької сім'ї – чисто патріархальний, з сильною перевагою батьківської влади» [10, с. 1]. До речі, батько має над дітьми «право життя й смерті» [Там же, с. 2].

Патріархальний тип сім'ї характеризується безперечним керуванням (пануванням) найстаршого члена сім'ї, яскраво вираженою залежністю жінки від чоловіка та дітей від батьків. Всі діти, навіть ті, що вже взяли шлюб, залишалися з батьком, котрий мав над ними й онуками безумовну владу. Власність же ділилася; нею, а також роботою, керував виключно голова сім'ї. Після смерті батька спадкоємцем ставав один із синів, який визначався заповітом [1, с. 25].

В умовах патріархальної сім'ї досить часто зустрічались випадки так званого «патріархального тероризму» – систематичного застосування фізичного й психологічного насильства до жінки або дітей з боку чоловіка [5, с. 208]. Тобто носієм зла та його жертви були найближчі люди: жінки, діти [12, с. 127], а іноді й старі батьки. Невипадково рівень розвитку суспільства оцінюють по ставленню в ньому до жінок, людей похилого віку, дітей.

Про безперечну владу голови роду над дітьми говорять болгарські прислів'я: «Кога баштата говори, децата да мълчат» («Коли говорить батько, діти мовчать») [3, с. 171].

Незважаючи на те, що дітей любили, їх дуже часто карали фізично: у болгар про це свідчить прислів'я «Нека плаче детето, да не плаче после майката» [4, с. 248] – «Нехай дитина плаче зараз, щоб потім мати не плакала».

Незважаючи на незаперечну повагу до старших, фольклор все ж таки зберіг до нашого часу й обурливі, огидні випадки, коли діти погано поводитися зі своїми немічними батьками. Про це свідчать болгарські прислів'я: «Млад бях: «Мълчи, ти не знаеш»; остарях: «Кой те пита?» («Маленьким був: «Мовчи, ти не знаєш», постарів: «Хто тебе питає?»), «Човек два пъти става слуга вкъщи: кога е малък и кога е стар» («Людина двічі стає слугою в хаті: коли вона маленька і коли постаріла») [7, с. 16]. І в болгар, і в гагаузів (між іншим, як і в інших народів Європи) зустрічається сюжет казки про невдячного сина, котрий зробив корито для годування свого немічного старого батька, а потім його власний малолітній син почав вирізати подібне корито вже для нього, свого тата [7, с. 33].

Іноді випадки насильства стосовно старих людей були просто жахливі: наприклад, коли невістка готувала для свекрухи голубці з тютюнового листа, давала їй чай з крейдою, а не з цукром [14, с. 207] і, врешті-решт, вигнала свекруху з хати.

У гагаузькому фольклорі є пісні (*Oollan boba daavaya giderlär* / «Батько з сином ідуть до суду», «*Mariya*» / «Марія»), в основу сюжету котрих покладено випадки судової позови між дітьми та старшими батьками.

Жінка в сім'ї болгарських колоністів повинна була підкорятися чоловіку, котрий мав право навіть бити її, що, між іншим, осуджувалося суспільством: «Ако биеш жена си, биеш глава си» («Якщо б'єш свою дружину, б'єш себе по голові») [2, с. 247]. Гагаузькі прислів'я, що стосується приниженого стану жінки в сім'ї: «Хто

не б'є свою дружину хоча б один раз в тиждень, того дружина обов'язково зрадить», «Сім жінок по розуму дорівнюють одному чоловікові» [9, с. 129].

В репертуарі гагаузів Молдови є пісні, в основі яких сюжет про те, як батько, у якого померла дружина, не знайшовши їй подібної, вирішив одружитися з власною дочкою, тому що вона була подібна до матері (пісні «Рахель», «Тудорка») [8, с. 109]. Як бачимо, в гагаузьких селах зустрічались випадки інцесту, хоч суспільство це явище через пісні засуджувало (цитата з пісні: «Хто це бачив, хто це чув?») [Там же, с. 341].

Насильство над жінкою чинилося часто ще до весілля. У болгар і гагаузів того часу було повір'я, що викрадена жінка має міцніше здоров'я, бо вона була таємно уведена, отже, захищалася від злих духів. Окрім цього крадіжка була вигіднішою в економічному, фінансовому плані (не треба було робити весілля за всіма правилами). З цієї причини серед цих народів у зазначений період була дуже поширена крадіжка наречених. Парубок силоміць приводив кохану до себе додому, оволодівав нею фізично, щоб вона не мала змоги повернутися до своїх батьків. Оскільки дівчина вже не була цнотливою, з нею ніхто не хотів одружуватися, і тому батьки дівчини повинні були погодитися на її шлюб з викрадачем [13, с. 1471].

Невістка, яка прийшла в нову сім'ю, нерідко ставала об'єктом насильства для свекрухи. В пісні, що виконувалась при заплетенні коси гагаузькій нареченій, є натяк на те, що життя в оселі свекрухи буде гірким:

Ana-bobu kapusu-	Батьківський дім –
Eşil feslen kokusu,	Пахощі зеленого базиліку,
Kayna- kaynata kapusu-	Дім свекрухи та свекра –
Hacı pelin kokusu.	Гіркий запах полину [Цит. по: 8, с. 222].

Але жертви патріархального насилля найчастіше терпляче зносили знущання родичів. Таке досить терпиме ставлення до насильства в патріархальному суспільстві, на наш погляд, пояснюється тим, що людина в ньому розглядалася не як окрема особистість, що було типовим для Заходу, а як представник сім'ї та роду.

Отже, в сільських общинах гагаузів і болгар півдня Бессарабії кінця 19 – початку 20 століття фольклор виконував важливу виховну функцію й сприяв збереженню традиційних цінностей: по-

вага, шанобливе ставлення до старших і батьків, верховенство чоловіка, підлегле становище жінки и т.п.

Загалом можна говорити про те, що в гагаузькому й болгарському фольклорі знайшов відображення процес послаблення традиційних норм, який відображався в падінні авторитету старших перед молодшими, батьків перед дітьми. Подібні зміни традиційних норм і цінностей були пов'язані з посиленням капіталістичного розвитку й розпадом сімейної общини.

Література

1. Астахова Ю. Г. Социология семьи : [учебное пособие] / Ю. Г. Астахова. – Липецк : Издательство ЛГТУ, 2012. – 64 с.
2. Български пословици и поговорки / съст. Милко Григоров и Костатин Кацаров. – София : Изд. Науки и изкуство, 1986. – 544 с.
3. Български предания и легенди, гатанки, пословици и благослови, / съст. А. Калоянов. – Велико Търново, 2000.
4. Българско народно творчество в 12 тт. – София : Изд.Български писател. – Т. 12. – 1963.
5. Геронимус И. Корни домашнего насилия / И. Геронимус // Отечественные записки. – 2013. – № 2(53).
6. Грек И. Българите от Украина и Молдова. Минало и настоящее / И. Грек, Н. Червенков. – София : ИК «Христо Ботев», 1993. – 296 с.
7. Ка се казвали дедите ни? / съст. С. Кьосева. – Будапешта, 2008.
8. Квилинкова Е. Н. Гагаузский песенный фольклор / Е. Н. Квилинкова // «Грамматика жизни». – К. : «Elan INC» SRL, 2011. – 568 с.
9. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда / В. А. Мошков // Этнографическое обозрение. – 1901. – № 1.
10. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда / В. А. Мошков // Этнографическое обозрение. – 1901. – № 2.
11. Народы России // Издание редакции журнала «Природа и люди» – СПб, 1878.
12. Попова И. В. Опыт исследования проблемы семейного насилия / И. В. Попова // История. Социология. Культурология. Этнография. – Выпуск № 4. – 2012.
13. Стойков Н. Религиозно-нравственное состояние болгарских колоний в Бессарабии / Н. Стойков // Кишиневские епархиальные ведомости. – Кишинев, 1910. – № 41.
14. Тартарен из Тараскона Баба Чана // сб. Живая старина в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – нач. XX вв. // Под ред. И. Ижболдиной. – К. : Civitas, 2012.

Dokina Svetlana

VIOLENCE OR ORDER IN THE FAMILIES OF GAGAUZ COLONISTS FROM THE SOUTH OF BESSARABIA (THE END OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY) ON THE BASIS OF FOLKLORE

The article examines the incidents and the examples of violence in patriarchal families of Bulgarian and Gagauz settlers from the South of Bessarabia in the late-19th and early 20th centuries. The author uses folklore materials (proverbs, sayings, songs) of these nationalities as reliable sources of information.

The analysis of folklore materials proves that there were incidents of domestic violence in the families of Bulgarian and Gagauz colonists. According to traditional patriarchal style of life such behaviour of the head of the family was one of the conditions of the survival of the family with lots of members when absolute submission to elders, the maintenance of family relations, especially of submission, were expected.

In this context, the author would like to mention that the songs of these nationalities point to the humiliating status of women and children in such families. In spite of the fact that in patriarchal families the respect to elders is cultivated, folklore materials display very often the incidents of humiliating situation of old people in the families of their grown up children.

Bulgarian and Gagauz folklore reflects the process of traditional norms weakening which manifested itself in the decline of authority of the elders in the eyes of the young or of the parents to their children. Such changes of traditional norms and values were connected with strengthening of capitalistic development and disintegration of a family community.

Key words: Bulgarian and Gagauz colonists, domestic violence, patriarchal family, woman situation, patriarchal terrorism, folklore sources.

УДК 316.344.24 (476)

Алеся Соловей
(г. Минск, Беларусь)

БАРЬЕРЫ, ТРУДНОСТИ И ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕНЩИН

Рассматриваются проблемы и трудности, с которыми сталкиваются женщины-ученые в профессиональной деятельности, а также трудности при построения научной карьеры. Выделяются социально-культурные, социально-биологические и социально-психологические факторы, препятствующие карьере женщины в науке. Акцент делается на таких «барьерах» в научной карьере как модель «тройного наказания», «стеклянный потолок», гендерные стереотипы, вертикальная сегрегация.

Ключевые слова: женщины-ученые, «барьеры» в научной карьере, модель «тройного наказания», «стеклянный потолок», гендерные стереотипы, «ролевой конфликт работающей женщины», вертикальная сегрегация.

Женщины-ученые существовали в каждой культуре на протяжении всей истории развития общества, однако успеха они могли добиваться только в той среде, где позитивно относились к научным занятиям, как в целом, так и к научной деятельности конкретно женщин, в частности. Сторонники европейского и американского движений за эмансипацию женщин стали уделять основное внимание не столько достижениям женщин в науке, сколько препятствиям, которые стоят на пути женщин и мешают им добиваться успеха в науке. Однако, даже с появлением в 20-30-х гг. XX века истории науки как самостоятельной дисциплины, исследования, посвященные месту женщин в истории науки, носили эпизодический характер. Положение стало меняться лишь тогда, когда сами женщины-ученые стали писать о проблемах, с которыми они сталкиваются в научном сообществе. В основном это были исследования биографического характера. Но все же, женщины-ученые рассматривались как исключение из правил, а правило – «мужская» наука, «мужские» нормы и критерии научного результата [4, с. 7-9].

К концу 1970-х гг. был накоплен значительный материал, позволяющий оценить роль и место женщин в науке и который послужили стимулом к развитию критических исследований, направленных на выявление дискриминационных механизмов, действующих в структуре научных институтов. Данные исследования («Двойная зависимость: цена женского меньшинства в науке», «Сексизм и наука» и др.) доказывали маргинальное положение женщин-ученых, описывали явления запаздывания женской карьеры, влияние «стеклянного потолка» на построение женщинами научной карьеры [1].

В условиях феминизации современной науки вхождение женщин в науку рассматривается как активное вовлечение их в сферу высококвалифицированного труда и научного творчества. При этом женщины редко достигают вершин академического статуса. Женщины-ученые всего мира проделали сложный путь в борьбе с дискриминацией, однако, и сегодня женщины сталкиваются с трудностями в карьерном росте.

М. Россистер, изучавшая борьбу американских женщин-исследователей за свои права, выделяет две основные формы половой дискриминации, которые долгое время существовали в научном сообществе и до сих пор полностью не изжиты. Первая – вынуждает женщин выполнять так называемые строго определенные «женские виды работ», к примеру, вычисление астрономических данных или каталогизация коллекций по естественной истории. Вторая – принуждает одаренных и талантливых женщин оставаться на положении помощников, которое получают небольшое денежное вознаграждение. Не случайно первые женщины, которые стали лауреатами Нобелевской премии (Мария Складовская-Кюри, Ирен-Жолио-Кюри, Герт Ф. Кори), работали со своими мужьями, так как научное сообщество открывало свои двери «исследовательским парам», нежели женщинам, которые работали в одиночестве [4, с. 10].

Научная карьера женщин в отличие от мужчин складывается медленнее и требует больших усилий, что может быть связано с так называемой моделью «тройного наказания». В данной концепции выделяются три «барьера», с которыми сталкиваются женщины при построении своей научной карьеры. Во-первых, укоренившееся в обществе мнение о том, что наука – мужская сфера деятельности, где представительницы слабого пола неуместны и

нежелательны. *Во-вторых*, распространенное убеждение в том, что женщина менее компетентна как ученый. *В-третьих*, реальная «повседневная» дискриминация, проявляющаяся через систему вознаграждения: занижение оплаты труда, научного признания и поощрения прежде всего на высоких уровнях [7, с. 695].

Выделяют несколько причин, которые мешают женщинам поверить в свои возможности, и тем самым ограничивают их участие в научных исследованиях. К первым относятся традиции и «культурные экспектации», которые в процессе взаимодействия ребенка с окружающим миром интериоризуются и влияют в дальнейшем на его мотивацию, систему ценностей, уровень тревожности и уверенность в себе, в конечном итоге и на выбор карьеры. Ко вторым – внушаемые родителями и педагогами представления о стереотипных половых ролях, о «мужском» и «женском» типах поведения, «мужских» и «женских» профессиях. К третьим – скрытая и явная дискриминация женщин, которая существует в научном сообществе [5, с. 129].

Социально-культурные барьеры, интегрирующая основа которых – это сохраняемая и воспроизводимая система патриархатных отношений, также являются препятствием для профессиональной научной деятельности. Данная система начинает проявляться с этапа социализации, где определенной структурой воспитания формируется традиционное отношение к предназначению женщины. В рамках подобного отношения женщина рассматривается в первую очередь как хозяйка дома, семьи. Роль мужчины же ассоциируется главным образом с профессиональной деятельностью. Такая регламентированность ролей мужчины и женщины часто используется сторонниками ее сохранения для объяснения якобы отсутствующей у женщин ориентации на профессиональную научную деятельность. Они полагают, что женщины, которым «самой природой предназначено» быть матерью «не осознают такой потребности» или «им это не свойственно» [8, с. 103]. Следовательно, формируется предубеждение – стереотип негативного отношения к участию женщин в профессиональной деятельности, и в особенности – к участию в управлении.

Среди факторов, препятствующих профессиональному продвижению женщин-ученых по карьерной лестнице, следует отнести их «биологическое» предназначение – материнство. По результатам западных исследований в условиях экономической

стабильности общества и нормального функционирования науки социально-биологические факторы не оказывают существенного отрицательного влияния на научную продуктивность женщин (если рассматривать ее на достаточно длительном отрезке времени). Однако данные факторы негативно воздействуют на их вертикальную мобильность, при этом ограничивая возможности более динамичного продвижения на новые, высокие должности. Говоря о социально-психологических факторах, следует сказать, что нет серьезных различий в когнитивных способностях в зависимости от пола, которые позволили бы обосновать низкий уровень научных достижений женщин. Единственное общепризнанное различие, установленное в ходе многочисленных психометрических исследований, состоит в том, что у женщин сильнее развит вербальный интеллект, а у мужчин – зрительно-пространственный. Мешают научной карьере женщин и социально-статусные причины. Как правило, женщины выполняют нетворческую, рутинную работу в науке, так как они обычно более аккуратны, пунктуальны, исполнительны и терпеливы. Подобного рода технические виды работ необходимы для развития любой научной дисциплины, однако они не дают признания и не способствуют женщине состояться, как ученому [7, с. 696]. Занимаясь нетворческими видами работ, в большинстве своем женщины сконцентрированы на нижних профессиональных уровнях науки. Таким образом, преобладание в содержании выполняемой работы нетворческих компонентов влечет за собой более низкий удельный вес научных достижений и невысокий статус женщины в социальной структуре науки.

Среди социальных факторов, препятствующих карьере женщины в науке, наиболее часто упоминается так называемый «стеклянный потолок» – искусственно созданные барьеры, основанные на предрассудках, которые не позволяют квалифицированным работникам, в первую очередь женщинам и представителям национальных меньшинств, продвигаться по службе и занимать руководящие посты в организациях. По мнению зарубежных исследователей (Ш. Берн, Н. Карп-Руфино и др.), к основным составляющими данного барьера можно отнести следующие социальные установки: 1) предназначение женщины – это забота о семье и введение домашнего хозяйства, карьера – дело мужчин; 2) женщины по своей природе не обладают необходимыми деловыми качествами, позволяющими добиться успеха в карьере; 3)

карьера не совместима со счастливой личной жизнью женщины [6, с. 209]. Данные установки можно отнести к гендерным стереотипам, которые складывались под влиянием традиций и глубоко укоренились в современном обществе.

Гендерные стереотипы (стандартизированные представления о моделях поведения и чертах характера, соответствующие понятиям «мужское» и «женское»), порождают скрытую дискриминацию женщин, которая проявляется в искусственном замедлении профессионального продвижения, отказе в научном признании и соответствующем поощрении. Стереотипное убеждение в том, что женщины менее компетентны и не способны заниматься наукой, порождает представление о науке как мужской сфере деятельности, что в свою очередь порождает превалирование мужчин в руководстве наукой. Стереотипное представление о «мужских» и «женских» психологических характеристиках и типах поведения является одним из препятствий в научной карьере женщины. «Женская» модель поведения приводит к заниженности притязаний на успех в научной сфере. Влияние оказывает и распространенный стереотип о том, что женщины склонны только к гуманитарным и социальным наукам, интеллектуальные качества женщин не позволяют заниматься точными и техническими науками.

Препятствует профессиональному и карьерному росту в науке проблема двойной нагрузки женщин, которая связана с выполнением ряда работ по дому и материнскими функциями. Фактически женщина постоянно работает в две смены: вне дома (профессиональная деятельность) и дома (ведение домохозяйства и воспитание детей). Следовательно, стоит говорить не о двойной, а о тройной нагрузке женщины: работа + домохозяйство + дети. Это приводит не только к физическим и психологическим перегрузкам, но и является причиной так называемого «ролевого конфликта работающей женщины». Этот внутриличностный конфликт возникает вследствие высокой значимости для женщин успеха как в профессиональной деятельности, так и в семье [3]. Карьерные притязания женщин несовместимы с полноценным исполнением функции воспитания детей. Яркий тому пример: «уход» аспиранток и молодых ученых на ранних стадиях академической карьеры, который связан с социально-биологической ролью женщины, состояться как мать. Время, которое женщина тратит на роль матери, отбрасывает ее от научной карьеры. Тем самым на лицо противо-

речие между социальной ролью женщины (матери, жены, домашней хозяйки) и ее профессией. К препятствиям в академической карьере женщины следует отнести также преобладание вертикальной сегрегации, которая выражается в доминировании мужчин на более высоких должностях, где больше властных полномочий и выше заработная плата. Барьером оказывается и стигматизация образа женщины, занимающейся наукой (по типу «серая мышь» или «синий чулок»).

Все это приводит к тому, что современным женщинам-ученым приходится постоянно соотносить стратегии своей профессионализации с требованиями традиционной гендерной роли. В свою очередь, это ограничивает женщину в выборе путей самореализации, а также является причиной внутриличностного конфликта, который часто приводит к тому, что профессиональные цели у женщин отсутствуют, или постоянно отодвигаются, или достижение их переживается как слишком «проблемное».

Также следует отметить, что женская успешность в науке напрямую связана с представлениями о женщинах-ученых, бытующими в социуме в целом и в научном (академическом) сообществе в частности. Эта тема заставляет спорить о способности женщин самостоятельно продвигаться по научной лестнице (без помощи мужчин научных руководителей, отцов, мужей и т. п.). Поскольку научная работа рассматривается как мужская сфера деятельности, именно от мужчин ожидают более высоких результатов, скорее обеспечивают необходимыми ресурсами. Таким образом, женщинам приходится все время доказывать, что они способны вести научные исследования на высоком уровне, им надо добиваться признания коллег, и преодолевать предубеждение и гендерные стереотипы, согласно которым женская работа изначально воспринимается менее позитивно. Следовательно, гендерная асимметрия в структуре научных кадров – феномен резкого уменьшения доли женщин с каждым более высоким уровнем профессионально-должностной иерархии – сохраняется не столько потому, что женщины дискриминируются в процессе карьерного продвижения, сколько потому, что в самом научном сообществе устойчиво воспроизводятся представления, символы и мифы, маркирующие женщину в науке как «другого» [1]. И, несмотря на продолжающуюся качественную феминизацию (увеличение доли женщин среди кандидатов и докторов наук), все еще рано говорить о феминизи-

рованности «элитарной науки» (доктора, члены-корреспонденты, академики), скорее уместен тезис о присутствии женщин в данном сегменте.

Таким образом, в процессе профессиональной научной деятельности и построении научной карьеры женщина сталкивается не только с трудностями и барьерами, связанными с социально-биологическими, социально-психологическими и социально-статусными причинами. Ее профессиональной деятельности могут препятствовать особенности самой женщины, обусловленные ее природой, ее ценностные ориентации и мотивационные установки. В настоящее время остается слабо изученным вопрос о положении женщины в академической науке. Не изучены до конца теоретические основы карьеры женщины в науке, торможение академической карьеры женщин, проблема «стеклянного потолка», пути преодоления препятствий к высокостатусным позициям в академической иерархии, новые формы дискриминации женщин в академической среде, научная продуктивность и статус женщин. Тем самым данная проблематика представляет научный интерес, как для зарубежных, так и для отечественных исследователей и требует дальнейшего изучения.

Литература:

1. Ведерникова Е. Феминистские исследования науки: позиции и аргументы / Е. Ведерникова // Гендерное устройство: социальные институты и практики. Сборник статей / под ред. Ж. В. Черновой. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2005. – С. 23–40.
2. Воронина О. А. Женщина в «мужском обществе» / О. А. Воронина // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 104–110.
3. Гаврилица О. А. Чувство вины у работающей женщины / О. А. Гаврилица // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 65–70.
4. Женщины в науке. Реф. Сборник. – М., 1989. – С. 176.
5. Интеллектуальные и творческие способности женщин: значение биологических и социальных факторов (Обзор) / Женщины в науке. Реф. Сборник. – М., 1989. – С. 103–142.
6. Киселева Е. В. Планирование и развитие карьеры: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Е. В. Киселева. – Вологда : Легия, 2010. – 332 с.
7. Мирская Е. З. Женщины в науке / Е. З. Мирская, Е. А. Мартынова // Вестник Российской академии наук. – 1993. – Т. 63. – № 8. – С. 693–700.
8. Римашевская, Н. М. Женщина в меняющемся мире / Н. М. Римашевская, С. Кокберн, П. Беннет и др. – М. : Наука, 1992. – 144 с.

Solovey A. P.

BARRIERS, DIFFICULTIES AND GENDER STEREOTYPES IN SCIENTIFIC ACTIVITY OF WOMEN

The paper deals with different points of view at obstacles of woman professional scientific activity. Main forms of gender discrimination, which have been existing at scientific community for long time and are existing until now, are described. There are three «barriers» in conception of «triple punishment» which women faces in their scientific carrier. Firstly, strong opinion in society that science is men's sphere. Secondly, widespread belief that woman is less competent as a scientist. Thirdly, real daily discrimination in system of reward. Social-cultural barriers connected with reproduced system of patriarchy affairs look at woman primarily as a mother, housewife that forms stereotype of negative attitude to participation of women in professional scientific activity and, especially, in participation in administration.

Such social factors hindering women's carrier in science as «glass ceiling», gender stereotypes are studied. Gender stereotypes cause hidden discrimination of women in forms of artificial slowing of professional promotion, denial in scientific acknowledgement and adequate reward. Problem of triple burden of women, which is the cause of so-called «role conflict of working woman» is analyzed. This intrapersonal conflict arises because of high importance of success in professional activity and family for woman. The obstacles in the academic career of woman also include predominance of vertical segregation, which is reflected in the dominance of men in higher positions. The paper notes the effect on woman's success in science of images of women scientists, prevailing in society on the whole and in the scientific (academic) community in particular. Problems of women in science requiring further theoretical and practical study are represented.

Key words: women scientists, «barriers» in the scientific career, model of «triple punishment», «glass ceiling», gender stereotypes, «role conflict of working woman», vertical segregation.

УДК 305.001.361:791.242

Сергій Гулевський
(м. Харків)

НАСИЛЬСТВО У ТЕЛЕСЕРІАЛАХ ТА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МОЛОДІЖНІЙ АУДИТОРІЇ

У статті з'ясовується, яким чином закріплюється і передається комунікативний образ гендерного насильства у телесеріалах, і навпаки, як і чому суспільство, культура дозволяють зберігати насильство в самому дискурсі телесеріалу. Зроблено висновок, що не варто безапеляційно усувати складні і болючі теми насильства із телесеріалів. Підкреслюється, що їхня художня інтерпретація допоможе почати новий діалог в сучасній культурі про повагу до індивідуальної неповторності людської особистості, включаючи її гендерну ідентичність. За цих умов дискурс насильства на телебаченні стане іншим.

Ключові слова: телесеріал, гендерна ідентичність, насильство, молодь, дискурс, шоураннер.

Підвищена увага до проблем молоді пояснюється її особливою роллю в суспільстві. Молодь завжди була і залишається найактивнішою і динамічною соціально-віковою групою, що реалізує себе у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Дана соціально-демографічна група в більшій мірі, ніж інші, націлена на підвищення свого соціального статусу і освоєння нових соціальних ролей. Її можна розглядати, з одного боку, як таку, що найбільш адаптується, а з іншого – як ініціативну і інноваційну частину соціуму. Розвиток громадянського суспільства в Україні характеризується наявністю досить широкого кола формальних можливостей для самореалізації людиною свого потенціалу. Сучасні телесеріали, закріплюючи «право на життя» для різних (за винятком екстремістського толку) ідеологічних платформ, суттєво впливають на молодіжну аудиторію. Е. Еріксон звертав увагу на те, як надмірна ідентифікація з популярними героями та кінозірками може виривати «квітучу ідентичність» з її соціального оточення, тим самим, придушуючи особистість і обмежуючи її зростаючу ідентичність [4].

Відчутну роль у цьому процесі відіграє медіа-насилля, що не є тільки психологічною, але також соціальною і філософською проблемою. Це проблема суспільства, що приймає естетичну і інструментальну цінність насильства. Інакше важко пояснити прийняті моделі виховання, коли телевізійне насилля нібито ховається від дітей і майже одночасно, при досягненні повноліття, цим же дітям дозволяється пити, курити, дивитися в кінотеатрах порнографію, купувати зброю. Гендерне насильство – це соціальний феномен, складний, багатоаспектний за своєю структурою, що сформувався задовго до цивілізованого суспільства. У масовій свідомості гендерне насильство частіше зводиться до стереотипу фізичної наруги чоловіка над жінкою. Саме цей стереотип залюбки відтворюють сценаристи. Але це вузький односторонній підхід. Насправді гендерне насильство в будь-якому суспільстві і при будь-якому державному ладі – явище соціокультурне насамперед за своїми спонукальними мотивами і наслідками. Маючи універсальний характер, воно існує в різноманітних формах практично у всіх сферах життя.

Ціль даної статті – з'ясувати, яким чином закріплюється і передається комунікативний образ гендерного насильства у телесеріалах, і навпаки, як і чому суспільство, культура дозволяють зберігати насильство в самому дискурсі телесеріалу. При цьому будемо дотримуватися такого розуміння дискурсу, яке запропонував М.Фуко, підкреслюючи, що «...самі речі і події непомітно стають дискурсом, розкриваючи секрет своєї власної сутності» [3, с. 77]. І якщо все, нарешті, може прийняти форму дискурсу, якщо все може бути сказаним і дискурс може говорити про все, – то це тому, що «всі речі і події, виявивши свій сенс і обмінявшись ним, можуть повернутися в своє безмовне внутрішнє, в свідомість самих себе» [3, с. 77].

У період юності перед людиною стоїть завдання цілісного усвідомлення себе, свого місця в світі і суспільстві. Лініями розвитку цього періоду є: стурбованість тим, «як я виглядаю в очах інших», «у чому полягає моя особливість», «що мені подобається», необхідність знайти себе, своє призначення, яке відповідає набутим умінням, індивідуальним здібностям і вимогам суспільства. Е. Еріксон писав, що це період пошуку своєї его-ідентичності, збору та аналізу своїх соціальних ролей і інтегрування цих численних образів воедино, в цілісне уявлення про власну особистість, формування

на цій основі власних ідеалів і цінностей [4]. Засвоєння системи цінностей відбувається під впливом суспільства з його законами, традиціями, культурою, системою виховання, величезний вплив можуть надавати однолітки, друзі, ті малі групи, в які безпосередньо включений індивід. Одне з провідних місць серед чинників соціалізації займає телебачення. Телебачення як суспільний інститут в силу своїх особливостей: щоденності, доступності, існування в зоні психологічної близькості глядача, є одним з найбільш значних видів опосередкованого спілкування і стає важливим фактором, що впливає на розвиток особистості. Телебачення не тільки помітно вплинуло на сімейні традиції й істотно змінило характер і структуру вільного часу людей, воно стало найважливішим джерелом отримання знання, неодмінним атрибутом життя будь-якої сім'ї. Одночасно телебачення поставило тисячі питань перед глядачами, психологами, лікарями, філософами, соціологами і педагогами.

Перші спроби виявити вплив медіа-насилля на молодіжну злочинність відносяться до початку 20 століття. А. Лаціс і Л. Кейліна в роботі «Діти і кіно» (1928 р.) вказують, що «надивившись в кіно авантюрних картин, деякі підлітки переймають прийоми кіно-бандитів і ватажків банд і переносять їх в життя... Американські кінотрюки виховують російських хуліганів» [Цит. за: 1]. Питання негативного впливу телебачення з тих пір турбувало безліч дослідників. Більшість з них прийшли до невтішних висновків. Телебачення стало розглядатися як одна з імовірних причин агресії. На думку професора Університету штату Айова Бреда Бушмана, «зв'язок між телебаченням і агресією, а також зниженням інтелектуального рівня у дітей більш доведена, ніж зв'язок між курінням і раком» [2].

Стаття 17 Конвенції Прав дитини, прийнятої ООН, свідчить: «Сприяти тому, щоб мас-медіа поширювали інформацію про соціальну та культурну допомогу дітям, заохочувати розвиток відповідних рекомендацій для запобігання від інформаційних матеріалів, що приносять шкоду благополуччю дитини». Знайомство з телепрограмами в різних країнах світу переконує, що в цілому провідні західні держави прагнуть дотримуватися цієї конвенції. Для показу фільмів і телепередач, що містять сцени насильства, відводиться пізній вечірній та нічний час, платні кабельні або супутникові канали супроводжують демонстрацію екранної продукції спеціальними значками вікових обмежень і можливістю їх бло-

кування від несанкціонованого перегляду дітьми молодшого віку. Разом з тим, слід визнати, що телебачення як демократична культура є широко доступним і повністю керованим тим, чого люди хочуть, тобто попиту. І, незважаючи на зростаюче занепокоєння з приводу психічного здоров'я дітей, телесеріали зображають жорстокість саме за бажаннями широкої публіки. Ще 20 років тому серіали були малобюджетним жанром, тайм-кілером для домогосподарок і пенсіонерів. Проривні серіали рівня «Твін Пікса» були винятками на загальному тлі. Однак тепер все змінилося. Бюджети кожної серії популярних серіалів складають мільйони доларів. У них знімаються такі зірки, як Стів Бушем і Кевін Спейсі. Над серіалами працюють режисери рівня Мартіна Скорсезе і Девіда Фінчера. Аудиторія також розширилася: люди з різними інтересами можуть знайти собі серіал до душі. Молодь у цьому пошуку є, звичайно, найактивнішою. Величезна команда людей, що задіяна у виробництві телесеріалів, і передусім шоураннери, які поєднують в собі функції старшого сценариста і продюсера, прекрасно розуміються на цих особливостях молодіжної аудиторії, а тому орієнтуються саме на них. Отже, сучасний телесеріал являє собою складний комерційний продукт, який для забезпечення конкурентоздатності, з одного боку, є цілком очікуваним серед певних вікових категорій глядачів, а, з іншого боку, – суттєво розширює простір і зміст їх очікувань.

Вплив телебачення важко переоцінити. Молодь досить відособлена в культурному плані від старшого покоління. Наочно це проявляється у виборі для перегляду телесеріалів, доступ до яких значно розширився завдяки можливостям Інтернету. Прагнення наслідувати екранним героям не завжди пов'язано тільки з проявами агресії. Окремі дослідження дозволяють побачити, наскільки «заразним» може бути вплив телесеріалів. Так, згідно із заявою «Італійського національного інституту здоров'я» часто італійські підлітки починають палити, щоб наслідувати зірок телебачення. Експерти заявляють, що більшість випадків куріння асоціюється з позитивним героєм, переможцем. Згідно з дослідженнями, проведеними в США, 38% американських підлітків почали палити, копіюючи телевізійних героїв [Див.: 1]. Все сказане свідчить про те, що ідентифікація з екранним персонажами є невід'ємним фактом нашого життя. При цьому наслідування таким персонажам може набувати різні форми, в тому числі і насильницькі.

Серіали «Ігри престолів» і «Чужинка» – фентезі з відсиланням до європейського минулого. Їм обом не позичати відвертості і неприкритої жорстокості. Еру сучасного телебачення вже охрестили часом розквіту насильства, придумавши термін «rape glut» – «бум насильства» або «пересичення насильством». Беручи це до уваги, потрібно розуміти, що не всяке зображення жорстокості є однаково виправданим сюжетом і йде на користь культурному дискурсу.

«Гра престолів» довго утримувала за собою ярлик «фентезі, але не такого як всі». Шоураннери пишалися, що в серіалі не було лобовій магії – навіть дракони вилупилися тільки під кінець першого сезону. Джордж Мартін, чиї книги лягли в основу шоу, описує світ «Ігри престолів» як гротескне Середньовіччя, охоплене війною, якій не чужі проблеми сучасності. Вирішуються вони, правда, людьми з менш прогресивною ментальністю, ніж сьогодні. Якщо відкинути всю магічну складову і батальні сцени, залишиться каркас, на якому тримається «Гра престолів»: особисті драми персонажів і складні соціальні конфлікти – все як у житті. Релігійний фанатизм, що концентрується на дискримінації меншин; публічне приниження; бажання утримати владу будь-якою ціною; згвалтування, що стали частиною рутинного життя, – ось домінуючі засоби соціальної стратифікації та індивідуального психологічного самоствердження. Серіал імітує життя, життя імітує серіал.

Наразі, незважаючи на досягнення фемінізму, прийняття рівних прав для членів ЛГБТ-спільноти в різних країнах і інші окремі перемоги ліберальних цінностей, побутове насильство як і раніше нікуди не поділося. Подібні акти знущання, психологічного або фізичного, часто-густо зустрічаються і сьогодні. Досить подивитися статистику зареєстрованих згвалтувань, що трапляються сотнями щодня по всьому світу. Можливо, саме тому «Гра престолів» викликає такий бурхливий відгук у глядачів. Кожен крок авторів серіалу бачать в тому числі і люди, які відчули насильство на собі або просто усвідомлюють масштаб цієї більш ніж реальної проблеми.

Творці «Ігри престолів» з першого сезону прагнули шокувати глядачів, вбиваючи їх улюблених героїв в найнесподіваніший момент: можна сказати, це коник серіалу. Але навіть привчені до цього фанати шоу одноголосно були збентежені епізодом «Червоне весілля», де вагітну Талісу Старк по-звірячому зарізали прямо в живіт. У соцмережах прокотилася хвиля роздратованої критики

після сцени згвалтування Серс її братом Джеймі, описаної в книзі як секс за взаємною згодою. Масла у вогонь підлив і той факт, що інцестуальний і явно недобровільний статевий акт між братом і сестрою стався біля труни їхнього сина. В останньому сезоні «Ігри престолів» загальне обурення викликало підневільне весілля Санси Старк з садистом Рамсі Болтоном, де замість пристрасної шлюбної ночі на молоду дружину чекало жорстоке згвалтування.

«Гра престолів» розсунула рамки допустимого для популярних серіалів. Виявилося, що нагота – це нормально; що навіть в цьому начебто уявному світі люди займаються сексом, а в перервах між оргіями і п'янствами вони відправляються на жорстокі, але вражаючі битви. Насильство і відвертість надали серіалу скандальності, зухвалості і болючої привабливості, експлуатуючи людську спрагу кривавих видовищ. Але без «Ігри престолів», безумовно, не було б тієї ж «Чужинки», яка взяла все краще, що принесла епоха розкутості на телебаченні, і перевела в потужний наративний інструмент.

З боку насильника знущання – це спосіб показати свою владу. Для того, хто пережив згвалтування – це історія подолання (всу-переч мукам) досвіду травми. У книгах Джорджа Мартіна, які він називає історією про війну, будь-яка жорстокість потрібна безпосередньо для отримання влади. Однак по-справжньому вдалим інструментом історії насильство стає тільки тоді, коли використовується не як повсякденність, а як продуманий драматичний прийом, який розкриває весь жах вчинку, що з успіхом вдалося шоураннерам «Чужинки». Так, цілком у дусі концепції М. Фуко вони демонструють, як за допомогою дискурсивних практик телесеріалу можливий контроль над проявами статі. Гендерні відносини розглядаються як форма прояву влади, адже стать особи є одним із елементів владних відносин [Фуко].

«Чужинка» – екранізація серії любовних романів про жінку, що потрапила з 1940-х до Шотландії кінця XVIII століття. Фінальна серія першого сезону показує, мабуть, одну з найбільш відвертих і жорстоких сцен в історії телебачення. Шотландець Джеймі опиняється у в'язниці під наглядом головного лиходія, який, зовсім як Рамсі Болтон, отримує збочене задоволення, катуючи інших людей. Згвалтування Джеймі при цьому викликає таку ж саму реакцію – стійку відразу і жах. Глядач опиняється не в позиції вуайериста або абыюзера – він переживає драму разом з жертвою. У

«Чужинці» чітко розставлені акценти. На відміну від сцени згвалтування Санси, де наголос робиться на задоволенні її гвалтівника, тут відбувається еротизація і естетизація епізоду: пригадайте, як красиво показана беззахисна жертва в розірваному платті.

Сценаристи розтягнули найжорстокішу сцену «Чужинки» на цілу серію і торкнулися теми, яку критики аналізують нечасто. Жертва тут не жінка, а чоловік – так само як і насильник. Проблема чоловічого згвалтування взагалі рідко піднімається в сучасній поп-культурі, нібито її зовсім не існує. У «Чужинці» акт фізичного насильства відбувається не на порожньому місці: лиходій намагається морально зламати гордого шотландця. Тут підлягає деконструкції стереотипне сприйняття гендерних норм. Головного героя в підсумку рятує дружина. При цьому глядачам чітко дають зрозуміти, що після пережитого той ніколи не буде колишнім чоловіком і ще довго буде приходити до тями. Прикладів серіалів, котрі демонструють згвалтування не заради шоку, стає все більше. Це і високоякісна драма з Меггі Джилленхол «Шляхетна жінка», в якій згвалтування стає одним з важливих подій, які формують мотивацію героїні. Додати в скарбничку прикладів можна ще сцени насильства з «Абатства Даунтон» і «Божевільних».

Тим часом в «Грі престолів» жорстокість стала рушійним механізмом серіалу – на зразок однієї зі спиць в колесі, про які говорить Дейенеріс, повсякденним і бездушним. Такий підхід змушує замислитися над висновком про вплив сценарної агресії на поширення насильства. Стійкий зв'язок між криміналізацією населення і появою телебачення була зафіксована в ряді досліджень. Так, було встановлено, що в 2 рази зросла кількість вбивств в період найбільш бурхливого розвитку телебачення в 60-і роки в США і Канаді. Аналогічний ефект спостерігався в Південній Африці, де телебачення не було до 1975 року [1].

Навмисне акцентування уваги аудиторії на жорстоких, насильницьких діях як нормі повсякденного життя, культ грубої сили, створення образу супергероя, який нехтує вибором засобів для досягнення поставленої мети, стирає межі між моральним і аморальним у суспільстві та в міжособистісних стосунках. Опис технології агресії нагнітає почуття страху, безпорадності, розмивання установок на боротьбу з насиллям.

Можливо, через велику кількість сюжетних ліній, персонажів і обмеженості у часі у сценаристів просто немає можливості по-

казати всю трагедію, що ховається за кожною подібною подією, роблячи її виключно фізіологічним, але не моральним переживанням. Багато критиків справедливо вважають, що сценаристи «Ігри престолів» топчуться на одному місці і прикривають скупість сюжету продуманими сценами, що відверто шокують.

Все сказане зовсім не означає, що варто надалі безапеляційно відкидати складні і болючі теми насильства. Важливо, що їхня художня інтерпретація допоможе почати новий діалог в сучасній культурі. Якщо дискурс про те, як гендерні стереотипи породжують жорстокість і насильство, зміниться у серіалах кінематографічним трендом толерантності, поваги до індивідуальної неповторності людської особистості, включаючи її гендерну ідентичність, тоді, можливо, і висвітлення насильства на телебаченні стане іншим.

Література:

1. Жмуров Д. В. Сценарная агрессия. Влияние СМИ на криминализацию молодежи [Електронний ресурс] / Д. В. Жмуров. – Режим доступу : http://npocmo.info/scen/scen_index.html#_ftn1.
2. Разрядка агрессии: Брэд Бушмен и его эксперимент [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.psychologos.ru/articles/view/razryadka_agressii_dvoe_z_bred_bushmen_i_ego_eksperiment
3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко ; пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; Пер. с англ. Общ. ред. и предисл. А. А. Толстых. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.

Gulevsky S. V.

VIOLENCE IN TELEVISION SERIES, AND THE FORMATION OF GENDER IDENTITY IN THE YOUTH AUDIENCE

The article revealed how the communicative image of gender violence in television series is fixed and transferred, and conversely, how and why society and culture can store the violence in the television series discourse. Television is a social institution because of its features: daily routine availability, existence in the area of psychological proximity to the viewer. It is one of the most important factors influencing the development of the individual.

Media violence plays the tangible role in this process, which is not only psychological but also social and philosophical issue. This is a problem of society that takes violence as an aesthetic and instrumental value. Gender-based violence is a social phenomenon, complex, diverse in structure, which was well formed before civilized society. In the mass consciousness the gender-based violence is often reduced to the stereotype of physical abuse of men over women. This stereotype has been gladly reproduced by showrunners. But this is a narrow one-sided approach. In fact, gender-based violence in any society and in any polity is a socio-cultural phenomenon especially in their motivations and consequences. Being universal, it exists in various forms in almost all spheres of life.

But it is not advisable to categorically deny the difficult and painful themes of violence. It is important that their creative interpretation will initiate a new dialogue in contemporary culture. If the discourse of how gender stereotypes give rise to violence and abuse could be changed in the television series cinematic trend in the direction of tolerance, respect for the individuality of the human person, including its gender identity, then, perhaps, the illumination of violence on television will be different.

Key words: tv series, gender identity, violence, youth, discourse, showrunner.

УДК

Світлана Олешко, Олена Біла
(м. Черкаси)

ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС УЯВЛЕНЬ ПРО ЖІНКУ У РІЗНІ ЕПОХИ

Питання тлумачення образу і ролі жінки в суспільстві було і є одним з найцікавіших питань в історії людства. Аналіз філософських ідей і концепцій минулого щодо становища жінки, сутності фемінного й маскулінного, взаємовідносин статей у суспільстві показує неоднозначність поглядів, а іноді й суперечливість висновків. Дослідження ролі жінки та її функцій в суспільстві залишається важливим у всіх філософських та релігійних течіях.

Ключові слова: жінка, божество, природа, стать, чоловік.

Образ жінки формувався протягом всієї історії людства. Погляди часто змінювались під впливом історичних періодів та різних культур. Перші уявлення про образ жінки беруть свій початок з первісного суспільства. Дослідження ролі та образу жінки висвітлено в роботах філософів: Августина, Корнелія Агриппи, Фоми Аквінського, Арістотеля, Г. В. Ф. Гегеля, Т. Гоббса, Іоанна Скотта Ерігени, І. Канта, Дж. Лока, Платона, Ж.-Ж. Руссо, Тертуліана.

Уявлення про жінку у первісному суспільстві. Згідно переказів Геродота та Гомера, за традиціями амазонок, жінки брали участь у війнах і кривавих вендетах, не поступаючись чоловікам у хоробрості й жорстокості. За легендами, ці радикальні феміністки лише раз на рік вступали в спілкування з чоловіками сусідніх племен, щоб продовжити свій рід. Вони виховували тільки жіноче потомство і готували їх лише до військових подвигів [2, с. 34].

Первісні кочовики анітрохи не цікавилися своїми нащадками. Породілля почувалася не творцем нового життя, а безпорадною іграшкою темних сил, болісні пологи для неї – випадок, прикрий або навіть обридливий. Коли кочовики осіли на землі і стали землеробами, жінка здобула надзвичайний авторитет, завдяки новому погляду на материнство. Воно прирікає жінку на непорушність: поки чоловік полює, рибалить, воює, вона лишається вдома. Вирощування врожаю належало до хатньої роботи. З часом коло її

занять розширилося: вона почала ткати й прясти, виготовляти глиняний посуд, а пізніше зайнялася обміном товару, прибравши до своїх рук торгівлю. Від її праці й чудодійних здібностей залежали діти, худоба, врожай, начиння – усе благополуччя спільноти. Така могутність вселяла чоловікам повагу з домішкою страху, жінка для них – уособлення всієї відчуженості природи [1, с. 74].

Таким чином, виникли жіночі божества, які уособлювали ідею родючості: у Сузах – Велика Матір, Іштар у Вавилоні, Астарте серед семітських народів; греки кличуть її Гея, Рея або Кібела; єгиптяни впізнають у подібі Ісиди; божества чоловічого роду підкоряються їй. Верховний ідол у найвіддаленіших регіонах неба й пекла, жінка, як усі священні істоти, оточена різними табу, вона сама – табу, її сприймають як чаклунку й відьму [1, с. 79].

Перше зображення божества, яке первісна людина вирізала з дерева або виліпила з глини, представляло собою не «пана» бога, а «пані» богиню. Це було уособлення матері-землі, надприродної вегетативної сили, якій люди поклонялися: з неї вони вийшли, вона їх годувала, в неї вони поверталися. У землеробських поселеннях після «неолітичної революції» з'являються численні маленькі фігурки: це незмінно прообрази матері-землі, богині-землі, богині-матері, яка все створює і всіх живить [2, с. 14].

Уявлення про жінку у період античності. Відомо, що давні греки жінок вважали громадянами «другого сорту». Вони були частиною особистого майна чоловіків, не мали політичних прав, перебували в цілковитій залежності від родичів чоловічої статі. Жінка незалежно від віку та сімейного стану слугувала для народження дітей.

Платон впритул підійшов до ідеї «рівноправ'я» статей. З його діалогів («Бенкет», «Тімей») випливає, що він дотримувався традиційної античної точки зору про фундаментальну нерівність чоловіка і жінки. Найімовірніше, надати жінкам рівні права в «Державі» Платона спонукала ліквідація ним сім'ї і домашнього виховання дітей. Жінкам необхідно приймати участь у всіх суспільних справах, захисті та охороні полісу, як це було в Спарті. Незважаючи на зрівнювання деяких прав чоловіків і жінок, жінка залишалась на нижчому щаблі в ієрархії статей [3, с. 268].

Арістотелю належить ідея природної ієрархії статей: чоловік і жінка – нерівні істоти. Жінка дає дитині тіло, чоловік – душу, душа краща і божественніша за тіло. Тому за Арістотелем, жінка

фактично не бере участі у формуванні дитини. З такої концепції випливало, що існування статей – випадковість, котра не має законного місця в структурі всесвіту. Чоловік – норма, жінка – відхилення від неї. Чоловік вище, жінка – нижче за своєю природою. Отож, особливість жіночого взагалі полягає в тому, що воно означене як дефективне чоловіче. Згідно Арістотелю, головною рисою, притаманною жінкам «від природи», є нездатність керувати, а отже, природна підпорядкованість [3, с. 271].

Ранньохристиянська концепція статі. З позицій неоплатонізму чоловіки репрезентують духовну реальність – Бога, душу, розум, яка є вічною й незмінною, а тому благом. Все те, що знаходиться поза духовним царством, тобто земне і матеріальне існування, є темрявою, злом. Внаслідок своєї природи жінки знаходяться у нижній царині. Між цими двома світами не може існувати середнього світу, вони антагоністичні. В досконалому світі всі люди були б чоловіками. Ще краще, якби взагалі не існувало поділу на стать [4, с. 38].

Розглядаючи питання, пов'язані з жінкою, головну увагу християнські мислителі зосереджували на її створенні та призначенні. Зокрема, важливим було питання: чи може жінка отримати благодать, чи не є вона гріховною за своєю суттю? В цілком платонівському дусі Амвросій висуває твердження, що духовна спадкоємність перевершує матеріальну. Як і Ієронім, він вбачає втілення диявола в жінці, порівнюючи її з пристрастю (хиттю) і задоволенням.

Принципова відмінність жінки та чоловіка яскраво виражена в роботах Тертуліана. Перша, попри наявність безсмертної душі, асоціюється зі своїми тілесними, репродуктивними й лактальними функціями, другий – з вільною волею й здатністю вибирати між добром і злом.

У роботах Августина, й особливо в «Градї Божому», відношення духу й тіла є ключовим для розуміння відмінності між земним і небесним містами та місцем жінки в них. Два міста змішані в цьому світі, починаючи з людини, яка об'єднує в собі дух і тіло, мирські й духовні інтереси. Проте Августин виступає проти простої дихотомії тіла й розуму, які ототожнюються з чоловічим і жіночим, та протестує проти підпорядкування жінок на цій основі: його онтологія ближча до платонівського розрізнення вищої і нижчої частини духу. В цих концептуальних межах Августин на-

магається відкинути погляд, що жіночність за своєю суттю – злий феномен: як частина божественного плану жінка має існувати. Жіноча стать, вважає він, є не вадою, а природою [4, с. 40].

Погляди на образ жінки у епоху Середньовіччя. Образ жінки у середньовіччі представляв собою такого монстра, що був зітканий з негідних бажань, потворних рис характеру. Суперечливість і розбещеність жіночої натури описувались епітетами «ненаситна тварина», «перешкода до виконання обов'язків» тощо. Оскільки жінка не була утворена за подобою Бога, то вважалась несамостійною, не наділеною авторитетом і правоздатністю. Жінка не могла вчити, виступати свідком у суді і гарантом в угодах, вона не мала права засідати в суді. Суспільна активність жінки обмежувалась владою чоловіка, якому вона була зобов'язана служити. Бог уявлявся як власник душі жінки, а чоловік був орендаром її тіла. У сексуальному житті вимагались утримання й безпристрасність [3, с. 274].

Людовік IX у трактаті «Повчання для дочки» відзначав, що жінка повинна вміти терпіти, допомагати нещасним, виконувати волю чоловіка і батьків. Духовники постійно застерігали про постійну небезпеку, що виходила від жінок, про можливість бути спокушеними ними. В кожній жінці втілені риси спокусниці Єви.

Одну з найцікавіших середньовічних концепцій статі створив у своєму творі «Про розподіл природи» Іоанн Скотт Ерігена: стаття є результатом поділу первісно єдиної людської природи. Жінка (Єва) – емоційна частина природи Адама, котра відділилась від його духовно-розумної природи (чоловіка). Чоловік і дружина – дві сторони людської природи: розум (дух) і почуття.

Філософ Корнелій Агриппа, автор праці «Декларація про благородство і перевагу жіночої статі над чоловічою», переконував читачів у тому, що жінка народжується такою ж вільною істотою, як і чоловік, що її природні задатки ніскільки не менші, ніж чоловічі, просто вони – інші [3, с. 282].

Тлумачення образу жінки в Добу Відродження. Фома Аквінський (Аквінат) став на захист ідеї Аристотеля щодо природного порядку. Було відновлене поняття ієрархії, в якому раціональне править матеріальним, а отже, відновлювалась антична ідея статевої нерівності. Аквінат фактично повністю приймає концепцію Аристотеля про породження, стверджуючи разом з ним, що жінки, як пасивніші, відіграють меншу роль, а народження жінок є результатом недосконалого процесу.

Проте жінки – не помилка: як частина божественного порядку жінка була створена богом для певної мети. Коли книга Буття розглядає жінку як помічницю чоловіка, то це і є утвердженням цієї мети. Природна функція жінки – продовження роду і її підпорядкування чоловікові – це не просто результат прокляття Єви, але функція, що випливає з природного порядку [4, с. 42].

Проблема статі в контексті ренесансного гуманізму. Початок п'ятнадцятого століття можна вважати розквітом жіночої рівності, першою епохою, яка поважає жінку як повноцінну людську істоту.

Т. Гоббс окреслював, що за своєю природою люди рівні як інтелектуально, так і фізично. У природних умовах жінка постає перед чоловіком рівною та вільною. Дж. Лок виокремив, що жінка має ту ж природну свободу і рівність, що й чоловік, жінки здатні заробляти власною працею, мати власність та укласти договір.

У XVIII столітті у своїх працях Ж.-Ж. Руссо окреслює: «Один повинен бути сильним і активним, другий – пасивним і слабким» [3, с. 292]. Жінка створена так, що пасивність і несміливість є її «власною метою», що передбачає дітонародження в межах сім'ї, єдність якої залежить цілковито від її поведінки. За Руссо, соціальна рівність статей становить серйозну небезпеку громадській доброчинності. Він вірив, що входячи в публічне життя, жінки чинять більше насильство над своєю природою, ніж чоловіки. Для жінок доброчинністю є те, що для чоловіків виступає як недолік, і навпаки.

І. Кант («Про відмінність піднесеного і прекрасного в чоловіків та жінок», «Характер статі») описував, що статеві особливості існують не лише на біологічному (анатомічному) рівні, але й на рівні психічної організації, чуттєвої, емоційної, естетичної тощо структури. Аналітичними поняттями, через які Кант аналізує статеві відмінності, є естетичні поняття «піднесеного» і «прекрасного». «Чоловіче» розкривається через категорію «піднесеного», а «жіноче» – «прекрасного» [3, с. 298].

Подajući жінок як представниць природи, а чоловіків як представників розуму, Г. В. Ф. Гегель намагається через шлюб і стосунки між жінками й чоловіками знайти зв'язок між сферою природи та духу. Сфера природи характеризується циклічним повторенням, в якому всі елементи розташовані поруч і не пов'язані між собою. Сфера духу – це сфера розвитку, в якому елементи взаємозалежні і взаємодіють. Гегель виокремлює різні якості: для жінок – інтуї-

тивність, емоційність, а для чоловіків – універсальність, здатність до концептуального мислення, «владність та дієвість» [4, с. 67].

Артур Шопенгауер окреслив, що розрізняються чоловічий і жіночий способи сприйняття: чоловіки добре сприймають абстрактні ідеї, а жінки повністю занурені у чуттєву, миттєву реальність. Жінки турботливіші, емпатійніші, гуманніші, але поступаються чоловікам у справі правосуддя, справедливості, добросовісності. Шопенгауер, на відміну від лібералів і соціалістів, вважав зростання впливу жінок у суспільстві вкрай небезпечним явищем і закликав обмежувати їх у правах [3, с. 304].

Представники філософських течій всіх історичних періодів зверталися до трактування образу і ролі жінки в суспільстві. Під впливом різних епох та культурних особливостей, це питання набувало нових обертів і отримувало ще більш різноманітні відповіді. Однак, чіткого трактування, яке мало б реалізацію у всіх народів так і не сформулювалось.

Література:

1. Бовуар С. де. Друга стаття: у 2 т. / Пер. з фр. / С. де Бовуар. – К. : Основи, 1994–1995. – Т.1. – 390 с. – Т. 2. – 392 с
2. Вардиман Е. Женщина в древнем мире. Пер. с нем. М. С. Харитонов. Послесл. А. А. Вигасина / Е. Вардиман. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 335 с. ; ил. (По следам исчезнувших культур Востока).
3. Махній М. М. Психея: між Еросом і Логосом / М. М. Махній. – Чернівці : Видавець Лозовий В. М., 2013. – 416 с. – (Під знаком «ш»: науково-освітня серія).
4. Основи теорії гендеру : [навч. посібник]. – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с.

Oleshko S., Bila O.

HISTORICAL IDEAS ABOUT FEMALE IN DIFFERENT AGES

The question of the interpretation of a woman's place and role in society remains a perennial problem in history. The analysis of the philosophical ideas and concepts about a woman, the feminine and masculine nature, relationships between sexes in society reveals the ambiguity of views and sometimes leads to contradictory conclusions. Currently, there is no a single definition of the woman's role in all cultures. In particular, during the period of Antiquity woman were deprived of any political rights and served

solely as the child producer; in the Middle Ages a woman was considered to be a slave, without any authority and suffrage; a Renaissance was woman equal to a man, deserving respect, moreover having advantages over him.

The first image of women originates from the primitive society. There were philosophers, who investigated a woman's role and place, among them are: Augustine, C. Agrippa, Th. Aquinas, Aristotle, G. W. F. Hegel, T. Hobbes, J. Sc. Erigena, I. Kant, J. Locke, Plato, J.-J. Rousseau and Tertullian. The analysis of the above mentioned researches, allows us to draw the conclusion that the issue of the interpretation of the woman's image remains dubious and controversial.

The representatives of the philosophical approaches in historical periods paid considerable attention to the explanation of a woman's place and role in society. This problem developed and was considered from another angles, within the course of time and under the influence of diverse cultural. However, there is not a distinct interpretation of a woman's role, that would be applicable for various cultures.

Key words: *a woman, divinity, nature, sex, a man.*

УДК 396.21

Ірина Мазіпчук
(м. Львів)

ОБРАЗ ЖІНКИ У РОЗВАЖАЛЬНИХ ТЕЛЕПРОГРАМАХ НА КАНАЛАХ «1+1» ТА «НОВИЙ КАНАЛ»

У статті проведено аналіз формування і розповсюдження засобами масової інформації (ЗМІ) на телеекранах стереотипів поведінки жінок, що пропагують гендерну нерівність, задекларовано порушення прав жінок на прикладах двох телепрограм «Хто зверху?» та «Міняю жінку» на телеканалах «Новий канал» та «1+1» відповідно. Обґрунтовано напрямки роботи ЗМІ для досягнення соціальної рівності між жінками та чоловіками.

Ключові слова: телебачення, гендерна нерівність, жінка на телеекранах, порушення прав жінок, стереотипи гендерної нерівності.

Вступ. Очевидним є факт, що сучасне телебачення відіграє важливу роль у формуванні світоглядів своїх глядачів та здатне значною мірою впливати на їх думки. Це твердження в повній мірі стосується формування суспільної думки щодо існуючих стереотипів, які відображають зміст гендерної проблеми.

Жінка на телебаченні, як і чоловік, з'являється так само часто і, на перший погляд, відіграє чи не найважливішу роль в популярних тепер на телебаченні розважальних передачах.

Вважається, що основна роль жінки на телеекрані – це гарно виглядати. Ніхто не здивується, якщо вона дасть неправильну відповідь на те чи інше запитання. Чимало глядачів вважає цю помилку нормою і сприймає її з усмішкою на вустах. Чоловіка вважають в інтелектуальних програмах розумнішим і кмітливішим. Суспільство сприймає у ролі розумного лише чоловіка, а у ролі красивої – жінку. Та хіба жінка не може бути і розумною, і красивою водночас? Саме тому важливо звернути увагу на те, як телебачення висвітлює цю проблематику.

Роль жінки у суспільстві часто стає бурхливою темою для дискусій. Висвітлення цієї проблеми у ЗМІ досліджували Анастасія

Волобуєва [1], Мирослав Ліскович [3], Валентина Передирій [7], Наталія Сидоренко [7], Світлана Сауляк [3] та інші. В цих працях мовилося про стереотипи гендерної проблеми в історії України, в традиціях держави, але в них не відображено зміст проблеми з точки зору можливого її вирішення або поглиблення завдяки формуванню стереотипів в найбільш поширених популярних телепередачах, які розраховані на глядачів, зазвичай, не схильних до самостійного аналізу та формування власної думки.

Метою статті є оцінка гендерної проблеми на телебаченні, як одного з найефективніших ЗМІ, та з'ясування ролі жінки у реаліті-шоу та ігровому телепроекті «Міняю жінку» («1+1») та «Хто зверху?» («Новий канал»).

Виклад теми. Розважально-інтелектуальна програма «Хто зверху?» виходить з 2012 року на «Новому каналі». Її зміст полягає в тому, що дві команди: чоловіча та жіноча, мусять пройти кілька випробувань, змінюючи ролі, а також в проведенні бліц-опитувань та участі у конкурсах. Наприкінці програми визначається, хто переміг (жінки чи чоловіки). За кілька років виходу телепрограми в ефір, вислови ведучих, на перший погляд гумористичні та жартишливі, були глузливими та часом образливими, зміст яких, підсвідомо, протягом значного періоду часу, формував невиправдані стереотипи ставлення до жінок, а саме:

– показують жінку у ролі секс-іграшки чи хатньої робітниці (в бліц-опитуваннях запитання на ці теми звучать досить часто). Наприклад, в ефірі за 11.11.2014 було запитання: *яку жінку чоловіки вважають сексуальнішою: в міні-спідниці чи у вузьких джинсах?* [9], 09.09.2015 звучало запитання: *кого обере чоловік: успішну жінку чи хатню робітницю?* [10];

– жінок одягають у відвертий одяг, наприклад, у нижню білизну (ефір за 11.11.2014): *чоловіки мусили вгадати назву бюстгальтерів, які були на жінках* [9]; 09.01.2016: *жінки у спідньому вдягають весільні сукні та панчохи на швидкість* [12];

– висміюють будь-які спроби виконати «чоловічу» роботу (коли дівчата обмінюються ролями з хлопцями), наприклад, в ефірі 09.09.2015 Сергій Притула некоректно висловився про дівчат перед конкурсом: *«Що роблять жінки, ну, максимум там народять», «Завжди приємно дивитися, як жінка щось робить, а корисне, це коли результат її роботи принесе хоч комусь допомогу»* [10]; В ефірі 30.09.2015 Сергій Притула прокоментував роботу ді-

вчат вже після конкурсу: *«Я тільки що офігів, тому що більшого бардака в жіночих головах я ще не бачив. Це просто істерика. Це просто можна вальнутись головою і не встати»* [11];

– принижують жінок, порівнюючи їх з меблями чи тваринами. В ефірі 07.10.2014 ведучий Олександр Педан некоректно звернувся до команди дівчат: *«Тумбочки, поставили піраміду. Дівчата, не будьте тумбочками, поставте піраміду»* [8].

Ідея телепроєкту цікава – показати, що жінка може виконати «чоловічу» роботу, так само як чоловік «жіночу», показати, що статі розуміють одна одну. Та попри це, можна стверджувати, що сценаристи програми та самі ведучі ображають жінок своїми недоречними (зневажливими) жартами та порівняннями. Така поведінка зумовлює до пропаганди порушення гендерних прав жінок.

Телепрограма «Міняю жінку» на «1+1» – документальне реаліті-шоу, де дві жінки обмінюються на тиждень своїми сім'ями, житлом та оточенням. Основна мета шоу – зафільмувати серію з контрастними родинами, які мають різні погляди на життя та виховання дітей. Продюсери програми запевняють: *«У нас є завдання поміняти людей із різними світоглядами й дати їм змогу оцінити свою та іншу родину, обмінятися враженнями, думками»* [2]. Тобто, на думку творців програми, такі експерименти допоможуть виправити недоліки в стосунках та зробити сім'ю міцнішою. Хто з продюсерів взяв на себе відповідальність визначати сімейні цінності та образ ідеальної сім'ї? Зіставляючи між собою дві різні родини у цій телевізійній програмі, творці програми порушують права жінок, а саме:

– осуджують ділових чи дуже зайнятих жінок, адже програма створює стереотип, що жінка повинна бути лише матір'ю та домогосподаркою (ефір за 4.11.2015: *в сім'ї італійців мати багато приділяла уваги своєму бізнесу – школі танців, тому малечу часто брала з собою на роботу*). Подача ситуації в такому світлі створює стереотип жінки, яка не піклується про своїх дітей [6];

– жінка повинна лише готувати, прибирати, виховувати дітей, часто у сюжетах на цьому акцентується увага, наприклад, ефір за 26.11.2013 [4] чи за 17.09.2015 [5];

Таким чином, телепрограма «Міняю жінку» порушує гендерні права жінок, використовуючи її лише для образу матері та хатньої робітниці.

ЗМІ часто висвітлюють життєві ситуації, у яких жінка майже завжди є винною, наприклад, у ДТП; не може бути розумнішою за чоловіка; повинна, а не може, займатись хатніми справами та вихованням дітей. Медійники створили образ жінки, яка не може займати керівні посади, бо не має достатньо для цього знань, або ж яка і не повинна чимось займатись, окрім домашньої роботи та дітьми. Тобто розвиток жінки в інтелектуальному чи у будь-якій іншій галузі гальмується через сталі стереотипи.

Для спростування міфу, сформованого чоловічим шовінізмом, в результаті якого жінки в Україні не можуть на сто відсотків реалізувати свої потенційні можливості у житті, нижче наведено наступні статистичні дані [3], відображених у Таблиці.

Таблиця

Розподіл деяких статистичних показників між чоловічим і жіночим населенням України

Показник	Стать	
	Чоловіча	Жіноча
Відсоток від населення	46%	54%
Рівень смертності	295 на 1000 осіб	114 на 1000 осіб
Очікувана тривалість життя	66 років	76 років
Наявність вищої освіти	74%	85%
Технічні працівники	37%	63%
Займають керівні посади	89%	19%
Середній зарібок за годину	18,73 гривні	15,14 гривень
Середній шлюбний вік	26-27 років	24-25 років
Подають на розлучення	46%	80%
Створюють ДТП	65%	35%
Не курять	38%	83%

Ці статистичні дані дозволяють спростувати стереотипи, які створили медійники у своїх програмах протягом багатьох років.

Висновки. Висвітлення у ЗМІ вище наведених даних, спростовує міфи щодо «неповноцінності» жінок, а телепрограми, аналогічні проаналізовані у статті, повинні у своїх завданнях та конкурсах надавати справжні факти, а не ґрунтуватись на соціологічних опитуваннях користувачів Facebook. Інформація, підтверджена такими фактами, не створюватиме зайвих стереотипів і унеможливить пропаганду гендерної нерівності. Також неприпус-

тимою є пропаганда гендерної нерівності, завуальованою гумором та жартами.

Саме медійники, зокрема телебачення, повинні сприяти об'єктивному висвітленню образу жінки, яке б не поглиблювало проблему гендерної нерівності в Україні, дотримуючись наступних рекомендацій:

- не створювати образ виключно хатньої робітниці;
- показувати успішних жінок, які займаються суспільно корисною роботою, в той час, коли чоловіки можуть доглядати дітей;
- не висвітлювати кулінарію як суто жіночу справу;
- не висміювати жінок, коли ті виконують «чоловічу» роботу;
- не показувати жінок у ролі секс-іграшок;
- не зловживати завуальованими жартами щодо жінок.

Література

1. Волобуєва А. М. Сучасна жіноча преса в Україні: показчик / А. М. Волобуєва, Н. М. Сидоренко. – Київ: Дослідницький центр історії української преси, 1998. – 76 с.
2. Данькова Н. Творці реаліті «Міняю жінку»: «В нас немає завдання створити конфлікт» [Електронний ресурс] / Наталія Данькова. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/rinok/2013-04-18/80935>
3. Ліскович М. Жінки проти чоловіків: хто кого? Інфографіка [Електронний ресурс] / Мирослав Ліскович, Світлана Сауляк. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/rubric-infografika/1877087-ginki_proti_cholovikiv_ho_kogo_infografika_2087675.html
4. Міняю жінку : <http://www.1plus1.ua/video/minyayu-zhinku-8-vipusk-6-odesa-vatutine.html> (26.11.13).
5. Міняю жінку : <http://www.1plus1.ua/video/minyayu-zhinku-10-vipusk-3-ukrayino-gruzinskiy-obmin.html> (17.09.15).
6. Міняю жінку : <http://www.1plus1.ua/video/minyayu-zhinku-10-vipusk-9-ukrayino-italiyskiy-obmin.html> (04.11.15).
7. Передирій В. А. Жіноча доля на тлі доби: Літопис жіночого руху у світлі українських видань / В. А. Передирій, Н. М. Сидоренко, Т. В. Старченко. – Київ : Дослід. центр історії укр. преси, 1998. – 120 с.
8. Хто зверху? : <http://zverhu.novy.tv/ua/episode/vipusk-1-final-chyapiramida-budet-vyshe-hto-zverhu-tretij-sezon/> (07.10.14).
9. Хто зверху? : <http://zverhu.novy.tv/ua/episode/vipusk-11-raund-5-obmin-rolyami-visim-seksualnih-druziv-prituli-hto-zverhu-tretij-sezon/> (11.11.14).
10. Хто зверху? : <http://zverhu.novy.tv/ua/episode/vipusk-3-raund-5-obmin-rolyami-yak-shvidko-upakuvati-velosiped-hto-zverhu-chetvertij-sezon/> (09.09.15).

11. Хто зверху? : <http://zverhu.novy.tv/ru/episode/naykrashhe-perevirka-varnavi-ta-yiyi-komandi-na-prostoroviy-kretinizm-hto-zverhu-sezon-4/> (30.09.15).

12. Хто зверху? : <http://zverhu.novy.tv/ru/episode/naykrashhe-astafyeva-ta-skichko-gotuyutsya-do-vesillya-hto-zverhu-sezon-4/> (09.01.16).

Mazipchuk Iryna

WOMEN AS SHOWN IN ENTERTAINMENT PROGRAMS ON TV CHANNELS «1+1» AND «NOVIY KANAL»

The article analyses how TV channels «1+1» and «Noviy Kanal» in their shows «I Swap My Wife?» and «Who's on Top» respectively, spread sexist stereotypes about women's behavior and how they peddle gender inequality. It also provides the guiding principles for media to serve the purpose of achieving the social equality between men and women.

The article describes the most obscene violations of rights of women and norms of gender equality during airing of the above-mentioned shows where women, for example, are used only as sex toys or as housewives. The shows also draw unfair comparisons about women based on unjust assumptions.

The reader will learn about the difference in the number of men and women who hold higher education degrees, cause traffic accidents, receive average wage per hour and other statistics.

The article strongly suggests that it is the role of media and TV outlets in particular to mend the gender inequality in Ukraine and not aggravate it.

In the conclusion, the article offers some of the ways to resolve this problem. Most importantly, the TV must bring the true picture backed by facts and objective statistical data, not by poll surveys carried out in social networks. It cannot adhere to propaganda of gender inequality masked as humor and jokes and it should refrain from making unnecessary stereotypes. These principles will help the scriptwriters and authors of the popular Ukrainian shows to debunk the myths about inferiority of women.

Key words: *gender inequality, women on TV, violation of rights of women, stereotypes about gender inequality in media.*

УДК 008

Богдан Марченко
(м. Острог)

ГЕНДЕР ЯК АРХЕТИП

У статті проводиться аналіз культурних архетипів анімуса та аніми. Автор робить спробу назвати найбільш загальні ознаки даних архетипів та на їх фоні вирізнити архетип гендеру. Проблематизується поняття «гендеру» як архетипу, що вкорінений в свідомості людини у відтворенні індивідуального позасвідомого образу. Відбувається теоретичне осмислення понять «гендер» та «архетип». Спільні особливості між західними та східними релігійними вченнями дозволяють робити висновок про архаїчність природи гендеру та його місце серед інших архетипів. Автор пов'язує різноманітність теорій гендеру через неоднорідний процес усвідомлення, вплив навколишнього середовища. Ідея гендерної теорії постає як утопія, яку ніколи не можна буде реалізувати. Існування спільної мети у представників протилежних статей дає можливість розширити можливості для гармонійного існування статей. Таким чином автор, намагається осмислити гендер як архетип та розширити горизонт розуміння гендерних студій.

Ключові слова: архетип, свідомість, релігія, міф, гендер.

Проблема існування людини пов'язана із різними вимірами її буття. Одним з них є соціальний вимір, адже саме через нього людина засвоює досвід попередніх поколінь, їх природню установку, цінності, знання загалом. У контексті суспільного виміру важливо дослідити характер конфліктного співіснування двох статей – чоловічої та жіночої, адже саме ця проблема є однією з основних на сьогодні. Природою їх взаємодії займаються гендерні студії. Досить цікаво те, що вперше поняття «гендер» використав психолог Роберт Столлер в 1968р. у своїй роботі «Стать і гендер» («Sex and Gender») [1, с. 8]. Вживши це поняття, науковець зацентрував увагу на відмінності соціальної статі від природної. Таким чином, на його думку, дефініція терміну «гендер» полягає в запереченні

наперед визначенні біологічного у відносинах між представниками різних статей: є біологічна стать, а є гендер, тобто соціальна стать. Слід розуміти, що «гендер» не є чимось вродженим, а тому важливо знайти причину його появи. Хоча з іншого боку причина може лежати в глибинах свідомості людини, у її позасвідомому, яке забезпечує творення ідентичності, соціальних структур, культури загалом,

Актуально, звернутися до теорії архетипів, адже вона може дати змогу краще зрозуміти «гендер» та його специфіку. На думку Карла Юнга архетип є самою суттю, платонівською ідеєю. Психолог пише: «По суті архетип являє той несвідомий зміст, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він зазнає змін під впливом тої індивідуальної свідомості, на поверхні якої виникає» [8]. Якщо «гендер» є архетипом, то пізнання його ідеї, згідно з теорією Карла Юнга є неможливим. Багатоманітність гендерних відносин є цьому підтвердженням. Різниця сприйняття навколишнього середовища сприяла будуванню різних типів соціальних відносин, а тому й досліджень. Усвідомлення змісту архетипу не пройшло для кожного однаково, а тому є змінним на рівні колективного несвідомого у багатьох.

Потрібно враховувати те, що архетипи зверненні завжди до снів, міфів, переказів, творів мистецтва, естетики, казок та інших текстів, котрі є плодом переживання, сприйняття людською свідомістю різних подій в історії людини. Гендер несе в собі міфологічний аспект, так як репрезентується безпосередньо через архетипи. Олег Кривцун зазначає: «В XX столітті використовують не тільки поняття «міф», але і «міфологема» [2]. Остання розуміється як мотив міфу, його фрагмент або частина, яка отримує відтворення в пізніх «...» творах». Можемо прослідкувати міфологеми не тільки в мистецтві, де наприклад одруження, виступає, як обряд ініціації, перехід до нового життя, завершення «старого». Таких міфологем знайти не важко, адже саме вони будують типи поведінки людей у реальному житті. Більш яскраво вони зображені у кіно: самопожертва, помста, подвиг, зрада. «Бінарні опозиції» – лежать в основі різних міфів та сюжетів: життя та смерть, світло і темрява, добро та зло (посилання) [2]. У дослідженні архетипів варто звертатися до міфологічної спадщини для кращого аналізу та розуміння основ соціального порядку.

Карл Юнг виділив низку архетипів, які пов'язані між собою, такі як: трікстер, тінь, персона, аніма, анімус. Кожен з них має своє завдання і по-різному впливає на особистість. Всі вони так чи інакше пов'язані між собою. Наприклад тінь актуалізує несвідомі бажання людини ті, котрі людина не визнає в собі, – це інстинктивна, патологічна воля. Персона – ідеальний образ людини, соціальна роль – це архетип котрий виступає дихотомічно по відношенню до архетипу «гендеру». В своїй сутності останній представляє собою ідеальну реалізацію іще двох основних архетипів Карла Юнга: аніми та анімуса, які є несвідомими початками чоловічого та жіночого, що протистоять природі. «Аніма» – це жіноче в чоловічому і «Анімус», який представляє собою чоловіче в жіночому. Можна трактувати їх як ідеальну пару, яка постійно знаходиться у боротьбі в свідомості. Назіп Хамітов у статті «Філософія статі: пояснення предмета» зазначає: «Слід зазначити, що ідеї філософії статі досить повно репрезентовані в історії європейської філософської думки, в якій феномен статі, як правило, пов'язують з феноменом любові» [5, с. 47]. Тому, якщо розглядати гендер у найбільш широкому значенні охоплюючи тим самим філософію статі як таку, можна дослідити оформлення гендерного феномена через історію європейської культури. В більш поетичному розумінні гендер – це пара закоханих, тих, що відсвічують у собі філію, ерос, строге, агапе.

Для більш точного розуміння гендеру як архетипу слід контрастувати його між іншими архетипами. Наприклад: Аніма та Анімус – це початки, які проявляються як у жінок так і чоловіків, їхнім завданням не є створення балансу між чоловічим та жіночим – це завжди домінантність одного. Завдання архетипу гендера є відновити порядок та спокій між цим протистоянням, адже він заперечує, не вважає, на біологічне походження людини. В свою чергу персона може описати гендер в цілому, адже це ідеальний образ, який має відповідати оточенню. Проблемою тут є лише те, що персона орієнтується на стереотипи, тобто те, як вимагає соціум. Гендер намагається нівелювати різницю між біологічним походженням статей, що й зумовлює його архаїчність, звернення до певного біологічного порядку та балансу між статями.

Дані архетипи репрезентовані як у західній так і у східній релігійних традиціях, хоча варто пам'ятати, що процес соціалізації та інкультурації людина проходить у різних спільнотах, а тому

дослідження архетипу гендера можна буде продовжити. Важливо показати репрезентацію як у західних так і східних релігійних традиціях.

На початку, важливо також, звернутися до класика теорії ідей Платона, який також мав свою думку, що до походження людини. У діалозі «Бенкет» філософ показує нам форму міфологічного мислення, що склалася у давніх греків. Платон від себе не говорить, навіть більше, ідею походження він вкладає в уста Аристофана, який розповідає історію про створіння андрогінів, котрі у цілісності мали можливості наближені до божественних. Втрата цілісності привела до розриву ідеї на дві частини і утворення архетипу, що складає собою поведінковий момент прагнення до єдності у задоволенні цільової потреби під єдиним началом [3].

Щось схоже можемо простежити і у Біблії в Старому Заповіті у Книзі Буття: «І промовив Адам. Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка. Покине тому чоловік батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, і стануть вони одним тілом» (Книга Буття 2:23-24 Біблія, переклад Огієнка). До поєднання у тілі наголошується і в Новому Заповіті. Тілесність виступає тим, що може повернути бажане: «Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до дружини своєї, і будуть вони обоє одним тілом» (До Ефесян 5:31 Біблія, переклад Огієнка).

Варто звернути увагу на Іслам, адже один із хадисів говорить «Жінки – це половинки чоловіків». Більш детально опис значення цього хадису дає шейх Ахмад Кутті звертаючись до Імама Абу-Дауда, який в «Сунані» говорить, що для чоловікам та жінкам потрібно проходити однакові практики очищення, адже вони є одним цілим. Характеризуючи особливості жіночої та чоловічої ролі, релігієзнавець зазначає: «Аллах говорить нам у декількох місцях в Корані, що чоловіки і жінки створені із однієї душі (нафсун шахіда). Жінки так само рівні чоловікам в людськості та гідності. Проте, вони можуть мати різні обов'язки через біологічну різницю між ними: наприклад, жінки – це матері, в той час як чоловіки – годувальники сім'ї» [6]. Таким чином погляди Ісламу – цілком співвідносяться із загальною парадигмою архетипів західної культури.

Також, якщо звернутися до східної традиції у пошуках бінарних опозицій, то це уявлення Інь та Янь, що репрезентує у собі світле та темне. Янь – це чоловіче світле начало; Інь, протистоїть йому маю-

чи у собі жіноче темне начало утворюють своєрідну бінарну опозицію. Бажання рівноваги та гармонійного завжди побутує у людей, у їхній свідомості. Це все можна розглядати через те, як і де потрібно кожній статі себе реалізовувати. Будь-яке з зазначених начал має свою специфіку, а разом воно утворює гармонію. Гендер по своїй суті говорить про рівність між чоловіком і жінкою у соціальному плані. Прагнення до єдності і гармонії між чоловічим та жіночим можемо спостерігати від початку віків. Усвідомлення архетипу вело до його зміни, але рівень усвідомленості у різних культурах відрізняється, а тому європейська культура відрізняється від східної.

Головне правильно підійти до розгляду самого питання про гендер, щоб побачити його рух усвідомлення від початку розвитку давніх культур. На сучасному етапі його завданням є позбавитися стереотипних уявлень про те, що правильна побудова суспільства має бути на засадах патріархату, де провідна роль буде віддаватися чоловікові. Більшість світових релігій пропонують саме таку модель, але мають деякі відмінності між собою. Проте одним з основ даного архетипу передбачається єдність між чоловічим та жіночим началом для досягнення спільної мети. Співучасть у реалізації відображує той самий аспект гендеру, який пропонує рівність. Попри це особливості жіночого не завжди дають змогу жінці реалізуватися. Релігії пропонують певне місце для жінки, хоча, також, пропонують і єдність з чоловіком. Одну з таких моделей і зображує Платон. Чи можлива рівність між чоловіком і жінкою у соціальному плані повністю?

Таке питання потребує детальнішого розгляду. Попри упереджене ставлення до філософа Фрідріха Ніцше, все ж його можна використати його як того, хто підтримує гендерну теорію і який зазначає: «Все в жінці загадка, і все в жінці має одну відгадку. Вона називається вагітністю» [4]. Різниця між чоловічим та жіночим духовним началом філософ зазначає як одну основних особливостей жінки, спираючись на її біологічну природу. Далі він розглядає у своєму творі «Про жінок» низку особливостей, які є різним у кожного з представників статі. І знову, якщо переглянути з такої позиції філософію Платона про андрогінів, Біблійські уявлення про єдність між чоловічим та жіночим для звершення певної ідеї, Східне уявлення про баланс між Інь та Янь та його специфіку, то можна стверджувати, що кожна з цих ідей акцентує увагу на цілісності, впорядкованості та гармонії. Чи можлива рівність між жінкою та

чоловіком у соціальному плані повністю? Потрібно пам'ятати, що в силу біологічної слабкості жінки перед чоловіком досягти її буде неможливо, адже якщо мислити «гендер» як архетип, то можна дійти до висновку, що – це або утопія, а бо те, що буде постійно змінюватися творячи новий ідеал.

Тут можна докорити у підміні понять між єдністю і рівністю. До останнього прагне гендерна теорія. Проте, питання єдності між чоловічим і жіночим дає змогу виявити архетип і тим самим дає також, визначити можливості реалізації людини у її бутті. Єдність у цьому контексті постає як архаїчне начало гендеру. Загалом це торкається взагалі питання знаходження місця індивідом або особистістю у Всесвіті. Таким чином, думка Платона про божественну природу андрогіна сприяє розумінню словами Карла Юнга, який зазначає, що: «Якщо в справжній доповіді мені вдалося б сприяти розумінню того, що в нашій власній несвідомій душі дієві ті сили, які людина здавна проектувала зовні в образі богів і яким приносила жертви, то я був би цим задоволений» [7]. Таке визначення гендеру є найбільш узагальненим, проте не заперечує того, що чоловік та жінка повинні бути єдиними та рівними у досягненні своєї цілі: до чого прагне андрогін чи того, що пропонують християнські догмати, східні релігійні вірування.

Література:

1. Гендер для «ЧАЙНИКОВ» / [Т. Барчунова, Е. Жидкова, Е. Здравомыслова та ін.]. – Москва : Звенья, 2006. – 257 с.
2. Кривцун О. Естетика [Електронний ресурс] / Олег Кривцун. – Режим доступу : <http://www.deol.ru/users/krivtsun/aest16.htm>.
3. Платон. Пир [Електронний ресурс] / Платон. – Режим доступу : <http://www.lib.ru/POEEAST/PLATO/pir.txt>.
4. Фридрих Н. Так говорил Заратустра [Електронний ресурс] / Ницше Фридрих. – Режим доступу : <http://nitshe.ru/zara2-18.html>.
5. Хамітов Н. Філософія статі: прояснення предмета / Н. Хамітов // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 45–55.
6. Шейх Ахмад Кутти Женщины – это половинки мужчин? [Електронний ресурс] / Ахмад Кутти Шейх – Режим доступу : <http://islam.com.ua/islamskie-nauki-i-pervoistochniki/hadisy/17612-zhenshchiny-eto-polovinki-muzhchin>
7. Юнг К. Аналитическая психология и мировоззрение [Електронний ресурс] / Карл Юнг. – Режим доступу : http://www.e-reading.club/chapter.php/67825/7/Yung_-_Problemy_dushi_nashego_vremeni.html.

8. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного [Електронний ресурс] / Карл Юнг. – Режим доступу : http://psyahhi.indeep.ru/psychology/jungian/jung_01.html.

Marchenko B.

REPRESENTATION ARCHETYPES ANIMUS AND ANIMA IN WORLD RELIGIONS

The article made an analysis of cultural archetypes Animus and Anima. The author makes an attempt to identify the most common signs of these archetypes and how they are reflected in the world's religions. Problematize the notion of «gender» as an archetype, which is imprinted in human consciousness in the individual playing the subconscious image. Common features between Western and Eastern religious traditions allow concluding that the archaic nature of gender and its place among the other archetypes. The author connects the variety of gender theories through his patchy awareness of the process, the influence of the environment. The idea of gender theory is understood as a utopia that can never be realized. The existence of a common purpose among representatives of opposite sexes allows you to expand opportunities for their harmonious existence. Thus, the author tries to understand gender as an archetype and expand the horizon of the understanding of gender studies in general.

Keywords: archetype, consciousness, religion, myth, gender.

УДК 008

Каріна Вращук
(м. Острозь)

**КОНСТРУЮВАННЯ ТІЛЕСНОСТІ.
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В РАДЯНСЬКИХ
КІНОАФІШАХ 20 – 30 РОКІВ 20 СТОЛІТТЯ**

У статті аналізуються основні зміни соціального статусу жінки в Європі та СРСР у 20-их – 30-их роках. Робиться спроба пояснити тенденції й маніпулятивні практики у формуванні жіночої тілесності. Висвітлюються причини формування нового тілесного канону. Порівнюється агітаційна плакатна культура та кіноафіша як вид тиражного мистецтва. Аналізується репрезентація даних образів у кіноафішах 20-их – 30-их років.

Ключові слова: тіло, тілесність, плакат, кіноафіша, соціалізація, ідентифікація, плакатна культура, маніпулятивні практики.

Тіло й тілесність у дискурсі певної історичної епохи завжди репрезентували соціальні й культурні процеси, які відбувалися в певний історичний період. Історія тіла, а саме проблематизація категорій тіла, тілесності, сексуальності, транслувала основні культурні, політичні та економічні тенденції. Історія тіла є історією епохи.

Проте, тіло й тілесні практики не тільки відображали певні соціокультурні процеси, але й часто виступали об'єктом маніпуляцій політичними режимами, особливо тоталітарними. Так ідея «нової людини» у нацистській Німеччині, яка передбачала здоровий фізичний стан населення, та пропагування фізкультури та здорового тіла в СРСР мали на меті контролювати соціальне тіло як таке (різні соціальні прошарки й всі види їхньої діяльності: побут, сім'я, робота).

Проте, мені хотілося б звернути увагу саме на жіноче тіло, як на репрезентатора певних культурних тенденцій й політичних маніпуляцій в 20-30-ті рр. в СРСР. Розпочинаючи з 20-х років радянська влада проводить політику соціалізації та намагається

активно залучити жінку у виробничий процес, адже колгоспній системі була потрібна велика кількість робочої сили. Отже, з процесом масового залучення жінок до праці, зокрема й до найважчої у фізичному плані, та громадської активності значно зросла їхня суспільна значущість, що супроводжувалося розширенням кола обов'язків та посиленням відповідальності.

За більшовицькою моделлю, жінка мусила працювати повний робочий день, виховувати дітей та робити всі побутові справи. Культивується образ жінки-робітниці, що набуває яскравовиражених маскулінних рис. Більше того, такий образ візуалізується за допомогою радянських агітаційних плакатів. Проте, хотілося б звернути увагу не на пропагандистські плакати, на яких зображені чоловікоподібні жінки-колгоспниці, а на кіноафіші 20-30-тих років, що відображають нові тілесні стандарти в Європі, транслюють останні соціокультурні процеси та демонструють образ «західної» жінки.

У 1920-ті роки, коли тільки відбувався процес становлення комуністичної ідеології, мали місце й останні тогочасні культурні тенденції й віяння у моді, мистецтві, літературі, кіномистецтві, побуті. Короткі зачіски у моді, фовізм в літературі, авангард, конструктивізм й супрематизм в мистецтві, а на початку 30-тих в СРСР виникає й новий мистецький напрямок – соцреалізм.

Кіноафіша як вид тиражного мистецтва використовувала методи останнього. Відмова від чітких форм, переосмислення простору, колаж – всі ці техніки використовують художники, що створювали афіші на території СРСР: брати Стенберги, Малевич, Родченко. При створенні таких афіш автори використовували образи, що транслювали тогочасні віяння в естетиці тілесності, яка у 1920-1930-тих роках відповідала західно-європейським віянням й у цілому була новою не тільки для радянської людини, але й для європейської, адже великих змін зазнало тіло як засіб самоідентифікації в післявоєнний період. Особливо це стосується жіночого тіла, тілесності й побуту.

На початку ХХ століття, між 1910 й 1920 роками, в тілесній естетиці відбуваються певні метаморфози: силует стає легшим й більш витягнутим. Ноги виставляються на показ, зачіски стають коротшими й піднімаються. Все це якнайкраще демонструє довжину тіла. Жінки, які зображуються на сторінках різних друкованих видань, зовсім не схожі на тих, які зображувалися на початку

1900-тих. Лінії тіла видовжені надмірно, навіть в порівнянні з силуетом початку ХХ століття. [3, с. 235] Чому жіноче тіло набуває саме таких рис?

Такі метаморфози в тілесній естетиці мають свої причини й наслідки. Граціозні лінії тіла, вільний одяг, що дозволяє пришвидшити ходьбу, все це свідчить про певну незалежність жінки, про зміни в її соціальному статусі. Разом з новими політичними віяннями, які певною мірою змінюють класифікацію соціальних прошарків, виникає образ «нової людини», поняття якого особливо активно використовують тоталітарні режими. Саме це поняття яскраво виразилося у зміні соціального статусу жінки, що в свою чергу вплинуло не тільки на її місце в соціальному житті, роботі, побуті й сім'ї, але й трансформувало її тілесність та ідентичність. Відмова від корсетів, турнюрів, корсажів з басмою, довгого волосся й вигадливих зачісок вказує на новий образ «вільної» жінки.

Слова «прямий», «лінія», «простий» заповнили сторінки модних видань. В зображувані тіла переважають вертикальні, спрямовані вгору лінії. Пропорції тіла змінюються, ноги видовжуються. Все те, що відбувалося з лініями жіночого тіла, є не тільки грою візуальних образів й слів. В міжвоєнний період жіночий силует наділяється особливим смислом: «Хто не згідний з тим, що естетика жіночого тіла – одна з найважливіших ознак еволюції цивілізації» – стверджував поет Філіпп Супо [3, с. 238]. Змінна цих ліній свідчить не тільки про зміну соціального статусу жінки, але й про намагання вступити останньої в конкуренцію з чоловіком й отримати нові свободи.

Реклама, зображення в модних тиражних виданнях, словесні описи зовнішності, які кардинально змінилися за останні декілька років, спонукають до розкутості. Це можна простежити у впевненій ході, непропорційно видовженій фігурі жінки, демонстрації жіночої білизни на сторінках тих самих видань. Із образу жінки «активної» виникає жінка «нова»: «яка уявляє в мріях, що вона вже відвоювала для себе хоч якісь права. Принаймні право на те, щоб відмовитися від корсета, ходити широко крокуючи, тримати плечі так, як їй зручно, і не занадто стягуючі пояс на талії» [3, с. 238]. Поведінка й фігура жінки виглядають впевнено, хоча реальна ситуація боротьби за нові права й свободи є дещо іншою. Зрештою ми говоримо саме за жінок середнього класу, що проживають в містах.

Останнім елементом трансформації жіночого тіла була мода бути схожою на хлопчика й так званий образ жінки-підлітка. Останній передбачав собою певний образ й стиль поведінки.

Таке певне оновлення жіночого тіла було, безперечно, культурним явищем. Нова мода отримує широке суспільне визнання й популярність, це можна простежити за публікаціями різних видань: від французької комуністичної газети «Робітниця» (L'Ouvrière) до радянського модного журналу «Ательє». Саме такі образи жінки-підлітка або так званої «вільної», розкутої у своїх рухах, жінки ми можемо простежити у творчості братів Стенбергів та Родченка, а саме кіноафіші до фільмів «Третя Мещенська» – образ жінки-підлітка; «Міс Менд» – повна відсутність перспективи й простору, техніка колажу, образ жінки розкутої у своїх рухах, що також транслює не тільки останні модні тенденції, але й тенденції в поведінці; «Людина з кіноапаратом» – видовжений силует, оголені ноги.

Проте зовнішність далеко не завжди відображає реальний стан речей. Її функція – відволікти від традиції, закоренілості та старих порядків. Радянська жінка й далі мала залежне соціальне положення незважаючи на те, що відсоток жінок, які працювали, зріс (широкий спектр робіт, до найтяжчих у фізичному плані). Ідеал жінки-домогосподарки є незмінним, але тепер, в дискурсі радянської тоталітарної культури, до нього ще й можна додати «жінка-колгоспниця-робітниця», що не нівелювало працю такої жінки вдома (догляд за дітьми, старшими людьми й домашнім господарством). Саме плакатне мистецтво якнайяскравіше транслює основні естетичні канони тіла, маніпулятивні практики, які з ним відбувалися, та й взагалі, процес становлення нової комуністичної людини – «товарища».

Проте кіноафіші 20-их – 30-их років мені б хотілося виокремити в окрему ланку радянського плакатного мистецтва, адже вони відображають не тільки нові тілесні канони, які в ті часи прийшли із Заходу, та віяння у тогочасній культурі побуту, але й є прикладом радянського модернізму (що теж репрезентує наявність «вільного» мистецтва в історії СРСР). Адже автори кіноафіш були представниками таких течій як конструктивізм, супрематизм, футуризм та використовували методи останніх в процесі створення своїх робіт, кіноафіш.

Література:

1. Бартлетт Дж. FashionEast: призрак, бродивший по Восточной Европе / Дж. Бартлетт. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 360 с.

2. Басков О. Идеологична зброя (поети й ідеологія агітплакта) [Електронний ресурс] / О. Басков. – Режим доступу : <http://www.dere.com.ua/library/baskov/01shtm/>.

3. Вігарелло Ж. Мистецтво привабливості. Історія тілесної краси від Ренесансу до сучасності / Жорж Вігарелло. – Москва : Новое литературное обозрение, 2013. Волковський Н. Історія інформаційних війн. Частина 2. – К., 2003. – 367.

4. Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звучувало коло обов'язків чоловіка, 2012 [Електронний ресурс] / О. Пагіря. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/44370/PrintView>

5. Риндисбахер Х. Мода и идеология: от Ленина до Горбачева [Електронний ресурс] / Х. Риндисбахер. – М. : Новое литературное обозрение, 2012. – Режим доступу : <http://www.nlobooks.ru/node/2354>

6. Руднев В. П. Словник культури 20 століття. Ключові поняття і тексти / В. П. Руднев. – М., 1997. – 15 с.

Vraschuk K.

CONSTRUCTION OF CORPOREALITY. REPRESENTATION OF FEMALES IMAGE IN THE SOVIETS MOVIE POSTERS OF 20-30 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY

In this article analyzes the main changes in the social status of women in Europe and the USSR in the 20th – 30th years. The author examines the body like their own phenomenon and the corporeality in the discourse of a particular historical epoch always represented the social and cultural processes that took place in a certain historical period. The history of the body, namely problematization categories of body, corporeality, sexuality broadcast major cultural, political and economic trends.

In this article, we can trace these trends in the socio-cultural discourse of Europe 20th – 30th years and how it was broadcasted in the cultural field of communistic USSR. The main subject of study raises a woman's body as like a representation the main cultural trends and political manipulation in the 20-30-ies. USSR.

Also, the author tries to explain the trends and manipulative practices in the modeling of female corporeality and give reasons for the formation of the new bodily canon. The author compares propaganda poster culture and movie posters as a form of Printed art. There is also analyzed a representation of this images in movie posters of 20th – 30th years and exemplified famous artistic works of these authors Rodchenko, Stenberg brothers, Malevich.

Key words: body, corporeality, poster, movie poster, socialization, identification, poster culture, manipulative practices.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Біла Олена Анатоліївна – магістрантка практичної психології, викладачка кафедри прикладної психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси

Вращук Каріна – магістрантка кафедри культурології та філософії, Національний університет «Острозька академія», м. Острог

Головащенко Ірина Олегівна – кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії та гуманітарних наук, директорка Навчально-освітнього Гендерного центру, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

Гулевський Сергій Володимирович – аспірант кафедри теоретичної та практичної філософії, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

Джонсон Джон (Johnson John) – PhD, Adjunct Faculty, University of Phoenix, USA

Докіна Світлана – аспірантка Інституту історії Академії Наук Молдови, м. Кишинів, Республіка Молдова

Жезицький Віктор Йосипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, філософії та права, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський

Заболотна Лілія – докторка історичних наук, доцентка, наукова співробітниця, Національний музей історії Молдови, м. Кишинів, Республіка Молдова

Карпенко Катерина Іванівна – докторка філософських наук, професорка кафедри філософії, директорка Центру гендерної освіти, Харківський національний медичний університет, м. Харків

Кобченко Катерина Аркадіївна – кандидатка історичних наук, наукова співробітниця Центру українознавства філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

Колісва Ірина Анатоліївна – кандидатка філософських наук, старша викладачка кафедри філології та перекладу, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ

Купцова Тетяна Анатоліївна – кандидатка філософських наук, доцентка, в/о зав. кафедри іноземних мов, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ

Мазіпчук Ірина Юріївна – магістрантка факультету журналістики, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

Марченко Богдан – магістрант кафедри культурології та філософії, Національний університет «Острозька академія», м. Острог

Олешко Світлана Олегівна – магістрантка практичної психології, лаборант кафедри прикладної психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси

Олійник Ірина Володимирівна – старша викладачка кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук, магістркантка, Хмельницький університет управління та права, м. Хмельницький

Соловей Алеся Петрівна – магістрантка соціологічних наук, аспірантка, молодша наукова співробітниця, Інститут соціології НАН Білорусі, м. Мінськ, Республіка Білорусь

Таран Наталія Юріївна – докторка біологічних наук, професорка, завідувачка кафедри Фізіології та екології рослин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, громадська організація «Жінки в науці», м. Київ

Тафінцева Світлана Ігорівна – викладачка кафедри педагогіки та психології, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький

Троян Віра Михайлівна – докторка біологічних наук, професорка Національного університету «Києво-Могилянська Академія», м. Київ

Цимбал Тетяна Володимирівна – докторка філософських наук, доцентка, професорка кафедри філософії і соціальних наук Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Кафедра культурології та філософії і кафедра гендерних досліджень Національного університету «Острозька академія» постійно проводять набір статей до наукового збірника **Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження.**

До збірника приймаються статті, які присвячені проблемам:

- філософії статі;
- культурології статі;
- статі в історії та традиційній культурі;
- статі в літературній творчості;
- мас-медіа і статі.

Статті, які подаються на розгляд редколегії, повинні бути написані українською, російською або англійською мовою, ретельно відредаговані та оформлені у відповідності до вимог.

Статті, у яких недотримано технічних та мовних вимог не розглядатимуться!

Відповідальність за правильність цитувань і наведені дані несуть автори. Редколегія не вступає в дискусії стосовно змісту надісланих статей. Редколегія зберігає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам або проблематиці збірника.

На електронну адресу редколегії збірника

maria.petrushkevych@ukr.net слід надіслати:

1. Електронну версію статті, оформлену згідно із вимогами (див. нижче).

2. Відомості про автора, що містять: Прізвище, ім'я, по-батькові, вчене звання, вчену ступінь, посаду, назву установи, поштову адресу, телефон та електронну адресу.

Вимоги до статей:

1. Матеріал слід підготувати у форматі MS Word, розмір сторінки A4 (всі поля – 2 см.), міжрядковий інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, 14 кегль.

2. Абзацний відступ ставити автоматично 1,25 см. (Увага: не допускається створення абзаців за допомогою пробілів чи клавіші Tab).

3. Текст вирівнюється по ширині.

4. В тексті слід розрізняти тире і дефіс. (Увага: не допускається їх взаємна заміна).

5. В статті слід використовувати лапки «». Використовуйте їх для цитат, назв творів тощо. Для внутрішньоцитатного виділення використовуйте лапки «».

6. Посилання давати за зразком [2, с. 45].

7. На першій сторінці зверху зліва розміщується УДК, наступний рядок (вирівнювання справа): ім'я та прізвище автора, після цього наступний рядок – великими літерами назва статті (вирівнювання по центру). З наступного рядка – анотація та ключові слова українською мовою (приблизно 5-7 рядків).

8. Список літератури слід оформити згідно із вимогами ДАК України.

9. Крім того, до кожної статті повинна бути долучена розширена анотація англійською мовою. Вимоги: обсяг анотації до 1 стор. (приблизно 2000 символів із пробілами). Шрифт Times New Roman, розмір 14, міжрядковий інтервал 1,5. На початку анотації потрібно вказати англійською мовою прізвище, ініціали автори та назву статті. В кінці – 5-6 ключових слів.

За детальнішою інформацією звертатися до:

Петрушкевич Марії Стефанівни – тел. 0979454416.

ЗМІСТ

Ірина Головащенко ГЕНДЕРНА ФІЛОСОФІЯ В ПОСТМОДЕРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ	3
Джон Джонсон ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ДО УСПІШНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ КІЛЬКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	15
Віктор Жезицький, Ірина Олійник ГЕНДЕРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАЦІ У СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	30
Лилия Заболотная ИМУЩЕСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЛИТОВК В СРЕДНИЕ ВЕКА И НОВОЕ ВРЕМЯ. ЛИТОВСКО- БЕЛОРУССКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ	41
Катерина Карпенко РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ГЕНДЕРНОМУ КОНТЕКСТІ	48
Катерина Кобченко ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ 1930-Х РОКІВ: МІЖ ПРОПАГАНДОЮ ТА РЕАЛЬНІСТЮ	56
Ірина Колієва ЖІНОЧА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ У ПОСТМОДЕРНОМУ СВІТІ «НОВОГО ФЕМІНІЗМУ»	73
Тетяна Купцова СТАНОВЛЕННЯ ПРОВІДНИХ ГЕНДЕРНИХ МОДЕЛЕЙ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	81
Світлана Тафінцева ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ	88
Віра Троян, Наталія Таран ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В НАУЦІ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ	98

Тетяна Цимбал ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ ГЕРОЇЗМУ: ВІД ІСТОРІЇ ДО ФІЛОСОФСЬКОГО ОСЯГНЕННЯ	107
---	-----

МОЛОДІ НАУКОВЦІ

Світлана Докіна НАСИЛЬСТВО АБО ПОРЯДОК В РОДИНАХ ГАГАУЗЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВДНЯ БЕССАРАБІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ- ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ) НА ОСНОВІ ФОЛЬКЛОРНИХ МАТЕРІАЛІВ	118
Алеся Соловей БАРЬЕРЫ, ТРУДНОСТИ И ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕНЩИН	124
Сергій Гулевський НАСИЛЬСТВО У ТЕЛЕСЕРІАЛАХ ТА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МОЛОДІЖНІЙ АУДИТОРІЇ	132
Світлана Олешко, Олена Біла ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС УЯВЛЕНЬ ПРО ЖІНКУ У РІЗНІ ЕПОХИ	141
Ірина Мазіпчук ОБРАЗ ЖІНКИ У РОЗВАЖАЛЬНИХ ТЕЛЕПРОГРАМАХ НА КАНАЛАХ «1+1» ТА «НОВИЙ КАНАЛ»	148
Богдан Марченко ГЕНДЕР ЯК АРХЕТИП	154
Каріна Вращук КОНСТРУЮВАННЯ ТІЛЕСНОСТІ. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В РАДЯНСЬКИХ КІНОАФІШАХ 20 – 30 РОКІВ 20 СТОЛІТТЯ	161
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	166
ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ	168

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

СЕРІЯ «ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ»

Збірник наукових праць

Випуск 2

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Відповідальний за випуск *Марія Петрушкевич*

Технічний редактор *Роман Свиначук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Коректор *Юлія Шабатіна*

*За достовірність поданих фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 10,0. Наклад 100 пр. Зам. № 54–16
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свиначук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.